

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE 1967

**HISTORIA
UNIVERSITATIS CAROLINAE
PRAGENSIS
PŘÍSPĚVKY
K DĚJINÁM UNIVERSITY KARLOVY**

TOMUS VIII • FASC. 1

OBSAH

7	F. Kavka: Organisaace studia na pražské artistické fakultě v době předhusitské
40	J. Hejnic: Marka Bydžovského rukopisný sborník Liber intimationum a jeho historická cena
64	J. Werstadt: Němečtí studenti v Praze ve světle románů a vzpomínek Karla Hanse Strobla
87	J. Marek: K historii složenosti bílého světla
	<i>Materiály</i>
103	J. Martínek: Přehled gratulačních sborníků k promócím v letech 1583—1620
	<i>Referáty</i>
108	Enseignement et diffusion des sciences en France au XVIII ^e siècle (L. Nový)
109	W. Szelińska: Biblioteki profesorów unwersytetu krakowskiego v XV i počatkach XVI wieku (I. Hlaváček)
110	A. Lhotsky: Ein Bericht über die Universität Göttingen für den Staatskanzler Fürsten Kaunitz-Reitberg (L. Hlaváčková)
110	M. Moulis: Mládež proti okupantům (Z. Šikl)

INHALT

7	F. Kavka: Die Organisation des Studiums an der Prager artistischen Fakultät in der Zeit von der Hussitenbewegung
40	J. Hejnic: Der handschriftliche Sammelband Liber intimationum von Markus Bydžovský und sein historischer Wert
64	J. Werstadt: Die deutschen Studenten in Prag im Lichte der Romane und Erinnerungen von Karl Hans Strobl
87	J. Marek: Contribution à l'histoire de la découverte de la composition de lumière blanche
	<i>Materiale</i>
103	J. Martínek: Übersicht über die Gratulationsgedichte zu den Promotionen 1583—1620
108	<i>Referate</i>

**ORGANISACE STUDIA NA PRAŽSKÉ ARTISTICKÉ FAKULTĚ
V DOBĚ PŘEDHUSITSKÉ**

**Die Organisation des Studiums an der Prager artistischen Fakultät
in der Zeit vor der Hussitenbewegung**

FRANTIŠEK KAVKA

Artistická fakulta byla vstupní branou středověkého universitního studia. Počet jejích posluchačů tvořil dobře přes tři čtvrtiny všeho studentstva. Její vliv na nejširší obec universitní inteligence byl tehdy značný. Pro svůj propedeutický ráz byla však dlouho v dějinách universit opomíjena, její profesori byli odsouváni co do významu daleko za své kolegy theology nebo právníky už také proto, že bylo málo těch, kteří u profesury na artistické fakultě trvale zůstali. Většinou byla toliko průchozím stadiem k profesuře theologické nebo právnické.

Toto zanedbávání studia artistických fakult se ovšem vymstilo, neboť právě zde ležel klíč k pochopení středověké universitní vzdělanosti vůbec a zejména scholastické metody. Artistická příprava vtiskovala ráz pěstování „vyšších“ disciplin — theologie, právnictví i medicíny (té nejméně) — stejně jako jejich požadavky byla sama ovlivněna. Práce o středověkých universitách, pokud se neobíraly toliko vývojem institucionálním — jak tomu bylo v převážné většině —, interpretovaly otázky studia zcela nehistoricky, vycházejíce z představ liberalistické university 19. století a její humboldovské koncepce (studium prostřednictvím bádání).

Skutečný obrat v pochopení významu artistické fakulty a tím i skutečné podstaty středověké university znamenala práce G. Rittera „Die Heidelberger Universität I.“ (Heidelberg 1936), která se opřela o vynikající studie Martina Grabmanna i své vlastní a vyvodila z nich závěry pro systém studia na universitách ve středověku a tím i pro poznání významu scholastické metody pro celý kulturní středověký svět, tvorbu naukovou i literární. Dalším cenným příspěvkem bádání na tomto poli je nedávno vyšlá práce A. Lhotského o vídeňské artistické fakultě let 1365—1497¹⁾.

¹⁾ A. Lhotsky, *Die Wiener Artistenfakultät 1365—1497*, Wien 1965. Cenné poznatky byly také shrnuty ve sborníku uspořádaném Jos. Kochem, *Artes liberales. Von der antiken Bildung zur Wissenschaft des Mittelalters*, Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters 5, Leiden - Köln 1954.

Přítomná studie v duchu těchto prací se pokouší o výklad řádu studia, jeho náplně a forem, jak jsou obsaženy ve statutech pražské artistické fakulty²⁾. Jejich obsah podal W. W. Tomek a pro 16. století je hojně parafrázoval Z. Winter a potom všechny práce o oba autory se opírající³⁾. Jest to v podstatě standardní organisace odvozená z poměrů pařížských, zachycující již pokročilý, pozdně středověký vývoj studia „sedmera umění“, které od svého původního poslání, přenechaného ve 14. století již nižšímu školství, se orientovalo především na studium logiky (dialektiky) a Aristotelových spisů filosofických, přírodovědeckých, ethnických a politických. Již v této době tedy název fakulty neodpovídal obsahu studia a pozdější označení filosofické fakulty bylo by pro 14. století přesnější. Posлуhač si měl především osvojit základy scholastické metody a scholastické myšlení vůbec, aby jich pak mohl použít při studiu na „vyšších fakultách“ — právnické, theologické, lékařské, a načerpat základní poznatky o přírodě, člověku a společnosti z uznávaných autorit, především z Aristotela.

Přes skutečnost, že statuta artistických fakult se na první pohled podobají jako vejce vejci opisující stále svůj pařížský vzor, jednotlivé odchylky nejsou bezvýznamné, zejména pokud jde o řád studia. Poučné je zejména srovnání se statuty vídeňskými a heidelberskými, která jsou mladší a vzhledem k tomu, že do Vídně a Heidelbergu přišli po secesi r. 1378 přední profesori německého národa, kteří náleželi k vůdčím duchům pařížské university vůbec, odrážejí určitý recentnější stav pařížské university, který její statuta konservují ještě v starší podobě. Je známo, že pražská universita se odvolávala ještě na jednu autoritu: na universitu oxfordskou. Nabízí se tedy otázka, zda určité odchylky nelze vyložit i tímto vlivem.

Jsem si plně vědom toho, že statutární ustanovení nevystihují plnost skutečného dění na artistické fakultě a že by je bylo třeba doplnit, jak se o to pokusil A. Lhotský, rukopisnou tradicí o výuce předmětů, pokud ovšem lze prokázat, že rukopisy na fakultě vznikly a byly zde používány. Zde odkazují na výsledky dlouholetého bádání Tříškova, které bude v nejbližší době zveřejněno v edici prací Ústavu pro dějiny UK a v řadě

2) Jsou vydána v *Monumenta historica universitatis* (dále MHU) I/1, Praha 1830, str. 5—124. Nejstarší ustanovení pocházejí z doby ne příliš vzdálené r. 1366. K nim byly připojovány četné novely, jež pak byly zahrnuty r. 1390 do nové revise, která s malými dodatky platila až do r. 1528, kdy byla statuta znovu revidována. Před vznikem vlastních statut se fakulta patrně řídila statuty pařížskými, a teprve tehdy, když provoz fakulty se rozrostl a vynutil si určité modifikace, ostatně nepatrné, přistoupilo se k sepsání statut pražských.

3) W. W. Tomek, *Geschichte der Prager Universität*, Praha 1849, str. 28—37, podrobněji v české verzi této práce, *Děje university Pražské*, Praha 1849, str. 36—45, 62—86, 94—102. Z. Winter, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*, Praha 1899, str. 320 nn.

oblastí dále pokračuje a které tak vytvoří účinnou konfrontaci s tím, co je zachyceno ve statutech.⁴⁾

Obsah výuky na artistické fakultě, kterým se zabývá první oddíl této studie, tvoří ovšem toliko část celku, jehož plné poznání dovoluje nám teprve rozpoznat skutečný charakter středověké university. Proto připomenu i výklad o obou nositelích pedagogického procesu na fakultě — studentech a učitelích — a o formách, v nichž se výuka uskutečňovala a které v české literatuře (s výjimkou Kejřových studií o kvodlibetech) nebyly dosud náležitě interpretovány.

Zmínky o předmětech výuky na artistické fakultě jsou ve statutech obsaženy v podstatě ve třech rovinách: v ustanoveních o předmětech předepsaných k bakalářským a mistrovským zkouškám, v ustanovení o normalizaci délky přednášek a potom porůznu v člancích týkajících se spíše forem výuky. Formy s obsahem se zde ovšem tak prolínají, že je nebude možné často oddělit ani v našem výkladu. Tím se vysvětluje, že tuto část výkladu nutno zahájit jakýmsi vpadnutím „in medias res“.

Zdá se, že na počátku činnosti artistické fakulty nebyl v přednášení jiný řád, než určitý usus a že v podstatě každý mistr přednášel co chtěl a kdy chtěl. Nejpozději r. 1367 se však objevuje již pevná organisace především v tom, že vedle určení „knih“ ke zkouškám, které platilo jistě již dříve, byl stanoven systém ročních přednáškových běhů. Na počátku studijního roku bylo totiž nutno vždy začít výklad předmětu a výklady z předcházejícího roku nesměly být přetahovány přes sv. Havla. Kdo nedokončil čtení, musil na vhodném místě přednášené látky přestat. Tento systém byl ještě upevněn normalisací délky přednášek v souvislosti se zavedením pevných tax, jimiž byly upraveny taxy obvyklé na učení pařížském. Tomuto ustanovení vděčíme za možnost sestavit přehled *všech* přednášek a to i těch, jejichž absolvování nebylo vyžadováno pro dosažení gradů.^{4a)}

Již sama tato tabulka jistě více než dostatečně odhaluje charakter studia. Toliko 27 % přednášek trvalo půl roku a déle (přes půl roku dokonce jen 12 %) a 39 % přednášek trvalo dokonce méně než 3 měsíce! Vysvětluje také, že přednášky právem byly ve statutech zvány „knihami“, neboť nemohly poskytnout více než předčítání textu knihy příslušného autora s interpretací asi dosti skoupou. Skutečnost, že nemohly být delší 12 případně 9 měsíců ukazuje dále, že patrně v některých případech texty knih v celém rozsahu nemohly být vyloženy a že přednášející si sám jejich

4) J. Tříška, *Příspěvky a prameny ke školské a universitní vědě a literatuře českého středověku*, Práce z dějin University Karlovy, sv. 5, v tisku.

4a) Tabulka sestavena v pořadí podle délky přednášek podle MHU I/1, str. 76 nn. v původních názvech, jejichž výklad bude podán později.

Seznam přednášek s jejich maximální délkou s taxou

Předmět	Délka		Taxa		
	měsíců	týdnů	uh. zl.	grošů	hal.
1. Almagestum Ptolemai	12	—	1	—	—
2. Physica	9	—	—	8	—
3. Ethicorum	9	—	—	8	—
4. Rhetorica	9	—	—	8	—
5. Metaphysica	6	—	—	8	—
6. Politicorum	6	—	—	8	—
7. Almanachum	6	—	—	10	—
8. De Graecismo	6	—	—	6	—
9. Libri Euclidis	6	—	—	8	—
10. De coelo	4	—	—	5	—
11. Meteorum	4	—	—	5	—
12. Boetius de consolatione	4	—	—	4	—
13. Priorum	4	—	—	4	—
14. Topicorum	4	—	—	4	—
15. Vetus ars	4	—	—	3	—
16. De anima	3	—	—	3	—
17. Posteriorum	3	—	—	3	—
18. Elenchorum	3	—	—	3	—
19. Tractatus Petri Hispani	3	—	—	2	—
20. Poetria nova	3	—	—	2	—
21. De generatione	2	—	—	3	—
22. In grammatica Prisciana	2	—	—	2	—
23. De vegetalibus	—	6	—	3	—
24. Theorica planetarum	—	6	—	2	—
25. De labyrintho	—	6	—	1	—
26. Sphaera materialis	—	6	—	1	—
27. De somno	—	5	—	2	—
28. De sensu	1	—	—	2	—
29. De Boetio de disciplina	1	—	—	1	—
30. Algorismus	—	3	—	—	8
31. Oeconomica	—	3	—	1	—
32. De memoria	—	2	—	1	—
33. De longitudine vitae	—	2	—	1	—

rozsah upravil. Přednášky vícesemestrální v moderním slova smyslu (nikoli co do obsahu) byly tedy myslitelné zřejmě toliko na vyšších fakultách, kde potom šlo o skutečné komentáře značně obsáhlé. Již z toho je patrné, že v přednáškách neleželo těžiště výuky.

Závažnost přednášky (předmětu) nebyla však dána jen rozsahem, nýbrž i jejím zařazením mezi předměty požadované ke zkouškám. I zde po prvotním pouhém výčtu se přikročilo k časovému limitu, který jest pro nás ještě poučnější. Ustanovení o počátku roku určovalo zcela přirozeně, že nejdelší přednášky začínaly na podzim, zatím co období jarní a letní bylo věnováno přednáškám krátkým. Vzhledem k tomu, že přednášky, a to zejména krátké, vlivem četných jarních svátků byly ještě více kráceny, z čehož vznikaly asi četné nesrovnatelnosti při placení tax (studenti se

asi zdráhali platit za přednášky, které neproběhly v stanovené době), bylo přijato důležité usnesení, kterým se jednak upravovala maximální délka přednášek, jednak byla stanovena minimální délka přednášek předmětů požadovaných u zkoušek („libri spectantes ad gradum“).

Tak z našeho „seznamu přednášek“ bylo přednášení Aristotelovy Metafysiky a Politiky rozšířeno z 6 měsíců na 9 a stejně upraveno i přednášení Euklida, přednáška o Aristotelově spisu De somno byla naproti tomu zkrácena z 5 týdnů na jeden měsíc. Jako č. 34 a 35 pak můžeme zařadit do „Seznamu“ přednášek „Perspectiva communis“ a „Musica muris“, z nichž prvá měla trvat maximálně 3 měsíce a 2 týdny, druhá 1 měsíc,⁵⁾ které asi z prvního seznamu vypadly. Časové limity přednášek požadovaných ke zkouškám vypadaly tedy takto:⁶⁾

Bakalářské zkoušky

Předmět	Číslo našeho „Seznamu“	Maximum		Minimum	
		měsíců	týdnů	měsíců	týdnů
Physicorum	2	9	—	6	—
Vetus ars	15	4	—	3	—
Priorum	13	4	—	3	—
Posteriorum	17	3	—	—	10
Elenchorum	18	3	—	2	—
Tractatus Petri Hispani	19	3	—	—	10
De anima	16	2	—	—	7
Sphaera	26	—	6	—	5
Celkem		29	2	22	—

Zrekapitulujeme-li časové údaje a pro srovnání je přepočteme na týdny, tvořila u bakalariandů maximální hranice odposlouchaných přednášek 118 týdnů, minimální 88 týdnů, u magisteriandů 239 týdnů a 158 a půl týdne. Dohromady tedy se pohybovalo maximum na 357 týdnech a minimum na 246 a půl týdne.

Uvedené údaje nám umožňují učinit si představu o závažnosti jednotlivých předmětů a jejich vztazích.

Potvrzuje se především známý fakt, že i v Praze z původního trivía (artes formales) byla největší pozornost věnována *logice (dialektice)*.

5) Ibid. str. 82 n.

6) Tamtéž.

V přípravě bakaláře jí bylo věnováno 68 týdnů přednášek v maximální variantě (57 %), v minimální variantě 52 týdnů (59 %). V přípravě magistra byl ovšem její podíl již menší (16 nebo 14 týdnů, tj. kolem 6 %). V celkovém počtu činil rozsah logiky 35 % v maximu a 26 % v minimu. Jestliže tedy v triviu převažovala logika naprosto, nelze přehlédnout, že v celkové skladbě předmětů měla postavení toliko jednoho ze základních předmětů. Výuku logiky v Praze nutno označit za tradiční. Základ logického studia byl spatřován v Aristotelových logických spisech, a to jednak

Misterské zkoušky

Předmět	Číslo našeho „Seznamu“	Maximum		Minimum	
		měsíců	týdnů	měsíců	týdnů
Metaphysica	5	9	—	5	—
Ethicorum	3	9	—	6	—
Politicorum	6	9	—	4	—
Euclides	9	9	—	5	—
De coelo	10	4	—	3	2
Meteorum	11	4	—	3	2
Topicorum Aristotelis	14	4	—	3	—
Perspectiva communis	(34)	3	2	3	—
De generatione	21	2	—	—	7
Theorica planetarum	24	—	6	—	5
De somno	27	1	—	—	3
De sensu	28	1	—	—	3
Arithematica accurata	30?	1	—	—	3
Musica Muris	(35)	1	—	—	3
Oeconomica	31	—	3	—	2 ¹ / ₂
Celkem		59	3	39	2 ¹ / ₂

v souboru označovaném jako „vetus ars“ (č. 15 našeho „Seznamu“) — sem byl zahrnován Boethiův překlad Porfyriova „Úvodu“ do aristotelické logiky a Aristotelovy spisy Kategorie a Peri hermeneias, důkladně známe již ve 12. století — jednak ve spisech „nova ars“, Aristotelových to dílech blíže známých teprve od poloviny 12. století, tj. v obou Analytikách (Priorum, Posteriorum, č. 13 a 17 našeho „Seznamu“) Topikách (č. 14) a ve dvou knihách o sofistických důkazech (Elenchorum č. 18). Logická příprava byla absolvována v podstatě do bakalaureátu, toliko Topika zůstávala ke studiu dalšímu. Ze školských příruček logiky byl v Praze předepsán traktát Petra Hispana (papež Jan XXI. + 1277), čímž se rozumí spis Summulae logicales, vykládající téměř všechny základní pojmy aristotelické logiky, zejména pak souboru „ars nova“. Elementární úvod do logiky zvaný „parva logicalia“, na nějž v pozdějším vývoji byl kladen

především důraz,⁷⁾ byl probírán v pražském studijním programu této doby jen v podobě cvičení a jeho znalost nebyla požadována ani u bakalářských ani u mistrovských zkoušek, jako tomu bylo např. ve Vídni.⁸⁾ Jen okrajově se užívalo pro logiku děl Boethiových („Liber divisionum Boetii“ a „Topica Boetii“, tj. překladu Aristotelových Topik).

Zbývající dvě části trivia — gramatika a rétorika — nebyly v Praze zkušebními předměty, jako např. ve Vídni.⁹⁾ Důvod bych viděl v tom, že vzhledem k rozvinutému nižšímu školství v českých zemích a v říši římsko-německé, odkud pocházela většina posluchačů, byly považovány obě tyto disciplíny za věc nižších škol městských i řádových, kde také byly pěstovány. To ovšem neznamená, že by jim na fakultě nebyla věnována pozornost. Nutno předpokládat, že studenti poslouchali i přednášky, které nebyly ke zkouškám předepsány, neboť bychom si jinak jejich konání nemohli vysvětlit.

Z *gramatiky* se z obou slavných starověkých mluvnic latiny (Donatus, Priscianus) vykládal toliko Priscian (č. 22), a to jeho „Institutio de arte grammatica“. Ze starověkých autorů se také četl Boethiovi připisovaný spisek „De disciplina scholarium“ (č. 29). Jinak ovšem jako na všech středověkých universitách větší vážnosti se těšili gramatici středověcí. Byla to především veršovaná gramatika minority Alexandra de Villa Dei „Doctrinale“,¹⁰⁾ z níž, jak víme z náhodné zmínky, se na rozdíl od Vídne četla jen druhá část, a neméně slavná latinská mluvnice v hexametrech od Eberharda z Bethunie „Graecismus“ z počátku 13. století (svůj název dostalo toto kompendium podle své sedmé kapitoly „de nominibus exortis a Greco“,¹¹⁾ (č. 8 našeho „Seznamu“). Konečně i v Praze se vykládal nepřiliš rozsáhlý spis složený v elegickém distichu zvaný „Labyrinth“ (č. 25), který sloužil zároveň jako stylistická příručka.

Také *rétorice* byla na fakultě věnována pozornost, přestože nebyla zkušebním předmětem, jak ukázalo Tříškovo rukopisné bádání.¹²⁾ Statuta se zmiňují o výkladu ve středověku slavného díla Angličana 13. století Galfreda de Vinosalvo „Poetria nova“ (č. 20) a jmenují další blíže neurčenou Rétoriku (č. 4) se značným rozsahem přednáškového času.

Bylo-li trivium zastoupeno ve zkušebních požadavcích toliko dialektikou (logikou), 65—74 % přednáškového času bylo vyhrazeno předmětům

7) Viz G. Ritter, l. c., str. 166 n.

8) U bakalářských zkoušek, srv. R. Kink, *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*, II., Wien 1854, str. 189. Též Lhotsky, l. c., str. 88.

9) Kink, l. c., tamtéž o gramatice.

10) O ní viz nejnověji Lhotsky, l. c., str. 62.

11) Tamtéž str. 64.

12) Viz pozn. č. 4.

kvadrivia (artes reales), do něhož byla původně zahrnována aritmetika, geometrie, astronomie a musica. I zde ovšem došlo k posunu ve prospěch Aristotelových spisů filosofie přírodní a morální. Z celkového počtu přednáškového času jim bylo věnováno v maximální variantě 203 týdnů (56 %) a v minimální variantě 134 a půl týdne (52 %).

Do skupiny *přírodovědní* náležela Aristotelova Fysika (č. 2), deset knih „větší“ fyziky — o obloze (de coelo, č. 10), vzniku a zániku (de generatione, č. 21) a meteorech (meteorum, č. 11) a skupina menších spisů psychologicko-fysiologických, zvaných „parva naturalia“. Z nich ke zkouškám byly předepsány spisy „de anima“ (č. 16), „de sensu et sensato“ (č. 28), „de sommo et vigilia“ (č. 27). Nezkoušely, ale přednášely se spisy další, z nichž statuta zaznamenávají spis „de vegetalibus“ (č. 23), „de memoria et remeiniscentia“ (č. 32) a „de longitudine et brevitae vitae“ (č. 33), ale byly patrně přednášeny i některé další.

V celkové výuce Aristotela představovaly tyto spisy nemalý podíl. Jako maximum tvořily 92 týdnů přednášek (45 %), jako minimum dokonce 72 týdnů, tj. 54 %! Při zkracování tedy nijak neutrpěly, naopak jejich podíl se ještě zvýšil.

Z jiných přírodovědných autorit je jen letmo ve statutech zmíněna „Summa naturalium“ Alberta Velikého, která podle domněnky nikoli neopodstatněné F. M. Bartoše byla snad zavedena teprve po inkorporaci dominikánského generálního studia do university r. 1383.^{12a)} Albertu Velikému byl ve své době přičítán i spis „Libellus de secretis mulierum“, který se rovněž občas přednášel.

Do skupiny filosofické náležela především Metafysika (č. 5) a spisy filosofie morální — Ethika (č. 3) a filosofie sociální — Politika (č. 6) a Ekonomika (č. 31). Zatím co vrcholnému dílu filosofickému (Metafysice) bylo věnováno toliko 36 týdnů v maximální a 20 týdnů v minimální variantě — tedy 18 % nebo 15 %, ethika se společenskou filosofií se podílely 75 týdnů jako maximum (37 %) nebo 42 a půl týdne (31 %) jako minimum. Pokud jde o metafysiku, upozornil nedávno Astrik L. Gabriel,^{12b)} že její postavení na universitách bylo dlouho nejisté i potom, kdy po zákazu papeže Řehoře IX. čísti Aristotela na pařížské universitě z r. 1231 v bule Parens scientiarum se Aristoteles přece jen prosadil, takže statuta pařížské artistické fakulty teprve r. 1366 Metafysiku výslovně jmenují jako knihu předepsanou pro licenciát. Tých autor upozornil

^{12a)} F. M. Bartoš, *Nový Hus*, Reformační sborník VIII., str. 118. Husův komentář tohoto díla přednášený na artistické fakultě je připraven do tisku v edici M. Cedlové.

^{12b)} Astrik L. Gabriel, *Metaphysics in the Curriculum of studies of the Medieval Universities*, *Miscellanea Medievalia 2 (Die Metaphysik im Mittelalter und ihre Bedeutung)*, vyd. Wilpert, Berlin 1963, zvl. otisku str. 9 n.

i na to, že i v pražských statutech lze pozorovat rozpaky a v redakci z r. 1390 není metafysika výslovně jmenována, ač ze zmínky na jiném místě o tom, že se bakalářům zakazuje přednášet Aristotelovu Metafysiku a knihy „větší“ fyziky je patrné, že se běžně přednášela. Gabriel vidí v tom vliv oxfordské university na Prahu a jejího důrazu na fysiku, matematiku a geometrii. Teprve r. 1394 se metafysika výslovně uvádí v soupise požadavků pro mistrovské zkoušky, při čemž rozsah v maximální variantě se zvyšuje z 6 měsíců na devět. Zatím co ostatní středoevropské university Metafysiku akceptovaly snad rychleji než Praha (1389 se uvádí ve Vídni, stejně tak v Kolíně), v Oxfordě byla přijata teprve statuty z r. 1431.¹³⁾

Ať již této domněnce přisoudíme jakoukoliv platnost, jisté je, že těžiště, výuky filosofie na středověkých fakultách ležlo v oblasti ethicko-společenské. Při minimální pozornosti Aristotelově Ekonomice, šlo v praxi o výklad jeho Ethiky a Politiky, při čemž oběma spisům věnována byla stejná pozornost. V minimální variantě se ovšem více zkracovala Politika než Ethika, která tak měla více týdnů přednášek než Metafysika i Politika. Patrně je v tom odraz vztahu obou spisů, který jim dává křesťanství. Zatím co u Aristotela byla ethika součástí politiky, neboť teprve v „polis“ dospělo individuum svého naplnění, v křesťanství není „polis“ cílem, nýbrž věčný život. Proto těžiště praktické filosofie scholastiky není jako v antice v politice, ale v ethice, která i díky svým užším vztahům k theologii si podržuje převahu.¹⁴⁾ Do sféry ethiky spadal i u zkoušek nepožadovaný, nicméně pro svou oblibu stále přednášený spis Boethiův (č. 12).

Na ostatní předměty *kvadrivia* připadalo tedy v maximální variantě 9 % celkového přednáškového času, v minimální variantě však dokonce 22 %. Nebylo to mnoho, nicméně šlo o větší rozsah (zejména v minimální variantě!) než na jiných universitách v říši římsko-německé, např. v Heidelbergu, a v tomto smyslu podle hypotézy Gabrielovy by šlo o vliv Oxfordu. Těžko ovšem touto domněnkou vysvětlíme skutečnost, že Praha byla zase předstížena Vídni, kde oxfordský vliv zatím nelze zjistit.

Nejvýznamnější podíl připadal *geometrii*. Přednášení šesti knih Euklidových „Element“ (č. 9 našeho „Seznamu“) byla věnována v maximu 51 %, v minimu 37 % zbývajících přednáškového času. Byl to tedy stejný rozsah, jaký byl věnován Aristotelově Metafysice nebo jeho Fysice či Ethice.

¹³⁾ Tamtéž, str. 10.

¹⁴⁾ Viz H. Maier, *Die Lehre der Politik an den deutschen Universitäten, vornehmlich vom 16. bis 18. Jahrhundert*, v sbor. *Wissenschaftliche Politik. Eine Einführung in Grundfragen ihrer Tradition und Theorie*, vyd. D. Oberndörfer, Freiburg in Breisgau, 1962, str. 60 nn.

Těsně po bok geometrie se zařazovala *atronomie*, které v maximální variantě bylo věnováno 37 % zbývajících času, v minimální dokonce 52 %, čili při zkracování přicházela o nejméně přednášek na úkor geometrie. Již od bakalářů se vyžadovala znalost spisu „Sphaera materialis“ (č. 26) od Angličana Jana Halifaxa z Holywoodu (v Yorkshiru) (Joannes de Sacrobosco), povahy geometrické, ale sloužící zároveň jako úvod do astronomie. Uchazeči i misterský grad musili studovat traktát „Theorica planetarum“ (č. 24), což byl název stejnojmenných spisů Gerharda z Cremony nebo Jana Campana z Novary. Astronomii jako optice náležel spis „Perspectiva cummunis“ od Angličana Johna Peckama (+ 1292). O poměrně vysoké úrovni astronomie na pražské universitě, kterou lze doložit i ze skutečnosti, že krakovská universita právě odtud získávala opisy hlavních děl, svědčí i přednášení nejslavnějšího díla starověku „Almagestu“ (č. 1) Klaudia Ptolemaia, který nebyl čten ani ve Vídni, ač ovšem pro jeho rozsah i obtíže vzniknuvší z nedokonalého latinského překladu není jisto v jakém rozsahu se vlastně přednášel.¹⁵⁾ Almagest nebyl ovšem ke zkouškám předepsán. Student artistické fakulty znal tudíž základy sférické astronomie a měl i základní geografické znalosti o zeměkouli (polohy obratníků a polárních kruhů). Z Ptolemaiova Almagestu (název vznikl z řeckého názvu „Megisté syntaxis“) znal nauku o pohybu planet, souřadnice stálic, pohyb jarního bodu a ovládal pomocné matematické prostředky k astronomickým výpočtům.¹⁶⁾

Ve srovnání s geometrií a astronomií ostatní dva předměty představovaly pouhý zlomek přednášeného času, neboť požadováno bylo toliko „něco“ z *matematiky (aritmetyky)* a *muziky*. Byla to znalost některé příručky z počtářství („arithmetica accurata“, „algorismus“ č. 30) bez udání autora nebo „algorismus de integris“ (počítání s celými čísly, ve Vídni doložen i „algorismus de minutiis“, tj. počítání se zlomky) patrně známého nám již Jana z Holywoodu (de Sacrobosco). Mimo zkušební požadavky se přednášel v dosti rozsáhlém čtení (6 měsíců) „almanachus“ (č. 7), což byl předmět velké praktické důležitosti zejména pro všechny, kteří se věnovali jako kněží duchovní správě: byla to nauka o sestavování kalendáře církevního roku (předmět proto zván někdy i „computus ecclesiasticus“). Naproti tomu v pramenech někdy zmiňovaný „computus cyrometricalis“ byl pouhým návodem o počítání na prstech.¹⁷⁾ V pražském programu nenacházíme předměty vyskytující se ve Vídni, Heidelbergu i jinde zejména v průběhu 15. století: nauku

15) *Dějiny exaktních věd v českých zemích*, pod redakcí L. Nové, Praha 1961, str. 25.

16) Tamtéž, str. 25 n.

17) Upozorňuje na to Lhotský, l. c., str. 112.

o proporcích („de proportionibus“) tradovanou zpravidla podle Angličana Tomáše Bradwardina a o koordinátech („de latitudinibus formarum“), oblíbenou occkamistickou školou v 15. století.¹⁸⁾ Celkově byly na artistických fakultách podávány jen skrovné znalosti v rozsahu základních početních úkonů.

Pro znalosti z *muziky* postačovala oblíbená kniha „De musica“ Françoise Jean de Meurs, zvaná proto stručně „Musica Muris“, z počátku 14. století, která byla v podstatě výtahem z důkladného díla Boethiova.

Stanovené maximální a minimální limity odposlouchaných přednášek umožňují také zrekonstruovat i jakýsi studijní rozvrh a délku studia na artistické fakultě vůbec. Je zřejmé, že příprava k bakalářskému gradu trvala maximálně jeden a půl roku. V prvním studijním roce posluchač absolvoval traktát Petra Hispana „vetus ars“ a jeden spis „nové“ logiky. Současně poslouchal dlouhý kurs fyziky a v létě Aristotelův spis o duši (směl současně poslouchat jen dvoje čtení!), na počátku druhého roku studia pak vyslechl zbývajících předepsaných spisů z „Nové logiky“ a přednášku o sféře, takže v březnovém termínu se již mohl hlásit ke zkouškám:

Schéma 1

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
I. rok	← Fysika →				← De anima →							
	← Hispanus →			← Vetus ars →				← Priorum →				
II. rok	Posteriorum Elenchorum Sphaera											

Příprava k mistrovskému gradu mohla trvat maximálně necelé tři roky, jak ukazuje například schéma 2.

Vzhledem k tomu, že ovšem bylo možné značné zkrácení u hlavních předmětů, nutno předpokládat, že bylo možno studium zvládnout ve většině případů za dva a půl roku, tj. že v třetím roce v únoru se již kandidát mohl hlásit ke zkouškám. To lze doložit i ze zápisů děkanské knihy, kde se průměrná délka období mezi bakalářskou determinací a licenciátem, případně dosažením mistrovství pohybuje mezi 2–3 roky. Statistické šetření, zda se délka artistického studia postupně zkracuje, jak zjistil pro Heidelberg Ritter,¹⁹⁾ nebylo dosud podniknuto.

18) Viz G. Ritter, l. c., str. 166. Roztroušené zprávy o těchto předmětech viz v statutech, l. c. 48 n., 56, 73, 76 n., 82 n., 88 n., 91 n.

19) G. Ritter, l. c., str. 173, pozn. 1.

Schéma 2

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
I. rok					Metafysika						De generatione	
					Ethika						Theorica	
II. rok					Politika						ostatní parva naturalia matematika musika	
					Euklidovy knihy							
III. rok		Topika				De coelo						
		Meteorum				Perspectiva						

Postupme proto nyní k těm, jejichž údělem bylo se zmíněnými naukami obírat, ke *studentům, bakalářům a mistrům artistické pražské fakulty*. Zápis na fakultu (v podobě inmatikulace do matriky některého národa universitního) nebyl vázán žádnými předběžnými podmínkami. Samozřejmým předpokladem, bez něhož jakékoli studium bylo prostě nemožné, byla znalost čtení, psaní, jednoduchých počtů, slušná znalost latiny (na počátku především alespoň pasivní) a jistě základní vzdělání, bez něhož si nelze představit, že by vůbec posluchač byl schopen vnímat přednášky. Středověká universita neznala svobodu studia takového druhu, jakou přinášela liberalistická universita 19. století, to znamená, že od inmatikulace by měl posluchač naprostou libovůli studovat či nestudovat. Zнала toliko tuto svobodu v tom smyslu, že nikdo nebyl nucen skládat zkoušky ani omezován v délce studia (minimum délky studia bylo ovšem stanoveno, viz níže). Vzhledem ke korporativnímu charakteru středověké university již sama inmatikulace přinášela určité výhody společenské, právní i hospodářské a universita dbala sama na to, aby těchto výhod nepožívali ti, kdo se spokojili pouhou inmatikulací a nestudovali („discoli“, někdy tak zvaní zase studenti, kteří sice studovali, ale v matrice nebyli zapsáni). Proto se požadovalo, aby se každý alespoň třikrát za týden účastnil přednášky na universitě²⁰⁾ a jinak měl být z university vyloučen. Zdá

20) Bakalářům se to výslovně ukládá ve statutech, MHU I/1, str. 50, jinak doloženo ve smlouvě mezi konšely a rychtářem Starého Města pražského na jedné straně a rektory obou universit na straně druhé z 26. 9. 1374, podle níž rektori měli každý čtvrt roku kontrolovat presenci a vylučovat ty, kdo nechodili třikrát týdně na přednášky nebo nebyli vůbec inmatikulováni; podle zápisu v Liber vetustissimus privilegiorum Starého Města pražského, fol. 102–103 uvádí Tomek, *Děje*, str. 63 a 82 n.

se ovšem, že toto nařízení nebylo dodržováno, neboť lze předpokládat velký počet těch, kteří skutečně byli jenom inmatikulováni: byli to společníci, služebníci a vůbec členové družiny u šlechtických studentů nebo ze zámožných patricijských rodin, kteří dávali zapisovat členy své čeledi z důvodů jejich právní ochrany v cizím městě. Výhody, jež přinášel pouhý pobyt na universitě, byly ovšem minimální proti těm, které přinášelo dosažení některého z universitních gradů. Proto lze předpokládat, že převážná většina skutečně usilovala o dosažení hodností, k čemuž ovšem návštěvu přednášek, cvičení a disputací bylo nutno prokázat. Při presentaci ke zkouškám bakalářským i misterským bylo nutno přísahat, že předepsané přednášky byly absolvovány („audire“), k čemuž měl na své svědomí při bakalariátu přisvědčit i mistr, jehož si student k aktu vybral („magister suus“),²¹⁾ brzy vyžadováno písemné prohlášení o tom, které předměty u koho, kdy a v jaké podobě (přednášky, cvičení) slyšel.²²⁾

Dohled nad studiem byl ostatně v praxi zajištěn i jinak. Rozumělo se samo sebou, že většina studentů bydlila v studentských kolejích nejrůznějšího druhu a zde byla pod kontrolou dozírajících mistrů. Že mistr byl povinen být se svými svěřenci ve velmi úzkém každodenním styku a aktivně se účastnit jejich studia, o tom podává zprávu zachovaný statut koleje královny Hedviky, koncipovaný snad přímo Janem Husem (jiná statuta studentských kolejí se v Praze nezachovala).²³⁾ Na jeho dobrozdání záleželo, zda student bude připuštěn ke zkouškám, neboť každý student byl povinen předložit soupis, v které bursy který půlrok pobýval („in qua bursa vel in quo hospitio stetit quolibet medio anno, sicut fuit studens“), aby mohlo být podniknuto šetření o jeho způsobu života a mravech („ut per hoc de vita et moribus uniuscujuscunq[ue] examinandi plenius inquiratur“).²⁴⁾ Půlletní období bylo určeno proto, že studenti zpravidla na počátku školního roku na sv. Havla, ale i na sv. Jiří, kdy totiž začínala zimní a letní cvičení, měnili někdy bursy.²⁵⁾ Byl ovšem ještě jeden motiv, který sám o sobě byl důležitý v otázce studia a návštěvy přednášek a cvičení, motiv hospodářský — nákladnost studia. Posluchač, pokud nebydlil v některé koleji jako stipendista, byl nucen platit kolejné

21) MHU I/1, str. 48 n.

22) Ibid. str. 85, 107 n.

23) Je zachován v notářském instrumentu o statutech koleje královny Hedviky z 29. 4. 1411, uloženém v archivu University Karlovy, sbírka listin I., č. 61; obsah u F. M. Bartoše, *Hus jako student a profesor Karlovy university*, AUC-Philosophica et historica II, 1958, str. 17 n., vydala C. Zawodzińska, *Kolegium królowej Jadwigi przy uniwersytecie Karola w Pradze i jego pierwszy statut*, *Zeszyty naukowe univ. Jagiel.*, Prace historyczne, zeszyt 9, 1962, str. 19–38.

24) MHU I/1, str. 53.

25) „mutationes bursarum circa haec festa consuetae“, MHU I/1, str. 92.

(„bursa“ v původním slova smyslu), byl nucen platit poplatek za účast na přednáškách a cvičeních přesně fakultou stanovený („pastus“) a konečně poplatky vyžadované při udílení gradů na promociích („bursae“ v širším slova smyslu), nehledě na náklady spojené s opatřením bakalářského oděvu (bohatí jej musil mít již před promocií, chudí si jej směli na promocii vypůjčit, ale jinak musili koupit do půl roku nebo jiné lhůty děkanem stanovené).²⁶⁾ Pro výši kolejného se nezanechalo zpráv. Zato velmi podrobné předpisy přinášejí statuta pro placení „pastu“, neboť byl jediným přímým příjmem profesorů. Každý scholár, který zůstal po třech přednáškách na čteních, byl považován za zapsaného účastníka přednášky a musil zaplatit statuty předepsanou taxu, která se mu mohla prominout jedině tehdy, jestliže se dalších přednášek neúčastnil pro nemoc nebo odchod z fakulty. Přednášející se sice musil spokojit na počátku i se závdavkem, avšak do konce čtení musila být taxa vyrovnána. Obdobně tomu bylo u cvičení,²⁷⁾ kde taxa byla vybírána po polovinách. Aby přednášející nelákali větší počet posluchačů slevami na taxách, bylo jejich přísné dodržování vymáháno sankcemi v podobě citelných pokut — až 1 uherského zlatého!²⁸⁾ Jedině žáci bydlící s mistrem a platící mu bursu (combursales) směli dostat při cvičeních slevu jedné třetiny předepsané taxy.²⁹⁾

Celková výše zaplacených tax nebyla malá. Z přednášek požadovaných pro dosažení bakalářství činila 26 grošů, pro mistrovství 63 groše,³⁰⁾ což je možno považovat za minimum asi nikdy nedosažené, protože řada předmětů se zřejmě odbývala v podobě cvičení, kde taxy byly vyšší. Posluchač hlásící se ke zkouškám musil se vykázat zaplacením „pastu“, v opačném případě mistr, jemuž nezaplatil, byl oprávněn vetovat jeho připuštění ke zkoušce.³¹⁾ Vysoké byly také poplatky za dosažení gradů, které u bakalářství činily 28 grošů (20 grošů „bursa“ fakultě, 4 groše minimálně za rukavice, které musil koupit „svému“ mistrovi, a 4 groše pedelovi), u mistrovství 38 grošů.³²⁾ Protože ovšem valná většina studentů artistické fakulty neoplývala pozemskými statky, připouštěla statuta osvobození od „pastu“ („totaliter sit exemptus“), jestliže student příslušnému mistrovi odpřisáhl, že nemá většího ročního důchodu než 12 uher. zlatých nebo 3 kopy českých grošů. Na základě stejné přísahy („petens propter Deum“), že nemá kromě šatstva a knih uvedeného ročního důchodu, potvrzené dvěma věro-

26) Ibid. str. 55 n.

27) Ibid. str. 77 n., 81, 84, 85.

28) Ibid. str. 78, 87.

29) Ibid. str. 88 n.

30) Ibid. str. 76 n. sečtou-li se taxy jednotlivě zde uvedené.

31) Ibid. str. 85.

32) Ibid. str. 46, 49, 58.

hodnými osobami, z nichž jedna měla být mistrem artistické fakulty, mohl dosáhnout prominutí poplatků za grady („dimissionem bursarum“), s tím, že sliboval zaplatit, jakmile dosáhne majetkové hranice. Tento slib byl písemně zaznamenán děkanem a bylo nutno jej před každým novým děkanem obnovovat.³³⁾ Ačkoli záznamy o tom měly být vedeny v děkanské knize, nejsou úplně a vůbec chybí podklady pro představu, jak velký počet posluchačů dosahoval osvobození od tax za přednášky a cvičení. Dá se ovšem předpokládat, že posluchačů požívajících těchto výhod byla většina.

Popudem k dosahování artistických gradů byl vedle snahy zlepšit si vyhlídky pro dosažení určitých zaměstnání (a jistě u některých vedle ctižádosti osvědčit veřejně míru své učenosti) i bezprostřední materiální zájem: získat možnost být zapsán na rotulus artistické fakulty, kterým se fakulta dožadovala u papeže získání provisií na uprázdněná církevní beneficia pro osoby na rotulu uvedené (za předpokladu, že měly nižší svěcení). Na pražské fakultě směli být na rotulu uvedeni již bakaláři, jinak ovšem v pořadí jako poslední, jemuž v čele byli mistři regenti a mistři vůbec. Čím byl kde více v popředí seznamu, tím větší naději měl na udělení provise na lepší obročí. I to byl proto důvod k co možná rychlému dosažení nejvyšších gradů, ale ovšem i k účasti na životě fakulty, zejména disputacích, což vedle imatribulace a zaplacení poplatku na úhradu nákladů spojených s vypravením a odesláním rotulu bylo podmínkou. I zde chudí bakaláři měli právo žádat o odklad zaplacení 2 zlatých uherských, než se dostanou „ad fortunam pinguorem“.³⁴⁾ Nejnižším stupněm bylo podle obecné universitní tradice bakalářství, jehož dosahováno ve smyslu středověkých představ teprve symbolickým slavnostním aktem promoce (determinace), pochopitelně jedině na základě úspěšně vykonané zkoušky. Nutnost předcházející zkoušky před dalšími akty, jimiž byla presentace kandidáta fakultě a vlastní promoce, statuta výslovně podtrhují, snad proto, že se dály v nejstarších dobách pokusy zkoušky obcházet.³⁵⁾ Kandidát, který chtěl dosáhnouti gradu („accedere gradum“, „procedere ad gradum“) musil se dát zapsat ke zkouškám („intitulatus pro examine“) ve dnech k tomu určených, což v Praze bylo čtyřikrát do roka o Suchých dnech.³⁶⁾ V době záznamů ke zkouškám („tempore intitutionis“) bylo examinátory ke zkouškám určenými přezkoumáno, zda kandidát vyhovuje

33) Ibid. str. 47 n., 76.

34) Obecná ustanovení o rotulu artistické fakulty ibid. str. 96 n., jinak viz výše.

35) Ibid. str. 54.

36) Středa a tři dni po ní následující před nedělí Reminiscere, před sv. Trojicí, po Povýšení sv. Kříže a po sv. Lucii, což podle položení velikonoce bylo v době od poloviny února do poloviny března, od konce května do poloviny června, v polovině září a v polovině prosince.

požadavkům, to jest, že slyšel předepsané knihy, k čemuž od r. 1387 byl požadován od něho soupis, kdy, u koho a v jaké podobě jednotlivé přednášky absolvoval a které přednášky slyšel navíc, že šestkrát a z toho při nejmenším třikrát při řádných disputacích odpovídal a že mistrům, k nimž chodil na přednášky, řádně zaplatil (pokud nebyl osvobozen). Po původní benevolenci, kdy mistři se spokojovali i jen částí vyslechnutých přednášek a slibem, že zbytek vyslechne po promoci, nastoupila větší přísnost v podobě pokuty ve výši jedné poloviny tax za nevyslechnuté přednášky a úleva poskytována jediné studentům jevícím mimořádný talent a kteří šestkrát veřejně disputovali. Stávalo se prý totiž, že studenti slibu neplnili a z jejich neznalosti měla potom fakulta ostudu. Od r. 1387 požadováno také od studentů, aby si přinesli soupis, kde každého půl roku bydlili, za účelem přešetření jejich způsobu života a mravů.³⁷⁾ Vzhledem k malému počtu zkušebních termínů hlásilo se vždy více kandidátů najednou, takže examinátoři po zkoušce se mohli poradit o pořadí zkoušených podle prospěchu („locorum distributio“), v němž byli také zapsáni do děkanské knihy („secundum ordinem“) a tím připuštění („admissi“) k dalšímu řízení. Vyzkoušení byli pak hromadně povoláni a sdělen jim výsledek, jak bylo rozhodnuto fakultou r. 1377 proti staršímu zvyku, kdy byli vyvoláváni jednotlivě pedellem: pedelové prý zato vymáhali peníze, využívajíce radosti těch, jejichž vyvolání znamenalo úspěšnou zkoušku, což prý bylo na obtíž zejména pro chudé studenty, a shromáždění zvědavci se zase smáli těm, kteří nebyli vyvoláni, takže docházelo k všeobecnému pohoršení. Vyzkoušeným kandidátům bakalářství („baccalauriandus“) pak bylo nutno se představit shromáždění fakulty ve zvláštním slavnostním aktu, a pod přísahou na dotaz děkanův nebo seniora sboru stvrdit, že dostali předepsaným požadavkům (slyšeli předepsané knihy a vykonali příslušný počet disputací). Jak patrně návštěva přednášek a disputací měla vlastně stejný význam jako výsledek zkoušky, neboť byla předpokladem celého řízení až po promoci a pojišťována proto i přísežně („per juramentum“). Je to něco charakteristického pro vyučovací systém středověké university, tak odlišný od liberalistické university 19. století, diktovaný koncem konců materiálními zájmy korporace mistrů. Závažnost této skutečnosti byla podtržena ještě institucí jakéhosi ručitele kandidáta v podobě mistra, kterého si zvolil („magister suus“) — byl to zpravidla mistr, téhož národa universitního co student, u něhož bydlil, k němuž chodil na přednášky nebo měl k němu jiné vztahy, a který snad byl i jeho examinátorem — a který kandidáta do shromáždění fakulty uvedl. Po bakalauriandově prohlášení se mistr se svým žákem vzdálil a fakulta se radila, zda není překážek, aby mu byl udělen grad. V klad-

³⁷⁾ Tato zostření viz ibid. str. 53.

ném případě byli oba povoláni do schůze a mistr drže svého žáka za pravou ruku představil jej děkanovi nebo v jeho nepřítomnosti seniorovi fakulty a na své svědomí prohlásil, že kandidát ovládá předepsanou látku („in praedictis libris competenter se habere“) a že je způsobilý stát se bakalářem. Děkan pak mu ihned uložil vykonat přísahu, která určovala jeho vztah k fakultě. Kandidát se zavazoval k zaplacení promočních poplatků, po dobu jednoho roku k návštěvě mimořádných disputací nových mistrů („magistri moderni“) a přednášek řádných mistrů nejméně třikrát v týdnu i k účasti na jejich disputacích (při prokazatelném zmeškání tří za sebou jdoucích disputací řádných i mimořádných k pokutě 8 grošů nebo čtvrtletní suspensi od všech universitních prací), že v nejbližším postu až do Květné neděle dvakrát v týdnu bude disputovati jedno sofisma a jednu kvestii, že bude po dvě léta konati přednášky a pronunciace s výjimkou těch předmětů, jež mu nejsou dovoleny (viz dále), že bez svolení děkana a čtyř k tomu určených mistrů nebude konati soukromých přednášek ani že nebude přednášet studentům označeným jako „discoli“, že bude na slavnostech university nosit předepsaný oděv (tabardus neboli habitus, ovšem nesměl být podšit hranostajem nebo hedvábím) a tonsuru kleriků. Konečně, že nepřijme bakadářskou hodnost na jiné universitě a že bude dbáti dobra university a fakulty za všech okolností.

Kandidáti měli se dáti promovati do čtvrt roku, nejpozději do nejbližšího zkušebního období, jinak ztráceli nárok na pořadí a byli zapisováni až po nových vyzkoušených kandidátech. V době od presentace k promoci bylo mimoriádně dbáno pod pokutou na to, aby plnili všechny své povinnosti. Bakalářského gradu bylo pak právně nabyto aktem promoce. Promotorem („praesidens“) na shromáždění fakulty byl mistr, jehož si kandidát zvolil, někdy několik kandidátů dohromady. Bakalauriand usedl ještě v studentském plášťíku mezi své druhy a promotor mu položil sofisma, na něž tázaný odpověděl aniž mistr s ním disputoval. Potom mu pedel kázal povstat, oblékl jej do bakalářského tabardu a uvedl mezi bakaláře. Promotor mu potom položil kvestii, kterou bakalauriandus měl úspěšně rozřešiti („determinatio“, odtud ve školské mluvě se bakalářská promoce zvala determinací). Bylo zakázáno odpověď („positio“) z něčeho čísti. Potom kandidát na pedelovu výzvu opakoval závěr své přísahy učiněné při presentaci, tj. že bude po dvě léta konat čtení na pražské universitě, že nepřijme nikde jinde bakalářského gradu a že vždy a za všech okolností bude pečovati o dobro pražské university a artistické fakulty. Po přísaze promotor pronesl k němu pochvalnou řeč („recommendatio“), v jejímž závěru udělil novému bakaláři jeho hodnost, např. slovy: „auctoritate facultatis nostrae artium confero tibi gradum baccalari in artibus, ut possis legere et disputare et alios actus ad hunc gradum pertinentes

exercere hic et ubique locorum et hoc in nomine etc.“. O dosažení hodnosti bakaláře vydávala fakulta — zřejmě na žádost a za určitý poplatek — písemné osvědčení, jehož formulář byl předepsán.³⁸⁾

Bakalář jiné university, chtějící být přijat na pražskou fakultu musil nejprve zodpovědět na řádné disputaci jednu kvěsti a potom se dát prezentovat fakultě některým mistrem, který měl prohlásit na své svědomí, že jeho vědomosti postačují k bakalářskému gradu. Pokud se tak dalo v době zkušební, měl být zapsán v pořadí až za všemi vyzkoušenými. Nebylo-li proti němu námitek, byl přijat a měl dodatečně zaplatit bakalářskou taxu 20 grošů. Později doplněno o prohlášení, že nezůstal dlužen taxy (pastu) a povinnost půlročního pobytu.³⁹⁾

Obdobné předpisy platily pro dosažení hodnosti misterské, zdaleka však nikoli tak podrobné. Také zde byla základním předpokladem účast na přednáškách z předepsaných předmětů a nepochybně splnění všech povinností, k nimž se jako bakalář zavázal, tj. zejména absolvování předepsaného počtu odpovědí při disputacích (šesti — z toho tří na řádných, tří na mimořádných). Vzhledem k tomu, že šlo již o hodnost autorizovanou církví, žádalo se i kandidátovo prohlášení, že pochází z lože manželského („de legitimo thoro“) nebo že za takového se pokládá, jinak bylo nutno se vykázat papežskou dispensí, v níž však musilo být výslovně uvedeno, že se dispens týká přijetí mistrovského gradu. Nestačila toliko dispens k přijetí kněžského svěcení a přijetí beneficí, nebo musilo jíti o dispens na všechny případy se vztahující.⁴⁰⁾ Potom teprve mohlo dojít ke zkoušce určenými k tomu examinátory, která se konala jen jednou v roce (zpravidla v únoru), pro niž statuta užívají termínu „tentamen“. Po této předběžné zkoušce byla jména vyzkoušených probrána na schůzi fakulty a zjišťováno, zda nejsou proti kandidátům nějaké závažné námítky. V kladném případě pak následovala patrně vlastní zkouška („pro magisterio examinatus“) před určenými examinátory za předsednictví kancléře nebo vicekancléře, či jím pověřeného děkana. Kterí obstáli, musili složit děkanovi, examinátorům a fakultě přísahu, že budou zachovávat všechny předpisy souvisící s udělením „licencie docendi“, tj. že do 14 dnů zaplatí fakultě 38 grošů nebo se do téže doby s ní jinak vyrovnají, že nepřijmou jinde licenci ani hodnosti misterskou („incipiet in artibus“), leč

³⁸⁾ Základní ustanovení *ibid.* str. 42–56, doplněk na str. 85, 108; formulář osvědčení o udělení gradu *ibid.* str. 2 n.; z rekomendací promotorů vydány rekomendace Husovy, *Iohannes Hus positiones, recommendationes, sermones*, ed. A. Schmidtová, Praha 1958 (zde na str. 40 citovaná formule udělení hodnosti) a *Promoční promluvy mistrů artistické fakulty Mikuláše z Litomyšle a Jana z Mýta na Universitě Karlově z let 1386 a 1393*, ed. B. Ryba, Praha 1948.

³⁹⁾ MHU I/1, str. 60 n., 111 n.

⁴⁰⁾ *Ibid.* str. 57, 100.

se souhlasem fakulty, že po dvě léta budou na pražské fakultě přednášet, navštěvovat řádné disputace mistrů a zachovávat všechna jiná ustanovení (sem patřila povinnost osmkrát disputovati první rok po promoci na mimořádných disputacích nových mistrů).

Teprve po této přísaze směl být kandidát představen kancléři university nebo vicekancléři „ad licenciandum“, tj. k udělení licence čísti na universitě bez jakéhokoli omezení (jak tomu bylo u bakalářů), která byla podstatou mistrovského gradu. Od této chvíle se nazýval „licenciatus in artibus“. Mistrovského gradu nabýval ovšem teprve aktem promoce misterské (nazývané inceptí) a tím i všech dalších práv s tímto titulem souvisících. Pro obřad promoce se nezachovalo žádné bližší ustanovení ve statutech, z ojedinělých zmínek pramenů lze ovšem soudit, že její průběh byl obdobný jako u promoce bakalářské: že starší mistr, jehož si magisteriand vybral, jej představil fakultě, uložil mu vyřešit kvěstii (doloženo ze zákazu pro magisteriandy, že nesmí odpověď čísti), po čemž promotor přednesl oslavnou řeč na nového mistra, v jejímž závěru odevzdal mu vnější odznaky misterské hodnosti — hedvábný misterský biret, rukavice a prsten (oděvem se jinak mistr nelišil od bakaláře kromě krátké kožíštinové peleriny). Nový mistr pak přednesl přísahu, která byla opakováním přísahy před presentací. O dosažení misterské hodnosti bylo vydáváno rovněž písemné osvědčení předepsané formy.⁴¹⁾

Ucházeli-li se mistr jiné university o přijetí do svazku pražské university („recipi ad consortium magistrorum“), nedocházelo k automatickému uznání jeho gradu. Na zvláště k tomu svolané schůzi fakulty musil vydat svědectví o svém misterství a předložit seznam knih, které slyšel nebo četl a prohlásit, že nezůstal dlužen za pastus. Po přečtení statuta týkajícího se přijímání cizích mistrů, se musil zavázat, že do deseti dnů v některé sváteční odpoledne odpoví na jednu kvěstii před mistry regenty a s přítomnými bude disputovat; v dalších deseti dnech v stejnou dobu se měla disputace opakovat, při čemž po pedellu měl mistrům oznámit dvě kvěstie, o nichž chce disputovat (pedelovi musil zato zaplatit 2 groše). Totéž se mělo opakovat v příštích deseti dnech ještě jednou, načež pak měl povinnost (opět do deseti dnů) čísti před mistry krátkou před-

⁴¹⁾ *Ibid.* str. 56–60, formulář písemného osvědčení na str. 1 n., z něhož je zřejmé, že licenci udílel kancléř jako zástupce církve, mistrovský gradus na jeho základě jménem fakulty promotor, osvědčení o tom děkan. Nejstarší zachovalý misterský diplom z 12. června 1359 zachycuje ještě stav, kdy misterský gradus spolu s licencí uděluje přímo kancléř, a to formulí „concedentes eidem auctoritate cancellariatus nostri plenam et liberam facultatem in cathedra magistrati artium in studio Pragensi et alias ubique locorum legendi et quoslibet actus faciendi et exercendi magistrales“, ed. Frind, *Kirchengeschichte Böhmens* II, str. 424 a F. K o p, *Založení university Karlový v Praze*, Praha 1939, str. 19. Z proslovů promotorů při mistrovských inceptích byly otištěny dvě promluvy Husovy v cit. díle *I. Hus positiones, etc.*, ed. A. Schmidtová, Praha 1958.

nášku z některé knihy a řešiti zde dvě kwestie a odpovídati na námitky. Nato shromáždění fakulty bylo rozhodnuto většinou hlasů o jeho přijetí nebo nepřijetí, přičemž měl zaplatiti stejné poplatky jako domácí mistrí a navíc 4 groše pedelovi. V pořadí měl cizí mistr následovati až za všemi domácími, kteří právě byli zkoušeni nebo nebyli ještě promováni. Později požadována podmínka ročního pobytu.⁴²⁾

Hodností bakalářů a mistrů artistické fakulty dospěli jsme zároveň k *učitelskému sboru fakulty*. Již bakaláři měli právo — ovšem omezené — pedagogické činnosti ve všech formách, jež znala středověká universita. Nebylo jim dovoleno přednášet o Aristotelově *Metafysice* a o knihách „větších“ Aristotelovy fyziky (míněno tím deset knih o obloze, meteorech atd.) a vyhrazeny jim toliko přednášky z logiky, z menších spisů přírodovědeckých („*parva naturalia*“, tj. psychologicko-fysiologické Aristotelovy spisy) a z matematiky. Zvláštním statutem bylo jim také zakázáno čtení spisu připisovaného Albertu Velikému „*De secretis mulierum*“. Bez povolení příslušného mistra nesměli ovšem konkurovati. Toto omezení se ovšem vztahovalo i na cvičení v těchto předmětech konaná, kde se bakaláři jistě vydatně uplatňovali, pokud nešlo o soukromá cvičení dobře honorovaná, a na opakování (*declaraciones*). Významnou úlohu měli také bakaláři při pronunciacích, tj. diktování spisů nebo komentářů k nim posluchačům, aby si tak mohli opatřit touto formou vlastní studijní texty. Nesměli však diktovati vlastní výklady k Aristotelovi (protože nesměli o něm ve většině případů ani přednášet), nýbrž komentáře jiných mistrů, a to pařížské, nebo exfordské university, a to ještě musili u děkana prokázati, že jde o texty autorizované a pocházející skutečně od mistrů, jimž se připisují. Významný podíl měli také bakaláři na universitních disputacích, ať již v tom, že je nacvičovali se studenty, nebo v disputacích bakalářských a zejména mistrovských, kde povinně vystupovali. Neměli zato práva zkoušet.

Pedagogické působení ničím neomezené bylo výsadou mistrů a tvořilo náplň „*licentiae legendi*“. Potřeba učitelů tohoto stupně byla na fakultě veliká a vedle jiných motivů vedla i ona (snad především) k ustanovení povinnosti, dvě léta po promoci na fakultě přednášet. Není ovšem známo, jak ve skutečnosti byla tato povinnost dodržována, protože od ní nový mistr — jako ve středověku od všeho — mohl být zproštěn dispensí, zejména při odchodu z Prahy.⁴³⁾ Byla to totiž otázka hmotného zaopatření. Po promoci musil nový mistr opustit studentskou kolej a pořadí na konci žadatelů o papežskou provisi nedávalo příliš naděje na získání obročí (nehledě na to, že od provise k jeho získání mohla uplynout i dosti dlouhá

42) Základní ustanovení *ibid.* str. 61 n., 111 n.

43) *Ibid.* str. 59.

doba). Místa v kolejích misterských byla na dlouhou dobu obsazena a doplňovala se podle seniorátu (odtud důležitost zapsaného pořadí u zkoušek v děkanské, knize). Povinnost dvouletého přednášení mohla se tak v praxi vztahovat jen na ty, kteří se mohli materiálně udržet v Praze, zpravidla jako studující theologie, kteří si našli v nižší službě církevní nějaké zaopatření, nebo jako učitelé na některé z pražských nižších latinských škol. Podle svědectví Jeronyma Pražského drželi se na těchto místech v Praze hlavně němečtí mistrí, zatím co čeští byli nuceni odcházet na školy mimo Prahu.⁴⁴⁾ Byla ovšem ještě další možnost, které používali všichni, kterým záleželo na svazku s universitou a dalším vzdělání, že se nuzně živili z „*pastu*“ za přednášky a cvičení a přilepšovali si tím, že si za poplatek (zřejmě neveliký) brali na byt několik studentů a zřídili si tak vlastní „*bursu*“.

Omezením přednášek bakalářů, jednak přímo vyloučením jich z určitých předmětů, ale i v jejich rámci ustanovením, že nesmí konkurovat v nich mistru, toliko s jeho svolením, byla prakticky s výjimkou soukromých přednášek (ovšem i k těm bylo třeba souhlasu děkana a komise čtyř k tomu ustanovených mistrů) veškerá přednášková činnost v rukou mistrů.

Vlastní břemeno učitelské povinnosti leželo ovšem na těch mistrech, kteří i po předepsaném dvouletí dále na fakultě přednášeli (ostatně teprve od této doby směli býti také voleni za examinátory s podmínkou, že dostali i povinnosti ročních mimořádných disputací nových mistrů), a to předměty ke zkouškám požadované (odtud „*libri magistrales*“ nebo „*libri ordinarii*“) v řádných přednáškách („*lectiones ordinariae*“), účastnil se pravidelně řádných mistrovských disputací a v nich podle pořadí vystupovali nebo v případech omluvitelných se dali zastupovat jiným mistrem a podřizovali se příkazům děkana. Tito mistrí, vlastní to profesori fakulty, se nazývali „*magistri actu regentes*“ — mistrí regenti — nebo podle toho, že jedině oni byli řádnými členy rady fakulty, zvaní také „*magistri de consilio*“. Rada fakulty byla důležitým orgánem a o její ovládnutí byl proto sváděn boj.⁴⁵⁾

Ve *formách výuky* a její organizace vycházela pražská fakulta z ustálené již tradice a zvyklostí petrifikovaných do podoby téměř neměnné od 13. — do 16. století a jen málo ve své podstatě upravené až do poloviny 18. století. Jest třeba při tom míti na zřeteli, že organizace studia nevyházela jen z vlastních potřeb učebního procesu, nýbrž že byla ovliv-

44) H. H a r d t, *Concilium Constantiense IV.*, 1700, str. 757.

45) Ustanovení o různých stupních učitelské činnosti viz *ibid.* str. 42, 50, 58 n., o regentech str. 81. Dále viz Fr. K a v k a, *Mistrí-regenti na pražské artistické fakultě*, AUC 1967.

něna i téměř cechovními zájmy učitelského sboru, který nikoli nepodobně organisacím řemeslníků pečoval o to, aby finanční prospěch byl rovnoměrně rozvržen mezi mistry, a to především zase mezi mistry regenty a působil také na určení minimální délky studia. I když poplatky za přednášky, cvičení a opakování neměly stejný význam pro všechny (jistě menší pro mistry kolejni než pro mladé mistry mimokolejni), představovaly podle počtu posluchačů dosti významnou sumu. Není pochyby, že ustanovení o maximálním počtu dvou přednášek v týdnu pro přednášející i studenty, ustanovení o přípustnosti konkurence, vymezení délky přednášek závazné pro všechny (viz výše) spadají do tohoto aspektu středověké university a cechovního charakteru této instituce.

Základními vyučovacími formami byly přednášky („lectiones“), cvičení („exercitia“), opakování („declaraciones“) a disputace („disputationes“) různého druhu, pomocnou formou, nutnou v době před vynalezením knihtisku, byly pronuciace („pronunciare“, „dicta dare“) čili diktování textů studentům. Všechny tyto formy se uskutečňovaly v průběhu školního roku, jehož počátek byl v Praze stanoven nazítří sv. Lukáše, tj. 19. října, a trval do sv. Havla 16. října. Byl přerušen prázdninami od sv. Markéty do sv. Bartoloměje — od 14. července do 25. srpna („vacationes“, „dies caniculares“), při čemž, kdo chtěl mohl pokračovati v přednášce ještě do sv. Jakuba (25. července). Výlučný zákaz platil tedy po dobu od 25. července do 25. srpna pod pokutou čtvrtletní suspense pro každé čtení. Den sv. Lukáše byl ovšem toliko krajním počátečním mezníkem, před nímž nemělo být začínáno, druhým mezníkem bylo Narození Páně 25. prosince, po němž již nesmělo být začínáno. Dělení školního roku na semestry, které se objevuje ve správě fakulty v podobě děkanských období, nevystupuje do popředí, toliko u některých vyučovacích forem (půlroční cvičení). Během roku bylo vyučování zastavováno o nedělích a dnech svátečních („dies festivi“), z nichž větší celky tvořily svátky vánoční, velikonoční a svatodušní. Zákaz vyučování platil ovšem obecně toliko pro dopoledne (v tu dobu se konaly mše), odpoledne o svátcích se směly konat soukromé přednášky (z předmětů nepožadovaných k dosažení gradu) a některé disputace, pokud výslovně v některé svátky nebyla jakákoli činnost zakázána. Podobně se nevyučovalo ve dnech označených jako „dies non legibiles“, což byly dny pro universitu památné, buď že se konaly některé pravidelné akty (volby rektora atd.) nebo byl svátek některého universitou uctívaného světce (např. sv. Klimenta). Těchto dní, kdy se nevyučovalo, bylo téměř sto v roce.⁴⁶⁾

⁴⁶⁾ Ibid. str. 68, 70, 74 n., 80, 88, 119. Přehled dní prázdná podává (neúplně) školní kalendář, ibid. str. XVI nn., přehledně A. Schmidtová v edici M. I. Hus, *Positiones* etc., str. 231 n.

Základním předpokladem studia bylo opatřit texty vykládaných spisů nebo jejich komentářů. Protože knihovny kolejni byly co do rozsahu skrovné a přístup ke knihám měli ostatně většinou jen mistři, a opatření rukopisů bylo velmi nákladné, dalo se to veřejným diktováním studentům nebo-li tzv. pronunciací. Z počátku se to dalo zřejmě živelně a dokonce sami studenti si navzájem texty diktovali, z čehož prý vzniklo mnoho nesprávností. Proto již v nejstarších statutech fakulty je usnesení, jímž fakulta vzala pronuciace plně pod svou kontrolu chtějíc tím „utilitati studentium fideliter providere“. Studentům bylo zakázáno pronuciací provádět pod trestem zákazu návštěvy přednášek, pokud tak nečinili z příkazu mistra a pokud jeho jménem nediktovali texty jím připravené a opravené. Mistrům bylo povoleno diktovat nebo dát diktovat cokoli z vlastních výkladů, z výkladů cizích však pouze díla známých mistrů pražských, pařížských nebo oxfordských, když text řádně opravili a našli schopného pronuciátora. Bakaláři nesměli diktovat vlastní výklady Aristotela a jiné nesnadné knihy, jinak mohli podobně jako mistři diktovat uvedené cizí komentáře, avšak toliko sami osobně a jestliže požádali děkana, aby některým z mistrů ověřil, že jde vskutku o texty uváděných autorů a texty korektní. Pronuciace se musila dít na půdě fakulty (zřejmě rovněž z důvodů kontrolních). Později (1384) bylo zakázáno diktovat výtahy (puncta, accurtata) z logiky a přírodní filosofie pod trestem půlroční suspense od všech fakultních prací pro přednášející, student na stejnou dobu neměl být připuštěn ke gradu a měl příslušné přednášky znovu vyslechnout. Také bylo zakázáno diktovat výtahy a kvěstie jako díla příslušných autorů a nařízeno uvádět je toliko za díla vlastní.⁴⁷⁾

Pokud jde o vlastní vyučovací formy, bylo již v literatuře poukázáno na to, že jejich těžiště neleželo ve skutečnosti v přednáškách, jako spíše cvičeních, a zejména pak disputacích.⁴⁸⁾

Ustanoveními o ročním běhu a o maximální a minimální délce přednášek byl jen z části vnesen řád do výuky na fakultě. Podle nejstarších statut naprostá libovůle ve výběru přednášek vedla nejen k tomu, že mistři kdykoli začínali nové přednášky, což prý vedlo studenty k spoléhání, že vždy zameškanou přednášku někde dohoní, pročež „scholares fuerint multum discoli“, nýbrž i k tomu, že si vybírali jen takové přednášky, kde se dala předpokládat velká účast (z důvodů finančních) a naopak celá řada předmětů byla opomíjena („multi libri philosophiae et logicae principales praetermittantur non lecti“). To prý vedlo k nesvárům, závistí a k tomu, že touž knihu četlo množství mistrů, navzájem si konkurující

⁴⁷⁾ O instituci pronunciací a jejich významu viz G. Ritter, *Die Heidelberger Universität* I., str. 177. Ustanovení statut, I. c., str. 40 n., 75, 82.

⁴⁸⁾ Viz G. Ritter, I. c., str. 173 nn.

a méně přitažlivé knihy nečetl nikdo. Proto statutem z r. 1367 bylo usneseno, že všechny předměty („omnes libri Aristotelis una cum geometricalibus, arithmeticalibus, astronomicalibus et musicalibus“) musí být mistry regenty přednášeny a na jejich shromáždění 1. září navzájem rozděleny, tak že podle seniorátu si každý vybral knihu, kterou chtěl číst. Kdo se nedostavil nebo bez mistrovského oděvu, ztrácel pořadí ve volbě řádné přednášky („locum amittat secundum senium ordinarium eligendi“). Řádnými přednáškami se rozuměli přednášky o předmětech požadovaných ke zkouškám („libri ordinariae lectiones“). Na koho se při tomto dělení kniha nedostala musil se zavázati, alespoň k mimořádnému čtení některého předmětu mistrovi příslušejícího a řádně a veřejně je konat („legat unum librum magistralem quemcumque publice et attente“), chtěl-li zůstat ten rok „actu regens“. Brzy se ovšem ukázalo, že toto ustanovení, podle něhož určitý předmět byl přednášen vždy toliko jediným mistrem, neprospívá studiu ani fakultě. Zdá se, že zde vedle věcných důvodů (nutnost zdravé soutěže mezi přednášejícími) se ozvaly i cechovní zájmy mistrovské korporace usilující o rovnou příležitost k získání tax. Proto r. 1370 bylo přijato fakultou usnesení o přípustnosti „konkurence“ mezi mistry regenty. Vedle mistra, který si na schůzi 1. září určitou knihu zvolil směli ještě jiní — nejvýše však dva — o téže knize čísti, jestliže to fakultě včas ohlásili a dostali od ní dovolení. Každý konkurent musil se ovšem přísahou zavázati, že pro konkurenci nebude zanedbávat čtení, které řádně na něho připadlo. Mistr, který si čtení při rozdělování řádně zvolil, měl ovšem právo si vybrat hodinu i místo přednášky, kdy a kde nikdo s ním nesměl konkurovat. Pro jeho ochranu (vynutil si to zřejmě zájem nejstarších mistrů), aby mu vyhlášením konkurence neodpadlo mnoho posluchačů, nesměl žádný mistr svůj úmysl konkurence ohlašovat dříve než před vánoci (r. 1388 ustanoveno, že schůzka fakulty o udělení konkurencí se má konati teprve nejdříve 28. prosince, před tím směla být konkurence ohlášena děkanovi) a čtení konkurentů nesměla začínat dříve v týdnu po Třech králích (6. ledna). Přihlásilo-li se ke konkurenci více mistrů než dva, rozhodovalo časové pořadí, ve kterém se přihlásili. R. 1384 bylo přijato důležité usnesení, že žádný mistr nesměl čísti současně více než dvě knihy předepsané ke gradu a stejně ani student více než dvě poslouchat. Toto ustanovení se tedy netýkalo ostatních přednášek, které měly charakter mimořádný, soukromý a na něž se také nevztahovala ustanovení o rozdělování a konkurenci.⁴⁹⁾

Krátkost času věnovaná přednáškám valně většiny předmětů, ukazuje zřetelně, že osvojení látky si získávali posluchači nutně jinde, a to ve cvi-

⁴⁹⁾ Ustanovení statut ibid. str. 14—17, 68—74, 109, kde ještě další detailnější ustanovení v textu neuváděna.

čeních („exercitia“). Tato cvičení byla cvičeními disputací a jejich těžiště také bylo v nacvičování odpovědí na sofismata a kvestie, jinými slovy v probírání látky podle otázek a odpovědí, při čemž v odpovědích se posluchači učili po způsobu užívaného v disputacích nalézati důvody pro i proti. Vyplývá to jasně např. z předpisu pro cvičení v přírodní filosofii, kde se přikazuje, že v jedné hodině cvičení („actus“) se nemá disputovati více než dvě až tři kvestie s jedním nejvýše dvěma sofismaty, při čemž sofismata se měla disputovati před kvestiemi.⁵⁰⁾

V pražských statutech sice návštěva cvičení není výslovně předepsána pro dosažení gradů, ale zdá se, že snad posluchač měl na vůli některé předměty absolvovati v podobě cvičení, neboť při požadovaném soupisu pro zkoušky, které knihy slyšel, se od něho požadovalo uvést „modum audiendi librorum“ a zároveň u koho slyšel přednášky nebo „na jakých cvičeních byl přítomen v části nebo v celku“.⁵¹⁾ Ostatně zřejmě absolvování cvičení bylo pro každého posluchače nepostradatelné, měl-li se úspěšně připravit ke zkouškám nebo obstát při disputacích, jež mu byly uloženy. Cvičení se také konala častěji než přednášky a jakožto aktivní forma výuky přinášela posluchačům zjevně mnoho prospěchu. Zdá se, že cvičení se konala o všech předmětech, alespoň výslovně jsou uváděny logika, filosofie přírodní a morální, „parva naturalia“, Aristotelovy knihy přírodovědní („např. de obloze, de generatione atd.“) i dokonce metafysika. Z logiky se dokonce uvádí cvičení „in parvis logicalibus“, čímž je snad míněn sedmý traktát Petra Hispana, který jinak není v seznamu přednášek. Výslovně se neuvádějí cvičení v gramatice, rétorice ani cvičení v matematice, geometrii, astronomii a musice, aniž ovšem z toho plyne, že by se nekonala.

Cvičení byla vedena bakaláři (pokud šlo o předměty, jež směli přednášet) i mistry (nebyla to ovšem povinnost) a byla půlroční nebo čtvrtletní. Půlroční cvičení byla zimní (začínala na sv. Havla 16. října) a letní (začínala na sv. Jiří 23. dubna), od r. 1393 byl jejich začátek posunut o týden později, protože prý studenti v tuto dobu mění bursy („per mutationes bursarum circa haec festa consuetas“). Souviselo to zřejmě s tím, že cvičení se konala v studentských kolejích, ať již to byly koleje větší nebo pouhé byty mistrů s několika studenty v podnájmu a studenti podle programu cvičení se stěhovali za příslušnými profesory. Půlletní cvičení se konala ve filosofii přírodní, morální a v logice. Ve cvičení z filosofie se platilo za tři týdenní hodiny 1 uherský zlatý za čtvrt roku, ve cvičeních z logiky za každodenní hodinové cvičení půl kopy grošů za půl roku. Na

⁵⁰⁾ Ibid. str. 87.

⁵¹⁾ Ibid. str. 107 n.: „A quo vel a quibus lectiones audivit vel pro exercitiis, quibus interfuit in parte vel toto“.

sv. Martina (11. listopadu) byl posluchač nucen složit polovinu taxy a zbytek na sv. Jiří, v letních cvičeních polovinu na sv. Urbana (25. května) a zbytek 8. září. Při cvičeních z filosofie, která byla dosti nákladná (i zde ovšem platila stejná zásada osvobození jako u přednášek), byl přednášející povinen proslavit zato zdarma jednu přednášku veřejně, našel-li pro ni místo („in publico, si locum habere poterit“). Na cvičení se vzťahovala obdobná usnesení jako na přednášky pokud jde o dny sváteční. Aby cvičení nebyla ničím rušena byly jím předepsány stálé hodiny, v nichž se nesměly konat přednášky. Cvičení se konala 22. a 23. hodinu večer, a to třikrát týdně z filosofie a třikrát z logiky (mohla být i v sobotu), později pro období letní stanovena 20. a 21. hodina, pro období zimní 22. a 23. hodina, logice později vyhrazena jen jedna hodina, a to v létě 10. a v zimě 14., ale hodina desátá pak změněna na hodinu těsně před obědem. Každý bakalář nebo mistr směl konat nejvýše dvě cvičení.

Dále byla cvičení čtvrtletní, nazývaná také „solistická“ („exercitia in sophistria“), která se konala každé čtvrtletí kromě letního (zde pro jeho krátkost), a to od Tří králů do velikonoc každý den po hodině v 19 hodin (mimo sobotu), od velikonoc do sv. Jakuba (25. července) denně mimo sobotu v 16 hodin a od sv. Jakuba do sv. Havla denně mimo sobotu v 17 hodin (patrně s vynecháním prázdnin). Kdo držel tato cvičení, směl míti půlletní cvičení jen jedno, a to buď v logice nebo ve filosofii. Za čtvrtletní cvičení se platilo 12 grošů a nikdo nesměl míti více cvičení než 2 denně. Mistri nechtějící konati cvičení sofistické mohli je konati v jiných knihách, avšak vždy se musil probrat jeden předmět (knihy) a teprve potom se mohlo přistoupit k dalšímu. Zvláště vysoko byla honorována cvičení „in parvis logicalibus“ konané každodenně po hodině, kde se platil jeden uherský zlatý nebo 20 grošů.⁵²⁾

Od řádných cvičení se lišila soukromá cvičení, opakování („declarationes“, „repetitiones“), pro něž byla charakteristická i neurčitost náplně a metody („exercitia vel lectiones in privato praeter horas et materias determinatas pro exercitiis et leccionibus secundum statuta“). Zdá se tedy, že se zde opakovaly některé partie přednášené látky nebo cvičení. Tato forma výuky byla zřejmě honorována dosti slušně, neboť učitel si mohl stanovit taxu libovolně (šlo o soukromou jeho činnost), jak vyplývá ze stížností, že chudí žáci jsou z těchto deklarácí vylučováni i ze snahy fakulty dobrodiní těchto cvičení dopřátí co největšímu počtu členů sboru pod záminkou, že studenti se prý zde málo naučí pro mnohost látky a snad i počtu posluchačů. R. 1400 bylo totiž stanoveno, že nadále se konání deklarácí nijak neomezuje ani ve volbě látky, ani v době konání (kromě

doby stanovené pro konání řádných disputací) ani v metodě („sive disputative sive per modum lectionis vel utroque modo“), ale nesmí se konati více než čtyřem studentům. Byl-li překročen tento počet, měla být deklarace prohlášena podle své povahy buď za přednášku nebo cvičení a zřejmě podle toho také honorována. Deklarace považovaná za přednášku neměla však platnost řádné přednášky a neosvobozovala studenta od návštěvy předepsaného předmětu ani přednášejícího, byl-li mladým mistrem, od povinného přednáškového biennia.⁵³⁾

Povaha cvičení ukazuje sama k tomu, že vlastním jádrem a smyslem výuky na artistické fakultě, odpovídajícím i povaze dialektické scholastické metody, byly disputace. Vedle odposlouchaných předepsaných předmětů byla aktivní účast na určitém počtu disputací základním předpokladem k připuštění ke zkouškám. Disputace byla také formou veřejné zkoušky při dosažení hodnosti bakalářské nebo misterské, disputace prostě ovládala veškerý život fakulty a byla vyvrcholením⁵⁴⁾ vědecké i pedagogické činnosti studentů, bakalářů i mistrů, těch pak ovšem především. Vedle povinnosti čísti „ordinarium“ náleželo k základním povinnostem regentů účastniti se pravidelných řádných sobotních disputací mistrů, podle seniorátu jim předsedat, a samozřejmě účastnit se aktivně i výroční hromadné fakultní disputace kvodlibetní.

Předmětem všech středověkých disputací byly dva okruhy otázek. Jednak to byla sofismata, tj. uměle konstruované theze, které logickými operacemi bylo možno prokázat i vyvrátit, a jejichž řešením se dospělo k nejistému závěru. Sofismata jako záležitost logické pohotovosti a cviku bez závažného obsahu věcného byla považována za lehčí předmět disputací, na nich se cvičili především studenti až do dosažení bakalářského gradu, objevovala se však jako součást i všech disputací bakalářů i mistrů, kde jim ovšem bylo vyhrazeno jen určité místo. Závažnější byly kwestie, tj. otázky z látky na fakultě studované (od metafysiky přes přírodní filosofii až po vlastní quadrivium) jež bylo možno a nutno rozřešit jednoznačným způsobem. V disputaci vystupovali při nejmenším dva: „disputans“ a „respondens“, často ovšem ještě třetí činitel: oponenti. Úkolem disputujícího, jimž u větších disputací byl předseda disputujícího shromáždění, bylo položit otázku („proponere“) v podobě kwestie („quaestio“, „positio“) — zpravidla začínající tázacím zájmenem „zda“ („utrum...“) — a zároveň poukázat na důvody (rationes principales) svědčící pro i proti, z rozumu nebo autority. Kvestií bylo možno nalézt samozřejmě velké množství, neboť látku všech studovaných předmětů bylo možno

⁵³⁾ Ibid. str. 112 n.

⁵⁴⁾ O smyslu a technice disputací na artistických fakultách dosud nejlépe opět G. Ritter, *Die Heidelberger Universität I.*, str. 183 n.

⁵²⁾ Podrobná ustanovení ve statutech, ibid. str. 81, 84, 86—88 n., 89, 91, 92, 101, 103, 104, 107, 117.

rozložit do nesčetného počtu kvestií a v této podobě se také na cviče-
ních probírala (celá řada výkladů je přímo označena jako „quaestiones“
a bylo již řečeno, že při pronuciích takovéto výtahy v podobě otázek
bylo zakázáno vydávat za díla autorů, z nichž byly pořízeny). Pro dispu-
taci se ovšem nehodily kvestie, na něž bylo možno jednoduše odpovědět,
nýbrž toliko takové, které moderně řečeno obsahovaly určitý problém.
Disputující tak již kladením otázky musil osvědčit určitý rozhled v před-
mětu a jeho obtížích, ovšem navíc jej musel umět vyhrotit svým poukazem
na protikladná stanoviska do zdánlivě neřešitelné podoby a vytvořit tak
napětí, jež vyřešit bylo úkolem respondentů, jemuž disputující odpověď
přidělil (popřípadě několika respondentům). Písemné záznamy o dis-
putacích, z nichž vyrostla početná literatura kvestijní, obsahují mnohdy
toliko tuto část. V této podobě byly také kvestie předkládány při baka-
lářské determinaci i při misterské incepti a patrně u většiny zkoušek
vůbec. — Úkolem respondentů bylo předpoklady řešení („supposita“) otázky
přesně vymezit („determinare“ v užším slova smyslu, v širším
slova smyslu se tak ovšem někdy nazývá celá činnost respondentů a v pře-
neseném slova smyslu bakalářská promoce), čímž se již v některých
případech mohlo dosáhnout nějakého výsledku, tj. přesně a věcně ob-
jasnit všechny pojmy a argumenty v kvestii, obsažené („nottanda“, „pro-
positiones“, „suppositiones“). Tato úvaha tvořila prvou část („articulus“)
odpovědi a v této podobě byla předváděna při bakalářské a misterské
promoci. Druhou část odpovědi tvořilo vlastní vedení důkazu, tj. vyvození
závěrů („conclusiones“) v přísně sylogistické formě, čímž vznikla řada
thezí („propositiones“) s doplňujícími větami („correlaria“), proti nimž
respondent kladl námítky („contra“, „in oppositum“, a pochybnosti „du-
bia“). V této části buď respondent sám námítky vyvracel („replicare“)
nebo zde byla příležitost vystoupení oponentů s argumenty („arguere“)
s dovolením předsedajícího „disputanta“, který případně přímo vyzval
přítomné bakaláře a mistry, aby na these respondentů sami „odpovídali“,
aniž zpravidla z časových důvodů respondent oponentům znovu na ná-
mítky odpovídal. Mezi disputujícími a respondentem se ovšem jednou
nebo několikrát rozpředly repliky. Výsledkem námahy respondentů bylo
určité řešení („solutio“, „ad rationes principales“), které formálně bylo
rozděleno jen v literárním zpracování nebo v některých obtížných dispu-
tacích theologických.

Základním pilířem disputační činnosti fakulty vedle zmíněných již dis-
putací bakalářů od postu do Květné neděle, bakalářských disputací od-
poledne ve dnech svátečních⁵⁵⁾ a úterních a čtvrtečních disputací nových

⁵⁵⁾ Ibid. str. 51, 55. Oznamení („intimatio“) sváteční disputace musilo být učiněno
ne dříve než třetího dne před disputací a připouštěla se zde konkurence až tří bakalářů.

mistrů, jichž se povinně účastnili bakaláři, na nichž účast byla vynuco-
vána pohrůzkou pokuty nebo supense na určitou dobu od činnosti na
fakultě⁵⁶⁾ byly řádné sobotní disputace mistrů, které v případě, že na
sobotu připadal svátek, se konaly v pátek, a trvaly vždy až do hodiny před
západem slunce. Po dobu této disputace se nesměly konat žádné před-
nášky a cvičení, neboť účast na nich byla povinná pro všechny členy
fakulty. Mistři regenti byli povinni po řadě podle seniorátu disputaci
předsedat. Mohli být omluveni jedině z vážných důvodů a musili se sou-
hlasem děkana najít za sebe náhradníka, a to buď někoho ze starších
než byl na pořadí jsoucí disputující nebo jiného mistra regenta. Zanedbání
této povinnosti bylo pokutováno 8 groši a roční supenzí od řádného čtení
v příštím roce. Mistr, na něhož přicházela řada, musel ovšem dva dni
před disputací být o tom pedellem uvědomen. Předsedající neměl dávat
disputovat více než tři sofismata a ke každému sofismatu neměli být více
než tři respondenti — tedy dohromady devět, a to tak, že jeden měl thezi
obhajovat, druhý popírat a třetí uvádět v pochybnosti („unus concedendo,
alter negando, tertius dubitando“). Rozumělo se samosebou, že vedle ofi-
ciálních respondentů byla dána příležitost „odpovídat“ i studentům (kaž-
dý měl před dosažením bakalariátu prokázat, že třikrát odpovídal při
řádné disputaci na sofisma) a bakalářům (pro dosažení mistrovství se
žádalo od každého třikrát odpovídat při řádné disputaci na kvestii) a že
disputující s respondentem — žákem odpověď připravoval. Závažnost
sobotní disputace byla zdůrazněna i povinností dostavit se v předepsaném
bakalářském a misterském oděvu.⁵⁷⁾

Za nejvýznamnější fakultní disputaci se pokládala disputace „de quo-
libet“, konaná na pražské fakultě podle statutu z r. 1379; konala se vždy
3. ledna neb v případě svátku o den později a trvala několik dní. Pod-
statou kvodlibetu bylo, že zde jako respondenti vystoupili všichni mistři
regenti i neregenti na kvestie, které jim na nejrůznější themata položil
předseda kvodlibetu („quodlibetarius“). Byla to tedy jakási slavnostní
přehlídka rétorické dovednosti mistrů fakulty. Účast na kvodlibetu byla
vynucena tvrdým opatřením trestu jednorocní supense od regentství, pří-
padně jakékoliv činnosti mistru na fakultě příslušející na příští rok a zba-
vením práva být zvolen za examinátora. Podle ustanovení z r. 1379 se
konala ustanovení kvodlibetářů již půl roku napřed, a to na shromáždění
mistrů regentů i neregentů fakulty v sobotu před sv. Janem Křtitelem.
Na této schůzi měl děkan zjistit, na koho podle pořadí seniorátu připadá
předsednictví kvodlibetu (postupovalo se od nejstarších k nejmladším

⁵⁶⁾ Ibid. str. 58.

⁵⁷⁾ O to se zasloužil J. Ke jř, *Struktura a průběh disputace de quolibet na pražské
universitě*, sborník *Historia universitatis Carolinae Pragensis*, I., 1960, str. 17—54.

a když počet byl vyčerpán, začalo se zase znovu). Ten, na nějž přišla řada, musil do západu slunce oznámit, zda ustanovení přijímá. Jestliže se nedostavil, neposlal za sebe náhradníka nebo nepřijal, propadl pokutě 4 zlatých uherských. V případě, že určený mistr nepřijal, bylo nutno svolat novou schůzi a určit podle pořadí dalšího ze stejných modalit, až konečně se našel mistr, který břemeno kvodlibetářství přijal. Pokuta byla ostře vymáhána. Kdo do 6 dnů nezaplátil, musel platit dvojnásobek a když tak do dalších 6 dnů neučinil, byl suspendován od veškeré činnosti. Jestliže ani potom se s fakultou nevyrovnal, byl děkanem z fakulty vyloučen. Obtížnost předsednictví vedla zřejmě k tomu, že mistři raději zaplatili pokutu a tak postupně se zvětšovalo nebezpečí, že kvodlibet se některá léta vůbec nebude konat. Proto r. 1391 bylo přijato nové ustanovení o určení kvodlibetáře. Schůze všech mistrů se od té doby konala již druhou sobotu před sv. Janem Křtitelem, kde se děkan tázal, zda se chce někdo dobrovolně přihlásit za kvodlibetáře. Kdo se přihlásil, toho fakulta přijala (musel ovšem pod pokutou dvou kop se funkce skutečně ujmout). V případě, že by se přihlásilo dobrovolně více, měl rozhodnout seniorát. Nepřihlásil-li se nikdo, konala se další schůze o týden později s obvyklým pořadem, avšak s tím rozdílem, že složení pokuty dvou kop grošů za nepřijetí neosvobozovalo od povinnosti a postižený mohl být na novém shromáždění zase znovu a třeba několikrát zvolen, čímž ovšem pokuta nabývala takových rozměrů, že únik z povinnosti znemožňovala.

Pražská statuta nepřinášejíc svými rámcovými ustanoveními pro poznání skutečného průběhu kvodlibetu příliš mnoho a v tomto případě statut jiných universit, jako vídeňský nebo heidelbergský, nelze podpůrně použít, protože v ceremonielu kvodlibetu byly na různých universitách značné odchylky. Ze zachovaných akt některých kvodlibetů lze však mezerovitost statut doplnit a získat dosti uspokojivý obraz o průběhu pražských kvodlibetů.⁵⁸⁾ Kvodlibetář, patrně představený velkému shromáždění studentů, bakalářů a mistrů, popřípadě i přizvaných hostů, děkanem fakulty, zahájil jednání úvodním prolovem obsahujícím zpravidla zmínku o obtížnosti úkolu, jehož se ujal, prosbu o zdárné dokončení úkolů modlitbou a žádost mistrům o shovívavost. Obracel se také s projevy vděčnosti k universitě a fakultě a nezřídka zakončil nadšenými slovy oslavujícími i město Prahu. Potom přednesl svou vlastní kvestii („quaestio principalis“), v níž vystoupil sám jako respondent. Potom vystupovali ostatní mistři podle akademického stáří a snažili se jeho theze a závěry vyvrátit. Zdá se, že na námítky mistrů neodpověděl sám kvodlibetář ihned, nýbrž že k tomuto úkolu byl vybrán některý bakalář (obdoba úlohy bakaláře z období klasického kvodlibetu theologického) pokoušející se hájit

⁵⁸⁾ Sněmy české 3, str. 344 a 383 n.

stanovisko mistra. Zda kvodlibetář sám po skončení této disputace shrnul její výsledky, nelze určit. Tím byla uzavřena první část kvodlibetu. V druhé části kvodlibetu kvodlibetář předkládal jednotlivým mistrům kvestie, které jim sám vybral, přihlížeje zpravidla k jejich odborným zájmům, a které jim písemně musil oznámit předem tři až čtyři dny před zahájením kvodlibetu, aby se mohli na ně připravit. Zde tedy vystupovali mistři jako respondenti jim daných kvestií, při čemž zase opačně jim kvodlibetář vyvracel jejich závěry. Nejprve vystoupil se svou responsí rektor university, na jehož vývody však patrně kvodlibetář neodpovídal, symbolisuje tím úctu k jeho úřadu. Po rektorovi vystoupil se svou odpovědí děkan, s nímž se již kvodlibetář pustil do polemiky, stejně jako s dalšími podle akademického stáří vystupujícími mistry. Povinností kvodlibetáře bylo oponovat názoru respondenta bez ohledu na to, že případně s jeho názorem souhlasil, výhradně za účelem polemiky a tříbení názorů. Protože kvodlibetář nemohl vědět, jaké stanovisko respondent zaujme — pokud se s ním ovšem předem nedohodl, což nutno v mnoha případech předpokládat —, a bylo vyloučeno, aby reagoval na všechny možné případy spatra, musil si předem připravit do zásoby důkazy pro obě eventualy — „contra concedentem“ i „contra negantem“, o čemž podávají důkazy zachované příručky kvodlibetářů (někdy, jako u sofisma, bylo nutno zařadit důkazy i „contra dubitantem“). Aby se osvěžila zdlouhavost a často jistě i nudnost kvodlibetního jednání, předkládal kvodlibetář ještě každému respondentu krátké žertovné otázky („probleuma“, začínající slovem „Quare . . .“) vyžadující rovněž stručné vtipné odpovědi, jež následovala vždy po zodpovězení kvestie. Jestliže kvodlibet byl tak velkým řečnickým soubojem kvodlibetáře s ostatními mistry, nebylo asi vyloučeno, aby zasáhli i jiní přítomní, ač se tak asi dalo zřídka. Když se všichni mistři vystřídali a podiskutovali při tom s kvodlibetářem, došlo k závěru jednání, které přednesl kvodlibetář, v němž zhodnotil průběh disputace, poděkoval přítomným za účast a zakončil krátkou modlitbou díkuvzdání.

Za svou námahu dostával kvodlibetář od fakulty darem nový biret, pár nových rukavic a pár černých bot, vše v ceně při nejmenším půl kopy. Od r. 1391 pak ještě navíc dvě kopy grošů v hotovosti.

Všechny okolnosti kolem kvodlibetu svědčí o tom, že v Praze se již jako všude jinde ve 14. století objevuje ve své pozdní podobě předem připraveného divadla, jemuž asi jedině skutečnost, že mistři přednášeli své odpovědi spatra, dodávala ještě zdání bezprostřednosti. Ovšem v pohutých dobách, jako r. 1409, nabýval kvodlibet své někdejší bojovnosti a živosti. Jinak nudnost kvodlibetní disputace a její přežitost je patrna z donucovacích prostředků, jimiž účast vymáhána, i ze snahy kvodlibetní jednání co možná nejvíce zpestřit.⁵⁹⁾

⁵⁹⁾ Základní ustanovení *ibid.* str. 65 n., 101 n. Pražskými kvodlibety se dosud nejvíce

Vedle uvedených disputací probíhajících pravidelně na fakultě podle školního programu, byly ovšem i disputace mimořádné v pravém slova smyslu, tj. vyvolané potřebou chvíle. Příkladem takovéto disputace je např. známá Husova invektiva proti odpustkové bulle z r. 1412, o které se disputovalo na universitě a jejíž veřejné ohlášení se zachovalo.⁶⁰⁾

Význam disputací na středověké artistické fakultě nelze jistě přeceňovat. Jejich věcný obsah byl již předem vymezen formulováním kvestie, zatím co response byla z valné části již spíše záležitostí rétorické dovednosti, ač ovšem i ona měla svou cenu v tříbení pojmoslovného aparátu, k čemuž docházelo především v souboji s oponenty. Vzhledem k rozsáhlosti disputací je ovšem samozřejmé, že originálnost kvestií mizela často v přemíře školských tradičních kvestií a sofismat (communes tituli magistrorum) neustále opakovaných a z disputace do disputace přenášených, jak ani jinak nebylo možné. Jedině tak si lze ovšem vysvětlit, že při neustálém procvičování četných notoricky známých kvestií operace s argumenty nebyla tak těžká, aby neumožnila i studentům a bakalářům se disputací účastnit. Požadavek přednášení responsí z paměti vedl pochopitelně nutně k neustálému procvičování odpovědí předem. Z pedagogického hlediska měly ovšem disputace nepopiratelný význam v cvičení pohotovosti argumentace, tříbení logického myšlení a vůbec osvojení si jistoty vystupování před často velkým učeným forem fakulty.

V životě středověké university měly ovšem disputace ještě jeden velký nepopiratelný význam: byly polem, kde se mohla uplatnit svoboda universitní výuky, neboť v disputaci („disputando, non asserendo“) bylo možno uvádět na přetřes nejrůznější otázky, aniž hrozilo obvinění z kacířství, což mělo velký význam zejména v disputacích theologických. Prostřednictvím kvestií pronikaly tyto diskutabilní prvky i do jiných forem výuky a kvestiemi, jakožto literárním druhem, do celé středověké vzdělanosti.

zabýval J. Ke j ř, *Quodlibet M. Prokopa z Kladrub z r. 1417*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica II., 1958, str. 27—48, též, *Z disputací na pražské universitě v době Husově a husitské*, Sborník historický 7, 1960, str. 47—78; též, *Kvodlibetní kvestie kodexu UK X E 24*, Listy filologické 78, 1956, str. 230 nn.; též, *Právníké otázky Husova kvodlibetu*, Právně-historické studie 5, 1959, str. 35 nn.; souborně pak též, *Struktura a průběh disputace de quolibet na Pražské universitě*, Historia Universitatis Carolinae Pragensis I., 1960, str. 17—54. Viz také B. R y b a, *Kvodlibet Šimona z Tišnova z r. 1417*, Listy filologické 72, 1948, str. 177—186. — Třeba ovšem konstatovat, že v Praze nenalézáme ony úpadkové formy kvodlibetu, jaké známe např. z konce 15. st. z Heidelberku a jiných německých universit a že vzhledem k tomu, že není zpráv o tom, že respondenti by měli kvodlibetáři předem svá stanoviska oznamovat, jak tomu bylo např. v Heidelberku, byly kvodlibety v Praze přece snad o něco živější.

⁶⁰⁾ Viz J. Ke j ř, *K rukopisnému zachování Husových spisů*, Listy filologické 81, 1959, str. 209.

Die Organisation des Studiums an der Prager artistischen Fakultät in der Zeit vor der Hussitenbewegung

FRANTIŠEK KAVKA

Zusammenfassung

Der dreiteiligen Studie liegt eine Analyse der Statute der Prager artistischen Fakultät zugrunde. Ihr erster Teil befasst sich mit den einzelnen Studienfächern und führt einen Vergleich derselben mit den Heidelberger und Wiener Statuten durch. Die Bestimmung der Prager Statuten über die maximale und minimale Länge der für des Erlangen der Bakalaren- und Meisterwürde obligatorischen Vorlesungen beweisen einerseits von neuem, dass das Schwergewicht des Unterrichtes nicht in den Vorlesungen liegen konnte — nur 27% Vorlesungen dauerten länger als ein halbes Jahr (aber nicht länger als 9 Monate) und 39% der Vorlesungen dauerten sogar eine kürzere Zeit als 3 Monate — andererseits ermöglichte sie das gegenseitige Verhältnis der einzelnen Fächer und ihren Anteil am Unterricht als ganzes prozentuell auszudrücken. Es wurde von neuem die schon bekannte Tatsache bestätigt, dass im „Trivium“ ganz einseitig der Schwerpunkt in der Logik (Dialektik) lag, welcher im ganzen 35% (in der minimalen Variante 26%) der Vorlesungszeit gewidmet wurde. In Prag waren weder die Grammatik noch die Rhetorik Prüfungsfach und wurden offensichtlich ganz den Grundschulen überlassen. Beide Fächer wurden zwar gelesen, aber in nur ganz traditioneller Zusammenstellung (Priscianus, Alexander de Villa Dei, Labyrinth und Galfred de Vinosalvo). Die anderen Schriften von Aristoteles stellten 56% (minimal 54%) der Vorlesungszeit dar. Es ist bemerkenswert, dass hier fast kein Unterschied zwischen der maximalen und minimalen Variante bestand und dass es zu keiner Verkürzung der Vorlesungen, wie z. B. bei der Logik kam. Die Hälfte der Vorlesungszeit wurde naturwissenschaftlichen Schriften gewidmet. Bei den philosophischen Schriften hatten die Werke der Moral- und Socialphilosophie neben den Metaphysik ein klares Übergewicht. Prag verspätete sich gegenüber Paris in der Einreihung der Metaphysik unter die Prüfungsfächer, worin A. Gabriel einen Einfluss der Oxford University sah. Diesen Einfluss könnten wir auch darin beobachten, dass die Geometrie und Astronomie im Lehrprogramm verhältnismässig stark beteiligt war (in der minimalen Variante sogar mit 22%!); wodurch sich Prag von den Universitäten im römisch-deutschen Reich (mit Ausnahme von Wien) unterscheidet. In der Astronomie wurde sogar der Almagest des Ptolemäus (fakultativ) gelesen.

Der zweite Teil der Studie ist den Bestimmungen über die Pflichten der Studenten, den Bedingungen zur Erlangung der akademischen Würden und der Stellung der Bakalare und Meister im Lehrprozess gewidmet. Die Prager Statute stehen hier voll auf dem von den Pariser Statuten abgeleiteten, europäischen Niveau der artistischen Fakultäten.

Mit den einzelnen Unterrichtsformen befasst sich der dritte Teil der Studie. Im Geiste der Arbeiten von Ritter und Lhotský wird hier die geringere Bedeutung der Vorlesungen unterstrichen und der Schwerpunkt wird in den Übungen, als Disputationsproben aller Art gesehen, in welchen erst voll die pedagogischen Absichten der mittelalterlichen Universitäten realisiert wurden.

K. L.

MARKA BYDŽOVSKÉHO RUKOPISNÝ SBORNÍK LIBER INTIMATIONUM
A JEHO HISTORICKÁ CENA

Der handschriftliche Sammelband Liber intimationum
von Markus Bydžovský und sein historischer Wert

JOSEF HEJNIC

Sotva lze v naší literatuře najít podrobnější studii o starších dějinách Karlovy university, která by se neopírala a rukopisný sborník, uložený dnes pod signaturou XXIII D 217 v pražské Universitní knihovně. Jde o rukopis, spojovaný v literatuře pod různými bližšími označeními¹⁾ se jménem profesora Karlovy university Marka Bydžovského z Florentýna. V novější době rukopis glosoval jeho někdejší majitel Tomáš Putzlacher²⁾ a několikrát opisy z něho pořídil Jan Jeník z Bratřic.³⁾ První zběžný popis této památky podal až Josef Jireček, od něhož pochází i vysoké ocenění rukopisu jako jedinečného pramene pro poznání vnitřního života Karlovy university v 15. a 16. století.⁴⁾ Jirečkovu charakteristiku pak převzal a rozšířil Antonín Truhlář.⁵⁾ Z rukopisného sborníku bylo často a hojně čerpáno (např. u Zikmunda Wintra), i když otázka o pramenné hodnotě jeho zpráv nebyla podrobněji prozkoumána. Tato práce si klade za cíl utřídit materiál obsažený v tomto sborníku podle původu, stanovit jeho poměr k Markovi Bydžovskému a pokusit se o kritické jeho zhodnocení.

Rukopis Universitní knihovny v Praze sign. XXIII D 217 obsahuje 403 ff velikosti 29,7 X 20 cm; desky z tuhého papíru jsou v rozích ztuženy koží. Polokožená vazba (dnes již dosti porušená) je v horní části hřbetu opatřena bělavým štítkem se zlaceným nápisem latinskou majuskulí: „M BYDZIOVINI COLECTANEA (!) ACAD PRAGEN“. Nápis i celkový cha-

1) O tom níže v pozn. 7.

2) Např. na fol. 306b (viz níže, pozn. 38). — Také závěrečná intimace z roku 1601 (fol. 376a—378b) byla dopsána až v době Putzlacherovů.

3) Tyto opisy jsou v rukopisech knihovny Národního musea v Praze, sign. V D 6/VI., str. 12—120 a XVIII B 63, str. 276—83 a 295—303.

4) J. Jireček, Příspěvky k dějinám university. Zprávy o zasedání Královské učené společnosti nauk v Praze, 1883, str. 119—30.

5) A. Truhlář - K. Hrdina, Rukověť k písemnictví humanistickému, Praha 1918, str. 171 n.

rakter vazby svědčí o tom, že rukopis byl převázán v druhé polovině osmnáctého století. O jeho někdejší uložení v Lobkovické knihovně (z níž přešel ve dvacátých letech tohoto století do pražské Universitní knihovny), svědčí číslo „384“, rukopisně napsané na předním příděstí. Jde o číslo, jímž byl rukopis v Lobkovické knihovně dříve označen a v literatuře také citován.⁶⁾ Název a stručný obsah rukopisu podává nadpis na fol. 1a: *Liber intimationum quarundam, publice in alma academia Pragensi aeditarum (!), et cl(arorum) virorum, de eadem bene meritorum, epitaphia.*⁷⁾ Za přední předsádkou, pořízenou při novodobé převazbě, je volně vložený dvoulistový tisk, obsahující portrét Marka Bydžovského a jeho erb s verši Jana Rosina Žateckého a Tomáše Mitisa.⁸⁾ Podle tohoto dvojlistu se rukopis tradičně připisuje M. Marku Bydžovskému.

Úvodní část našeho rukopisu (fol. 1a—11a) charakterizoval výstižně již Josef Jireček (str. 120) jako část, která se obsahem liší od ostatního textu (fol. 11a—374b), kde „jsou vlastní intimace a zprávy universitní“. Časovým rozpětím obsahuje tato úvodní část události z let 1348—1480. V následujícím odstavci projdeme jednotlivé zprávy zapsané na počátečních jedenácti listech a pokusíme se stanovit jejich původ a pramennou hodnotu.

1 [fol. 1a]. Zpráva o založení Karlovy university (*Anno Domini 1348 schola seu universitas Pragensis ... erigitur ... ad modum et formam cum Bononiensis, tum Parisiensis academiaram, ab huius fundatione 518, ab illius 925 annis elapsis*) se doslovně shoduje s Lupáčovou Ephemeridou (1584), k 11. V. 1348.

2 [fol. 1a—3b]. *Tabula chronologica annos quosdam vitae et gubernationis Caroli, eius nominis IV., Romm. imp. Bohemiaeque regis XI. continens et memoriae causa oculis subiciens. M. P(rocopius) L(upacius) a H(lavaczova)*. Jde o soubor 26 zpráv registové povahy, týkajících se Karla IV. Některé (např. na fol. 1b—2a zpráva o smrti Jana Lucemburského⁹⁾) se shodují s Lupáčovým textem v Ephemeridě doslovně, jiné se liší jen v podrobnostech. Tento Lupáčův spisek vznikl nejpozději r. 1579, kdy jej přeložil a vydal Pavel Lucinus, *O rozličně vrtkavém štěstí* (Knihopis 5012), fol. D 4a—D 8b. V závěru

6) Např. u J. Jirečka, Z. Wintra apod.

7) V literatuře však jméno kolísá. Vžilo se také označení *Collectanea* (např. u Z. Wintra, ale i v jiných pracích); srov. E. Urbánková, *Rukopisy a vzácné tisky pražské Universitní knihovny*, Praha 1957, str. 44 (č. 298).

8) Srov. J. Jireček, op. cit., str. 119. Tento dvojlist je s velkou pravděpodobností totožný s „pamětním tiskem s portrétem Marka Bydžovského a s verši Jana Rosina a Tomáše Mitisa“, který citoval B. Liška, *Historická knižní vazba*, Liberec 1963, str. 52, údajně podle originálu (dnes nezvěstného) ve Wunschwitzově sbírce v pražském Státním ústředním archivu, srov. Rukověť humanistického básnictví 1, Praha 1966 str. 244. Na dvojlistu není uveden tiskař, místo ani rok vydání. Vyšel však nejspíše v Praze r. 1575, kdy získal Bydžovský erb a přídomek „z Florentýna“, srov. A. Sedláček, *Českomoravská heraldika* 2, str. 382, nebo někdy po tomto roce, ale před koncem roku 1583, kdy Jan Rosinus, jeden z přispěvatelů, zemřel, srov. D. Martínková-Pěnková, LF 80 (1957), str. 69.

9) Srov. P. Lupáč, *Ephemeris* (1584), k 27. VIII. 1346.

je báseň (13 d.) *Epitaphium Caroli IV.*, kterou Jireček, str. 120, pokládal za báseň Colli-novu, a zpráva o manželkách Karlových s 5 hex. od Kuthena (= *Epitaphia*, 1557, f. A 3b).

3 (fol. 4a—6b). *Annotatiuncula quorundam annorum vitae et cursus M. Iohannis Hussii, viri Dei veritatisque eius angelicae (!) martyris constantissimi* = *M. P(rocopius) L(upa-cius) P(ragensis), Annotatiuncula quorundam annorum vitae et cursus M. Iohannis Hussii, viri Dei veritatisque evangelicae martyris constantissimi*. — Jednolist (43×32,2 cm) s. a., l., typ. (Praha KNM: 44 A 6), srov. Č. Zibrť, Bibliografie české historie 2, Praha 1902, č. 14 124; V. Flajšhans, ČČM 79 (1905), str. 133, č. 6; V. Novotný, ČČM 89 (1915), str. 130 n.; V. Flajšhans, ČČH 39 (1933), str. 149; J. Hejnic, ZJKF 8 (1966), str. 81—87.

V rukopisu *Liber intimationum* (nadále: *LI*) je do opisu výše uvedeného starého tisku vsunuto několik interpolací: na fol. 4b—6a dvě Husova ohlášení z 26. VIII. 1414 (= V. Novotný, M. Jana Husi korespondence a dokumenty, Praha 1920, č. 75 a 76), v obou případech opis z norimberského vydání Husových spisů z roku 1558. Dále ohlášení asi z 30. VIII. 1414 (= V. Novotný, op. cit., č. 78), zase v latinském překladu podle norimberského vydání Husových spisů. Konečně vyhlášení Jana z Chlumu z 24. XII. 1414 (= F. Palacký, Documenta Mag. Ioannis Hus . . . , Pragae 1869, str. 253 n.). Interpolací je i báseň o 4 d. *Epitaphium martyris Ioannis Hus*, otištěná ve Fontes rerum bohemicarum (nadále: FRB) VIII, Praha 1932, str. 475 sub β, ať už věříme s Václavem Novotným, FRB VIII, str. CLII, že jde o samostatnou (ještě Collinovu?) variantu básně, otištěné ve Flaciově norimberském vydání Husových spisů z roku 1556, nebo spíše — vzhledem k předchozím interpolacím — pouze o verši totožnou, jen v *LI* poněkud přepracovanou.¹⁰ A konečně opisem, pořízeným podle norimberského vydání Husových spisů z roku 1556 v nezměněném znění je v *LI* další báseň o 5 d. *In icona Iohannis Hussii s. martyris*, otištěná též ve FRB VIII, str. 476 sub β. Závěrečný chronogram (*LI*, fol. 6b): *CLaVsIstI VItaM pro ChRisto CLare Ioannes*, který otiskl V. Novotný ve FRB VIII, str. 476 sub γ, tvoří závěr Lupáčova tisku *Annotatiuncula*. V *LI* jde tedy o pouhý opis.¹¹

4 (fol. 7a) Intimace M. Jeronýma Pražského ze 7. IV. 1415 (v *LI*, l. c., nesprávně zařazená k roku 1416 bez označení denního data) je otištěna ve FRB VIII, str. 319 n.; z *LI* ji přetiskl Josef Jireček, op. cit., str. 121 n. Znal ji již v. d. Hardt, Acta concilii Constantiensis IV, str. 103—104, srov. FRB VIII, str. LXXXIV. — Text v *LI* se liší od textu ve FRB VIII, l. c. (podle latinského rukopisu knihovny mnichovské [Bayerische Staatsbibliothek] č. 5596 z první poloviny 15. století) jen v nadpisu. FRB VIII, str. 319: *Copia literae Jeronimi de Praga, jautoris heretice pravitatis*. — *LI*: *Intimatio M. Hieronymi Pragensis portis Constantiensis civitatis et ianuis ecclesiarum et monasteriorum ac domibus cardinalium et aliorum nobilium praelatorum affixa*. Obsah je jinak shodný. V *LI* byl asi předlohou originál nebo opis, uložený v universitním archivu. Grafika je však humanistická.

5 (fol. 7a—b) Báseň o 7 d. *Epitaphium s. martyris Hieronymi Pragensis*. Text básně přetiskl V. Novotný, FRB VIII, str. 476 sub ε (omylem však v posledním verši píše *ferae*. Správně čtení je *ferae*), a to z Flaciova norimberského vydání Husových spisů, srov. o tom FRB VIII, str. CLII. O textu v *LI* (který pochází z téhož pramene), věděl Novotný jen nepřímo z popisu Jirečkova.

6 (fol. 7b) *Alud. 30. Mail*. — Chronogram, 1 hex.: *ReCtorI CaeLICO IeronIMVs Igne LItatVr* (= 1416). V. Novotný, FRB VIII ani V. Flajšhans, ČČH 39 (1933), str. 149, neuvádějí.

7 (fol. 7b—8a) Vyhláška pražské university z 25. I. 1417 = F. Palacký, Documenta Mag. Ioannis Hus . . . , Pragae 1869, č. 110. V *LI* opis (s textovými odchylkami) z universitního archivu, srov. F. Palacký, l. c.

¹⁰) Tato varianta je přetištěna ve FRB VIII, str. 475 sub α.

¹¹) V tomto směru je třeba opravit názor V. Novotného, FRB VIII, str. CLII, podle něhož šlo o „chromogram . . . jinde nepublikovaný“. Po druhé je též chromogram citován u Joachima Edelinga, *Hodoeporicon Boemicum* (1571), fol. A 6b.

8 (fol. 8a—9a) Slavnostní prohlášení Karlovy university ve prospěch kalicha z 10. III. 1417 = v. d. Hardt, Acta concilii Constantiensis III, str. 761, srov. F. M. Bartoš, České dějiny II 7, Praha 1965, str. 38, pozn. 59 s další literaturou. V *LI* opis z universitního archivu.

9 (fol. 9a—b) Zpráva o smrti Jana Žižky z Trocnova 11. X. 1424 se skládá ze dvou částí. První část (o Žižkově smrti u Přibyslavi, o pohřbu v Hradci Králové a pozdějším přenesení do Čáslavi) je doslovně shodná s Lupáčem, *Ephemeris* (1584), k 11. X. 1424. Slova *atque in templo parochiali ss. Petri et Pauli in urna ex asseribus confecta cum hac inscriptione sepultum* tvoří přechod k části druhé, obsahující oba známé nápisy čáslavské, které byly tehdy známy i z tisků, srov. F. M. Bartoš, O Žižkův hrob, Čáslav 1923, str. 8 a k tomu J. V. Šimák, ČČH 29 (1923), str. 200 nn. a R. Urbánek, Žižka v památkách a úctě lidu českého. Spisy filosofické fakulty Masarykovy university v Brně č. 10, Brno 1924, str. 18—40. V závěru textu je 1 d. k počtě Jana Husa a Jana Žižky (= FRB VIII, str. 478 sub β). O jeho rozšíření v 16. století srov. V. Novotný, FRB VIII, str. CLIV.

10 (fol. 9b) Zpráva o úmrtí M. Jakoubka ze Stříbra (+ 9. VIII. 1429) je doslovně shodná se zprávou Lupáčovou, *Ephemeris* (1584), k 9. VIII. 1429. Pouze v závěru je připojen v *LI* navíc text: *Annus obitus illius 9. Aug.* (s metrickým chronogramem): *Te CaeLo IVnXIt LaVrVs IaCobelLe MagIster* (= 1429).

11 (fol. 9b—10a) Zpráva o úmrtí M. Křišťana z Prachatic (+ 4. IX. 1439) nemá opory v textu *Ephemeridy*, která tuto událost zaznamenává bez bližšího časového údaje v souvislosti s vypuknutím moru k 23. V. 1438 (letopočet správně opravil na 1439 R. Urbánek, České dějiny III 1, Praha 1915, str. 914). V *LI* se uvádí jako den úmrtí 4. září na rozdíl od běžně tradovaného 5. října (Veleslavínův Kalendář z roku 1590 a podle něho J. Teige, Základy starého místopisu pražského I 1, Praha 1910, str. 741 a R. Urbánek, op. cit., str. 462). Poněvadž se v tomto případě text v *LI* opírá o originální památku (náhrobní nápis, srov. níže, str. 56), jest třeba dát mu přednost.

12 (fol. 10a) Zpráva o úmrtí M. Petra z Mladoňovic (+ 7. II. 1451) se datem i obsahem shoduje s *Ephemeridou*, srov. i V. Novotný, FRB VIII, str. XXI, pozn. 24. Náhrobní nápis (7 hex.), který je v *LI* za vlastní zprávou, byl opsán podle náhrobku, srov. níže str. 57.

13 (fol. 10a—b) Vyhláška rektora Jana Rokycany z roku 1458 = Monumenta historica universitatis Pragensis (nadále: MHUP) I 1, str. 112 n. V *LI* jde o opis z universitního archivu.

14 (10b) Zpráva o úmrtí Jana Rokycany (+ 22. II. 1471) se skládá z úvodních slov (podle Lupáčova textu v *Ephemeridě*, 1584, k 22. II. 1471), na něž navazuje vlastní epitafion (a) a tři chronogramy (b, c, d). Epitafion o 4 hex. je (zvl. ve třetím verši chybný) opis z originálního Rokycanova náhrobku v Týnském kostele, srov. níže str. 56 n. Chronogramy (c) a (d) byly uvedeny v citovaném Lupáčově textu; pramen, z něhož pochází (chronogram (b) zůstává zatím nezjištěn.¹²)

15 (fol. 10b—11a) Zpráva o úmrtí Michala Poláka se v *LI* z větší části shoduje s *Ephemeridou* (1584), k 2. XI. 1480, ale událost sama je v *LI* (srov. nadpis) nesprávně řaděna k roku 1479, i když připojený metrický chronogram neznámého původu (fol. 11a: *EXItVs en CVnCIIs MICaEL sanCIIs praebVIt te* s dodatkem: *obiit 2. Novemb.*) podává správné datum 2. XI. 1480, srov. B. Ryba, ZJKF 6 (1964), str. 13 n.

16 (fol. 11a) Zpráva o výroku krále Jiřího z Poděbrad u příležitosti úmrtí Jana Rokycany se shoduje doslovně s textem, který podává Lupáč, *Ephemeris* (1584), k 22. II. 1471 v závěru.

Přehledněme nyní úvodní část *LI*. Zcela totožný text s Lupáčovou *Ephemeridou* z roku 1584 podává *LI* v č. 1, 10, 14c-d, 16. Č. 2 a 3 jsou úseky, pro které lze Lupáčovo autorství rovněž bezpečně prokázat. V č. 9 se

¹²) Chronogram zní takto: *LVCE Cephe fLVget (!) praesVL MagnVs RokICana* (= 1471).

doslovně opakuje text Lupáčovy Ephemeridy, který je v závěru v *LI* rozšířen buď o autentické znění textu monumentálního, nebo o totožný text podle knižní edice. Také č. 15 podává text jen málo odchylný od Ephemeridy. Nemohl vzniknout bez znalosti uvedeného Lupáčova tisku. Jako interpolace vzniklé opisem z paleotypů lze označit vsuvky v č. 3 a celé č. 5. Interpolace, pocházející z universitního archivu, jsou č. 4, 7, 8 a 13. Charakter vsuvky mají i verše vložené do č. 2. Skutečné obohacení našich znalostí přinášejí tedy z probraného textu kromě několika chronogramů neznámého původu (č. 6, dodatek k č. 10 a č. 14b) hexametrické epitafion Křišťana z Prachatic, upřesňující denní datum (č. 11) a rovněž starobylé epitafion Petra z Mladoňovic (č. 12) — vesměs texty čerpané z památek monumentálních. Dodejme, že chronologická posloupnost jednotlivých zpráv nebyla přítom v úvodní části *LI* vždy zcela bezvadná.

Poznatky, k nimž jsme dospěli rozbořením úvodních jedenácti listů našeho rukopisu, vedou nás k tomu, abychom si v dalším zkoumání povšimli především těchto otázek: 1. Chronologie zpráv, obsažených v rukopisu. — 2. Poměru rukopisného textu k tehdejšími starým tiskům. — 3. Poměru zpráv, obsažených v rukopisu, k materiálu, pocházejícímu z universitního archivu. — 4. Poměru některých zápisů k památkám monumentálním.

I. CHRONOLOGIE A MATERIÁLOVÁ ÚPLNOST

Časově poslední intimace v našem rukopisu pochází z roku 1601. To neodporuje tradičnímu názoru, podle něhož byl sestavovatelem sborníku M. Marek Bydžovský.¹³⁾ práce spojená s pořádáním materiálu mohla totiž vést k tomu, že sborník zůstával o několik let pozadu za skutečnými událostmi, takže jej Bydžovský abruptně skončil rokem 1601 (*LI*, fol. 374a), když se roku 1604 rozhodl ke sňatku, který vedl k neslavnému jeho odchodu z universitní půdy. Jeho poměr ke kollegiátům se tehdy pohoršil natolik, že mezi oběma stranami došlo i k soudním sporům, které skončily až v červnu 1610.¹⁴⁾ Po roce 1604 bylo Bydžovskému již sotva možné získat přístup do universitního archivu a pokračovat tak v sestavování intimací; proto asi rukopis zůstal nedokončený.¹⁵⁾ Přijmeme-li tedy tradiční názor o tom, že Bydžovský uspořádal náš sborník, znamená to, že nejlépe zpracovaná část sborníku by měla zahrnovat většinu druhé

¹³⁾ Tento názor pronesl již Tomáš Putzlacher. Srov. jeho glósu v *LI*, fol. 306b [citováno níže v poznámce 38].

¹⁴⁾ Z. Winter, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*, Praha 1899, str. 170 n.

¹⁵⁾ Fol. 379a—403b jsou v *LI* nepopsána.

poloviny 16. století, tedy období, do něhož spadala vlastní universitní činnost Marka Bydžovského.¹⁶⁾

Začneme tedy rokem 1567, v kterém se počala Bydžovského profesorská činnost na pražské universitě. Při běžném zpracování vyhlášek, které se těsně vízí vždy k určité, přesně datované události z universitního života (beanie, pozvání k rektorské volbě, ohlášení přednášek, zkoušek apod.) bychom očekávali jako zcela logickou zásadu dodržování chronologického principu. Skutečnost je však poněkud jiná. Tak např. intimace z roku 1567 jsou řazeny takto:

1. (138b—139b) děkanská vyhláška Prokopa Lupáče z 1. II. 1567
2. (140a—141a) „ „ „ „ z 20. X. 1567
3. (141b—143a) „ „ „ „ z 18. VIII. 1567
4. (143b—144b) „ „ „ „ z 1. X. 1567.

Podobně je tomu i roku 1568. Vyhlášky (fol. 145a—152a) jdou sice v chronologické řadě,¹⁷⁾ ale na fol. 152b—154a jsou vepsána epitafia Jana Hořického (+ 5. V. 1558), Pavla Bydžovského (+ 23. XI. 1559), Matouše Collina (+ 4. VI. 1566), Matouše Philomata (+ 22. IX. 1565) a Jana Philophila (+ 18. VIII. 1568). Jde o příležitostné básně, které jistě vznikly hned při úmrtí uvedených mužů, nikoli až dlouho po jejich smrti. Jejich zápis mezi události roku 1568 je anachronismus, vysvětlitelný snad jen tím, že tyto skladby byly zapsány jako dodatečný nálezný nebo teprve poté, když vyšly tiskem.¹⁸⁾ Takovýchto nesrovnalostí můžeme uvést více. Mezi vyhláškami z roku 1577 (fol. 185b až 193b) je jako organický článek zařazena intimace děkana Mikuláše Alethima z roku 1573 (fol. 193a) a totéž platí i o básnickém oznámení beanie z 21. VIII. 1585 (fol. 266b až 267a). Nesrovnalost je v tomto případě o to nápadnější, že beanii ohlásil sám Marek Bydžovský. Také za nadpisem *Anno Domini 1588°* (fol. 268b) následuje na fol. 274b—275a vyhláška z 20. VI. 1580 (!), hned za ní (fol. 275a—276a) vyhláška z 8. III. 1589, pak (fol. 276b—277b) epitafium k počtě Pavla Kristiána z Koldína (+ 10. I. 1589) a nakonec (fol. 277b—278b) vyhláška z 26. XI. 1588. Obdobně je tomu i za nadpisem, označujícím

¹⁶⁾ Bydžovský se stal r. 1567 profesorem Karlovy university, srov. *Rukověť humanistického básnictví 1*, Praha 1966, str. 244.

¹⁷⁾ Báseň k beanii z roku 1566 na spodní části folia 152a byla zřejmě připsána později (srov. pozměněný rukopis). Podobně je tomu na fol. 175a, kde bylo mezi vyhláškami z roku 1575 dodatečně vepsáno epitafium M. Nikodéma z Paumberka (+ 15. XI. 1574) a rovněž mezi vyhláškami z roku 1578 (fol. 194a—205b) je intimace M. Václava Zelotina z 25. X. 1577 (fol. 194a—196b). Také mezi vyhláškami z roku 1581 (fol. 218b—229a) bylo na konci (fol. 229a) — zase odlišnou rukou — dopsáno Codicillovo epitafium k úmrtí Antonína Brusa (+ 28. VIII. 1580).

¹⁸⁾ Snad u příležitosti posledně jmenovaného M. Jana Philophila, zemřelého r. 1568, srov. MHUP III, str. 176.

(fol. 278b), že mají následovat vyhlášky z roku 1589; zatím se tu však setkáváme i s intimacemi z 25. II. 1573 (fol. 290a—291a) a z 10. III. 1586 (fol. 291a—292a).¹⁹⁾ Značně porušená je chronologie roku 1590 (fol. 295b—307b) tím, že mezi vyhlášky byla vložena (fol. 298a—306b) epitafia mužů, zemřelých v letech 1557—1591, zčásti známá i z tisků (srov. níže str. 51n). Také u jiných let je tomu obdobně.²⁰⁾

Těchto několik příkladů ukazuje, že chronologie ustupovala v našem sborníku do pozadí, že nebyla řídícím principem ani tam, kde bychom očekávali po této stránce největší akribii. U několika básnických epitafií by se chronologické anakoluty daly snad ještě vysvětlit tím, že básně byly zapsány až poté, kdy vyšly tiskem. Vyšinutí ze systému bylo by pak důsledkem známého humanistického přečeňování tisků ve srovnání s rukopisy.²¹⁾ Ale tohoto vysvětlení lze sotva užít u vyhlášek, které většinou tištěny nebyly.²²⁾ Musíme tedy přece jen konstatovat, že v *LI* sběratelský moment nejednou převládl nad momentem vědecké přesnosti. Tento poznatek má dosah především pro posouzení spolehlivosti chronologických údajů v první části *LI* (fol. 11a—56b), kde jsou intimace opsány většinou bez závěrečné datovací formule; jejich chronologie se opírá pouze o víru v pořadací přesnost M. Bydžovského. Jak dokazují závěry našeho rozboru, není tato víra vždy opodstatněna.

Další aspekt, jemuž je třeba v této souvislosti věnovat pozornost, se týká vnitřního rozložení látky v *LI*. Ekonomie našeho rukopisného sborníku není rovnoměrná. Vedle let, z nichž máme dochováno větší množství intimací,²³⁾ existují zase léta, z nichž Bydžovský uvádí jen několik málo vyhlášek.²⁴⁾ Že počtem vyhlášek zůstává *LI* za počtem skutečným, vyplývá nejen z názvu našeho sborníku,²⁵⁾ nýbrž i z přímého důkazu: k některým létům můžeme totiž ještě dnes uvést tištěné i rukopisné intimace,

¹⁹⁾ K tomu je připojena Putzlacherova glosa: *Spectat ad ann. 1586, fol. 261.*

²⁰⁾ Např. u roku 1593 (fol. 317a—330b) a 1596 (fol. 339b—352b). Těžce byla porušena chronologie i jinde. Tak na fol. 113b končí text vyhláškou z roku 1564, ale na fol. 114a začíná intimací z roku 1556. Na fol. 156a je vyznačen v nadpisu nesprávně letopočet 1560, ačkoli následují vyhlášky z roku 1570. Podobné případy se vyskytují i ve vyhláškách z první poloviny 16. století.

²¹⁾ O tom svědčí např. Collinův soud, uvedený v Rukověti humanistického básnictví 1, Praha 1966, str. 440; srov. i J. Martinek, LF 83 (1960), str. 128.

²²⁾ O tom níže str. 47.

²³⁾ Z let 1573, 1575, 1583, 1597 po sedmi, z let 1580, 1591 a 1596 po osmi a z let 1589, 1593 a 1595 po devíti intimacích.

²⁴⁾ Tak např. z let 1590 a 1600 zná *LI* pouze 3 intimace, z roku 1601 jen 2, z let 1574, 1587, 1592, 1594 a 1598 jen po jedné vyhlášce.

²⁵⁾ Titul zní *Liber intimationum quarundam...* a naznačuje, že neúplnosti si byl vědom již sestavovatel.

kteří Bydžovský opominul.²⁶⁾ Jaké bylo při výběru jeho hlavní kritérium, o tom svědčí následující úvaha. Od roku 1567, kdy Bydžovský zahájil universitní činnost, je v *LI* až do roku 1601 uvedeno celkem 170 intimací. Z tohoto množství pochází od Bydžovského 42, za ním následuje s 25 intimacemi Petr Codicillus (+ 1589), pak s 19 Matěj Dvorský (+ 1583), z působení Nigellova je uvedeno (od roku 1583) 12 vyhlášek, Martin Bacháček se (od roku 1586) na celkovém čísle podílí 11 vyhláškami, týmž množstvím je zastoupen i Václav Zelotinus (+ 1584), kdežto na dvouletou činnost Prokopa Lupáče (1567 až 1568) zůstala památka v 9 intimacích. Ostatní profesori se podílejí menším počtem intimací.²⁷⁾ Výběr vyhlášek byl tedy dosti subjektivní. Nejvíce intimací zařadil Bydžovský vlastních, Codicillus, Lupáč a Dvorský patřili k učitelům a později přátelům M. Marka Bydžovského. Vyšší počet intimací, s nímž se v *LI* od těchto kolegiátů setkáváme, byl asi do nějaké míry výrazem osobních styků a náklonností. Jestliže tedy naše předcházející úvaha na jedné straně podporuje tradiční názor, že Bydžovský byl pořadatelem sborníku, svědčí na druhé straně výběr vyhlášek o tom, že při vzniku sborníku hrálo dost značnou úlohu subjektivní hledisko pořadatelovo.

II. POMĚR KU STARÝM TISKŮM

Rozbor úvodní části *LI* (fol. 1a—11a) vedl nás k poznání, že Bydžovský neužil jen materiálu z universitního archivu, nýbrž v poměrně velkém rozsahu i starých tisků. Projdeme nyní z tohoto hlediska také zbylou část *LI*, neboť identifikace rukopisného textu s přesně datovanými starými tisky nám usnadní závěrečný soud o charakteru a ceně našeho sborníku.

²⁶⁾ Až na jednu (*LI*, fol. 116 a—b) nejsou uvedeny intimace Collinovy, o nichž srov. Rukověť humanistického básnictví 1, Praha 1966, str. 430; chybí dále ohlášení Pavla Philopatrida z 5. II. 1567 (= MHUP III, str. 169 a MHUP I 2, str. 395), intimace Adama Hubera z 20. VIII. 1567 (MHUP III, str. 175 = MHUP I 2, str. 396), obdobná intimace Pavla Pressia z 23. IV. 1568 (MHUP I 2, str. 397), rektorská vyhláška Petra Codicilla z 29. XII. 1572 (Sborník Dobřenského, č. 222 [191], srov. Rukověť humanistického básnictví 1, str. 392), ohlášení Václava Posthumia z 27. XI. 1577 (Sborník Dobřenského, č. 282 [251]), rektorská vyhláška Petra Codicilla z 29. XII. 1587 (Sborník Dobřenského, č. 224 [193], srov. Rukověť humanistického básnictví 1, str. 397), děkanská vyhláška Jana Chorinna z roku 1597 (Praha Strahov: FK V 10 přív. 32, UK: 52 C 19 přív. 36, 10 J 93 přív. 51, S d 542 přív. 23), intimace Martina Bacháčka o resignaci na rektorský úřad z 15. X. 1599 (Praha AUK: Oec. B 15, fol. 33b); není konečně uvedena ani Bacháčková vyhláška z 26. II. 1600 (Praha AUK: Oec. B 15, fol. 56a).

²⁷⁾ Od Jana Adami Bystřického je v *LI* uvedeno 8 vyhlášek, od Adama Hubra 6, od Václava Vlaverina 5, od Jana Khnerera 4, od Matěje Molesyna 4, od Mikuláše Alethina 3, od Jana Chorinna 2 a stejný počet (2 intimace) pochází i od Šimona Skály. Jednou vyhláškou jsou v *LI* zastoupeni Matěj Gryllus, Tomáš Husinecký, Jan Fortius, Ondřej Mitýsko, Jiří Polenta, Adam Rosacius a Adam Zalužanský.

S úvodní částí spojuje ostatek *LI* užití Lupáčovy Ephemeridy z roku 1584. Lze je zjistit v těchto případech:²⁸⁾

1. (fol. 14a) + Jakub Pacovský = doslovně Lupáč, *Ephemeris* k 12. I. 1505.
2. (fol. 14b) + Petr Písecký. Obdobný text podává *Ephemeris* k 27. XI. 1515.
3. (fol. 15a) + Pavel Žatecký. S nepatrným rozšířením převzato doslovně z Ephemeridy, k 4. VII. 1517.
4. (fol. 17b) + Václav Koranda. Doslovně shodné s Ephemeridou k 1. II. 1519, ale datum úmrtí bylo podle *LI* 29. I.
5. (fol. 20a) Zpráva o moru v Čechách. Doslovně shodná s Ephemeridou k 23. IV. 1520.
6. (fol. 31a) + Vavřinec Trebonius. Text odvozený od Ephemeridy, k 7. VI. 1530, ale *LI* řadí mezi události roku 1531.
7. (fol. 40a) + Jan Franc = doslovně *Ephemeris* k 4. II. 1541.
8. (fol. 40b—41a) Zpráva o požáru Hradčan = doslovně *Ephemeris* k 2. VI. 1541.
9. (fol. 42b) + Jan Karel Žlutický = doslovně *Ephemeris* k 11. IX. 1542. udává datum 20. I.
10. (fol. 42b) + Jan Orpheus = doslovně *Ephemeris*, k 1. X. 1542.
11. (fol. 44b) + Brikcí z Licka = doslovně *Ephemeris*, k 16. XI. 1543.
12. (fol. 46b—47a) + Jan Chocenský = doslovně *Ephemeris*, k 19. I. 1545, ale *LI* udává datum 20. I.
13. (88a) + Jan Přeštický (= Kulata) z Javořice = doslovně *Ephemeris*, k 4. VII. 1550.
14. (fol. 119a) + Mikuláš Šud z Semanína = doslovně *Ephemeris*, k 23. IV. 1557.
15. (fol. 131b) + Martin Klatovský podle Ephemeridy k 24. VI. 1555.
16. (fol. 175a) Epitafium Nikodéma z Paumberka = *Ephemeris*, k 15. XI. 1574.
17. (fol. 298b—299a) + Jan Colonius podle Ephemeridy k 4. VII. 1563.
18. (fol. 299a) + Václav Moravec z Florentýna podle Ephemeridy, *Coronis*, str. 12, k 24. V. 1569.
19. (fol. 299b) + Jakub Codicillus = doslovně *Ephemeris*, k 22. IX. 1576.
20. (fol. 300a) + Tomáš Hussinecius podle Ephemeridy k 21. VIII. 1582.
21. (fol. 305b) + Matouš Collinus. Až na několik dodatků je text shodný s Ephemeridou k 4. VI. 1566.

Výše uvedený přehled svědčí o tom, že historické zprávy Bydžovský čerpal pro *LI* téměř výhradně z Lupáčovy Ephemeridy.²⁹⁾ Z jednadvaceti takových zpráv je v *LI* třináct s Ephemeridou v naprosté shodě — tyto zprávy převzal Bydžovský doslovně — zbývajících osm je jen málo stylisticky pozměněno. V mnoha případech převzal Bydžovský z Ephemeridy s historickými zprávami i citaci příslušných veršů.³⁰⁾ Ale přesto, že mu zbývalo vlastně již jen řazení tohoto hotového materiálu, osvědčil přitom

²⁸⁾ V následujícím seznamu se foliace týká *LI*; + znamená, že jde o zprávu o úmrtí toho kterého muže.

²⁹⁾ Z tohoto rámce se vymyká zpráva (*LI*, fol. 138a) o úmrtí Václava Medka (+ 22. VII. 1567).

³⁰⁾ Např. u č. 7 (s eteodistichem Jana Rosina); u č. 9 je ve shodě s *Ephemeridou* opsáno i básnické epitafium Collinovo, podobně u č. 10 (s epitafiem od M. Collina a eteodistichem od Jana Rosina), u č. 11 (s epitafiem od M. Collina), č. 16, u č. 17 (s básní o 2 d. od Tomáše Mitisa), u č. 18 (i s básní o 11 d. od J. Rosina), u č. 19 (i s básní o 6 d. od B. Sturmia).

v *LI* poměrně málo pečlivosti.³¹⁾ Také pokud jde o historické zprávy, pracoval Bydžovský v *LI* pouze jako sběratel.

Lupáčova Ephemeris *nebyla* jediným starým tiskem, z kterého v *LI* Bydžovský čerpal. V úvahu přichází i několik intimací, které jsou kromě rukopisného textu v *LI* zachovány také ve formě paleotypů. Jde o tyto kusy:³²⁾

1. (fol. 116a—b) 1557 M. Collinus = M. Collinus, *Specimen studii* (1558), fol. 231; srov. Rukověť humanistického básnictví 1, Praha 1966, str. 430.
2. (fol. 180a—181a) 8. XII. 1575 J. Codicillus = Sborník Dobřenského, č. 152 (116).
3. (fol. 183a—184a) 24. VIII. 1576 M. Dvorský = Sborník Dobřenského, č. 283 (252).
4. (fol. 184a—185a) 22. IX. 1576 M. Dvorský = Sborník Dobřenského, č. 154 (118).
5. (fol. 192a—193a) 10. IX. 1577 V. Zelotinus = Sborník Dobřenského, č. 287 (256).
6. (fol. 215b—217a) 2. IX. 1580 M. Bydžovský = Sborník Dobřenského, č. 289 (258).
7. (fol. 226a—229a) 16. IX. 1581 P. Codicillus = Sborník Dobřenského, č. 285 (254).
8. (fol. 229b—230b) 27. X. 1581 M. Gryllus = Sborník Dobřenského, č. 291 (260).
9. (fol. 234a—b) 1582 M. Dvorský = Sborník Dobřenského, č. 284 (253).
10. (fol. 237a—238a) 24. III. 1583 P. Codicillus = Sborník Dobřenského, č. 151 (115).
11. (fol. 245a—246b) 7. II. 1584 P. Codicillus = Sborník Dobřenského, č. 231 (200).
12. (fol. 258a—259b) 21. VI. 1585 T. Nigellus = Sborník Dobřenského, č. 295 (262).
13. (fol. 263b—264b) 12. VII. 1586 M. Bacháček = Sborník Dobřenského, č. 294 (263).
14. (fol. 264b—266b) 14. VIII. 1586 M. Bydžovský = Sborník Dobřenského, č. 296 (265).
15. (fol. 267a—268b) 26. V. 1587 P. Codicillus = Sborník Dobřenského, č. 167 (131).
16. (fol. 268b—271a) 29. IV. 1588 P. Codicillus = Sborník Dobřenského, č. 298 (267).
17. (fol. 271a—272b) 26. VIII. 1588 P. Codicillus = Sborník Dobřenského, č. 297 (266).
18. (fol. 288b—290a) 1. XI. 1589 M. Bydžovský = Sborník Dobřenského, č. 155 (119) = P. Codicillus, *Exequiae* (1589), č. 1; srov. Rukověť humanistického básnictví 1, Praha 1966, str. 246.
19. (fol. 313a—314a) 18. IX. 1591 M. Bacháček = Sborník Dobřenského, č. 288 (257).
20. (fol. 317a—b) 10. II. 1593 J. Kherner = Praha UK: 52 C 16, přív. 60.

Tento seznam lze doplnit o tisk (jednolist) *Publicatio novi calendarii Romani correcti pro archiepiscopatu Pragensi* z 22. X. 1582 (Sborník Dobřenského, č. 42 [23]) = *LI*, fol. 330a—b. Předcházející zápis (*LI*, fol. 328b—330a) je opisem papežské bully *Inter gravissimas* z 24. II. 1582, již se nařizovala gregoriánská oprava kalendáře, srov. G. Fridrich, Rukověť křesťanské chronologie, Praha 1934, str. 96 n.

Název našeho rukopisného sborníku na fol. 1a naznačuje, že kromě intimací byla v něm předmětem sběratelského zájmu i epitafia mužů zasloužilých o universitu. Ale podobně jako u intimací vykazuje i řada epitafií text shodný s některými paleotypy. V následujícím přehledu uvádíme všechny básnické texty zapsané v *LI*, pokud nejde o veršované

³¹⁾ Chronologicky nesprávně jsou v *LI* řaděny zprávy č. 13, 15, 16; srov. i č. 4, 6, 12.

³²⁾ V následujících odstavcích se opírám zčásti o materiál k Rukověti humanistického básnictví, shromážděný prací A. Truhláře a K. Hrdiny a uložený v Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská ČSAV. — V následujícím přehledu se foliace týká *LI*, intimace jsou označeny datem vydání a jménem vydavatele.

intimace nebo o básně, opsané z Lupáčovy Ephemeridy (o nich srov. výše na str. 48, pozn. 30).³³⁾

1. [fol. 14a] Epitafium Jakuba Pacovského (6 a 2 d.), + 8. I. 1505.
2. [fol. 14b] Epitafium Petra Píseckého (4 d.), + 22. XI. 1515.
3. [fol. 17b] Epitafium Václava Korandy (2 d.), + 29. I. 1519.
4. [fol. 32a—b] Epitafium Václava Danielova z Javořice (7 d.), + 1. XI. 1532.
5. [fol. 32b] Epitafium Buriana Lazara z Liboslavě (5 d.)
6. [fol. 40b—41b]. Do zprávy o požáru Hradčan 2. VI. 1541 (totožné s textem Lupáčovy Ephemeridy, srov. výše str. 48, č. 8) jsou interpolovány dvě básně M. Kuthena, z nichž první (2 d.) je otištěna rovněž v sborníku *Tertia farrago ad... Ioannem seniore Hoddeiovinum ab Hoddeiova* (1561 [Praha UK: 52 G 17]), fol. 119a, druhá (8 hex.) v Kuthenově spisu *Epitaphia* (1557 [Praha Strahov: AA VII 53 přív. 22]), fol. C 2 b. Třetí interpolací je báseň *Lamentum ecclesiae Pragensis metropolitanae... per Simonem Vilaticum* (23 d.), která je zatím známa jen podle opisu v *LI*. Pravděpodobně jde rovněž o opis tisku.
7. [fol. 46b—47a] Epitafium Jana Chocenského (6 d.), připojené k zprávě (o ní výše str. 48 č. 12) o jeho úmrtí 20. I. 1545.
8. [fol. 49b—50a] Epitafium královny Anny, manželky Ferdinanda I. (10 d.). Autorem, v *LI* neuvedeným, je Matouš Collinus. Otištěno u Jana Schentygara, *De obitu... Annae* (1547), č. 3, srov. Rukověť humanistického básnictví 1, Praha 1966, str. 435.³⁴⁾ Následující dva chronogramy vztahující se rovněž k úmrtí královny Anny (1+1 d.) napsal Georgius Handsch (jeho jméno není v *LI* uvedeno) a byly otištěny v sborníku *Tertia farrago ad... Ioannem seniore Hoddeiovinum ab Hoddeiova* (1561), fol. 163b.
9. [fol. 50a]. Skladba Matouše Collina *Epitaphium Pragae* (6 d.) se týká kapitulace Prahy za stavovského povstání r. 1547. Je otištěna v sborníku *Tertia farrago ad... Ioannem seniore Hoddeiovinum* (1561), fol. 103b.
10. [fol. 96b] Epitafium Šebestiána Aerichalka (23 veršů iamb.) od Matouše Collina bylo otištěno v díle Šimona Proxena, *Ducum et regum Bohemiae series* (1556), č. 5, srov. Rukověť humanistického básnictví 1, Praha 1966, str. 436. — Druhá báseň (1. d.), vlastně chronogram od Prokopa Lupáče k téže příležitosti, je otištěna jako součást Lupáčova spisu [jednolist] *Carmen sepulchrale* (s. a. [Gotha LB: Philos. 4° 203/147 an.]), č. 3. — Aerichalcus zemřel 20. XI. 1555.
11. [fol. 97b] Epitafium Jana Hortensia (5 d.), + 2. IV. 1557; tato báseň (*Carmen de obitu... M. Ioannis Hortensii*), kterou napsal Prokop Lupáč, byla otištěna v Lupáčově spisu *Carmen sepulchrale* (s. a.), č. 1.
12. [fol. 97b—98a] Epitafium Šebestiána Aerichalka a Jana Hortensia (*Tumulus M. Sebastiani Aerichalci... et Ioannis Hortensii*, 5 d.) od Pavla Kristiána z Koldína.
13. [fol. 110a] Epitafium Adama Vodičky (Žateckého) z Radkova (9 d.), + 19. XI. 1560 od Martina Kuthena je otištěno v sborníku Václava Nicolaida, *Lugubria aliquot* (1565 [Křivoklát Zámecká K: XLI. d 49]), fol. C 2a—b.
14. [fol. 133b—134b] Blahopřejná báseň Jakuba Srnovce k rektorské volbě Matěje Dvorského (*Elegia in nova electione*, 58 d.) z roku 1565.
15. [fol. 152b] Epitafium Jana Hořického (*Tumulus... Ioannis Horzicaeni*, 9 d.), + 5. V. 1558, od Pavla Kristiána z Koldína.
16. [fol. 152b—153a] Epitafium Pavla Bydžovského (*Tumulus... s. Pauli Bydzovini*, 7 d.), + 23. XI. 1559, od Pavla Kristiána z Koldína.
17. [fol. 153a] Epitafium Matouše Collina (*Tumulus... M. Matthaei Collini*, 6 d.), + 4. VI. 1566, od Prokopa Lupáče.

³³⁾ Foliace se týká *LI*.

³⁴⁾ V tomto i v následujícím čísle je, jako ostatně častěji v *LI*, zase chronologie porušena. Obě čísla (8 a 9) jsou totiž zařaděna mezi události roku 1546.

18. [fol. 153b] Epitafium Matouše Philomata (*Tumulus... Matthaei Philomatis*, 12 d.), + 22. IX. 1565, od Pavla Kristiána z Koldína bylo otištěno znovu v sborníku pro Petra Codicilla, *Exequiae* (1589), fol. D 1b.

19. [fol. 153b—154a] Epitafium Jana Philophila (*Tumulus... Ioannis Philophili, alias Davi*, 17 d.), + 18. VIII. 1568, od Petra Codicilla.

20. [fol. 181a—b] Epitafium Šimona Proxena (*Cenotaphion... Simonis Proxeni a Suetis*, 7 d.), + 8. XII. 1575, od Tomáše Mitise je otištěno v sborníku pro Petra Codicilla, *Exequiae* (1589), fol. D 2a. Již dříve je otiskl Lupáč, *Ephemeris* (1584), k 8. XII. 1576. V *LI* je báseň opsána podle nedochovaného Mitiseva tisku *Cenotaphion* (1575), srov. Lupáč, l. c.

21. [fol. 185a—b] Epitafium Jakuba Codicilla (*In tumulum M. Iacobi Codicilli*, 12 d.), + 21. IX. 1576; autorem, v *LI* neuvedeným, byl Matouš Molesynus. Báseň je dochována tiskem v Sborníku Dobřenského, č. 158 (122), srov. Rukověť humanistického básnictví 1, Praha 1966, str. 388.

22. [fol. 220a] Epitafium Vincence Makovce (*Epitaphium M. Vincentii Makovini a Makova*, 6 d.), + 1581. Autor není v *LI* uveden.

23. [fol. 229a] Epitafium Antonína Brusa z Mohelnice, 9 d., + 28. VIII. 1580. Autorem byl Petr Codicillus, srov. Rukověť humanistického básnictví 1, Praha 1966, str. 401.

24. [fol. 235a] Epitafium Václava Codicilla (*Epitaphium Venceslai Codicilli*, 11 d.), + 14. VIII. 1582, od Petra Codicilla bylo zapsáno též v Památníku knize farní u sv. Jindřicha v Praze II., str. 227, srov. Rukověť humanistického básnictví 1, Praha 1966, str. 395.

25. [fol. 235a—b] Epitafium Jana Viti, Samuela Příbramského a Matouše Crinita (7 d.), + 16. VIII. 1582, od Adama Procházky bylo otištěno v sborníku pro Tomáše Hussinecia, *Carmina lugubria* (1582 [Praha UK: 52 C 13 přív. 17]), fol. A 4a.

26. [fol. 235b—236a] Epitafium Tomáše Hussinecia (7 d.), + 20. VIII. 1582, od Prokopa Lupáče vyšlo též r. 1582 jako samostatný tisk [jednolist] v Sborníku Dobřenského, č. 217 (186); po druhé bylo otištěno v sborníku pro Petra Codicilla, *Exequiae* (1589), fol. D 2b.

27. [fol. 276b—277b] Epitafium Pavla Kristiána (*Epitaphium M. Pauli Christiani a Koldína*, 64 hex.), + 11. I. 1589, od Martina Galli Černovického.

28. [fol. 292b—293a] Báseň (12 d.) k rektorské volbě Marka Bydžovského 3. XI. 1589 od Šimona Marcocia.

29. [fol. 293b] Dvě pochvalné básně (4+1 d.) k téže události od Jiřího Carolida jsou otištěny v sborníku k počtě Petra Codicilla, *Exequiae* (1589), fol. E 3b.

30. [fol. 293b] Další krátká skladba (1 d.) k téže události od Jiřího Iodoci.

31. [fol. 298a—b] Epitafium Jana Hortensia (18 d.), + 2. IV. 1557, od Šimona Proxena.

32. [fol. 299a] Epitafium Matouše Philomata (6 d.), + 22. IX. 1565, od Prokopa Lupáče bylo otištěno v Lupáčově samostatném tisku [jednolist] *Carmen sepulchrale* (s. a.), č. 2 a znovu v Ephemeridě (1584), k 22. IX. 1565.

33. [fol. 299a—b] Epitafium Václava Moravce z Florentýna (11 d.), + 24. V. 1569, od Jana Rosina bylo otištěno v sborníku k počtě Petra Codicilla, *Exequiae* (1589), fol. E 2b.

34. [fol. 300a] Epitafium Tomáše Hussinecia (5 d.), + 21. VIII. 1582, od Tomáše Mitise, bylo též otištěno na Lupáčově tisku [jednolist] *Viri clarissimi... tumulus* (1582 [Sborník Dobřenského, č. 217 (186)]), č. 2, pak v sborníku k počtě Tomáše Hussinecia, *Carmina lugubria* (1582), fol. A 1b, poté v Lupáčově Ephemeridě (1584), k 21. VIII. a konečně v sborníku k počtě Petra Codicilla, *Exequiae* (1589), fol. D 2b.

35. [fol. 300a—b] Epitafium Jindřicha Dvorského (Curia) z Helfenberku (12 d.), + 15. IX. 1582, od Jana Khernera.

36. [fol. 300b—301a] Epitafium Matěje Dvorského (Curia) z Hájků (5 d. a 16 veršů asklep. I), + 23. III. 1583, od Petra Capelly z Elbingu.

37. [fol. 301a] Epitafium Adama Lehnera (Leonora) z Kouby (9 d.), + 24. III. 1583, od Petra Codicilla.

38. [fol. 301b] Epitafium Jana Mattaunia z Florentýna (5 d.), + 1579, od Davida Crinita bylo otištěno později v sborníku pro Petra Codicilla, *Exequiae* (1589), fol. E 1b.

39. [fol. 301b—302a] Epitafium Václava Zelotina (13 d.), + 17. V. 1585, od Jana Chorinna.
40. [fol. 302a—b] Epitafium Jana Crispa (10 d.), + 10. IX. 1586, od Jana Khnerera bylo otištěno v sborníku k poctě Petra Codicilla, *Exequiae* (1589), fol. E 3a.
41. [fol. 302b] Epitafium Prokopa Lupáče (12 d.), + 4. IV. 1587, od Petra Codicilla bylo otištěno v sborníku k poctě Petra Codicilla, *Exequiae* (1589), fol. D 2b-D 3a.
42. [fol. 303a] Epitafium Gabriela Svěčina z Paumberka (7 d.), + 25. V. 1587, od Petra Codicilla vyšlo též jako Codicillův samostatný tisk [jednolist], srov. Sborník Dobřenského, č. 165 (129).
43. [fol. 303a—b] Epitafium k téže příležitosti (8 d.) od Jana Chorinna.
44. [fol. 303b] Epitafium Bartoloměje Ropala (5 d.), + 25. V. 1588, od Tomáše Mitisa.
45. [fol. 303b—304a] Epitafium Pavla Kristiána z Koldína (15 d.), + 10. I. 1589, od Petra Codicilla vyšlo též jako samostatný Codicillův tisk [jednolist] *Epitaphium* (1589 [Sborník Dobřenského, č. 168 (132)]); odtud bylo přetištěno v sborníku k poctě Petra Codicilla, *Exequiae* (1589), fol. D 3b-D 4a.
46. [fol. 304a—b] Epitafium Petra Codicilla (7 d.), + 29. X. 1589, od Tomáše Mitisa vyšlo též v sborníku k poctě Petra Codicilla, *Exequiae* (1589), fol. B 3a.
47. [fol. 304b] Epitafium Matěje Bydžovského z Aventýnu (9 d.), + 28. X. 1590, od Tomáše Mitisa je dochováno v originální podobě v rukopisu pražské UK: I D 45.
48. [fol. 305a] Epitafium Jana Fortia (7 d.), + 30. X. 1590, od Tomáše Mitisa je dochováno v originální podobě v rukopisu pražské UK: I D 45.
49. [fol. 305a—b] Epitafium Tomáše Mitisa (7 d.), + 31. I. 1591, od Jana Pollia ze Závofice je otištěno v jednolisticovém sborníku k poctě Tomáše Mitisa, *In obitum* (1591 [Sborník Dobřenského, č. 174 (138)]), č. 3.
50. [fol. 305b] Epitafium, které sám sobě složil Matouš Collinus (6 d.), + 4. VI. 1566.
51. [fol. 305b—306a] Epitafium Jakuba Srnovce z Varvažova (11. d.), + 11. I. 1586, od Jana Khnerera.
52. [fol. 306a—b] Epitafium Petra Crispa (6 d.), + 15. VI. 1591, od Jana Pollia ze Závofice.
53. [fol. 306b] Epitafium Jindřicha Dvorského z Hájku (5 d.), + 15. IX. 1582, od Adama Rosacia a epitafium M. Dvorského (4 d.) od Marka (Bydžovského) z Florentýna.
54. [fol. 306b] Epitafium, které sám sobě napsal Marek Bydžovský z Florentýna (2 d.).
55. [fol. 346b] Epitafium Pavla Kosteleckého (8 d.), + 29. IX. 1595, od Jana Briccina.
56. [fol. 347a] Eteostichon (1 d.) k téže příležitosti od Jiřího Carolida.
57. [fol. 348a—b] Epitafium Víta Ophthalmia (16 d.), + 4. VIII. 1595, od Jana Khnerera.
58. [fol. 353a] Epitafium Jiřího staršího ze Sudetu (10 d.), + 25. II. 1597, od Jiřího Carolida bylo otištěno v Carolidově spisu *Parentalia* (1601), Epigr. I 276, srov. *Rukověť humanistického básnictví 1*, Praha 1966, str. 337.
59. [fol. 353b] Epitafium Matouše Molesyna (9 d.), + 1. IV. 1597, od Jiřího Carolida je otištěno v Carolidově spisu *Parentalia* (1601), Epigr. I, č. 279.
60. [fol. 369a—b] Dvě epitafia Daniela Adama z Veleslavína (+ 18. X. 1599), z nichž jedno (10 d.) napsal Bartoloměj Havlík, druhé (11 d.) Jiří Carolides. Obě tyto skladby byly otištěny v sborníku k poctě Daniela Adama z Veleslavína, *Lugubria* (1599), a to první na fol. A 2a, druhá na fol. A 2a—b, srov. *Rukověť humanistického básnictví 1*, Praha 1966, str. 40; druhá báseň je též v Carolidově samostatném tisku *Parentalia* (1601), Epigr. I 277.
61. [fol. 370a—b] Čtyři epitafia k poctě Jana Kaňhy z Veleslavína, + 29. X. 1599, a to první od Trojana Nigella (10 d.), druhé od Jana Campana (9 d.), třetí od Matyáše Gubernatora (9 d.) a čtvrté od Mikuláše Ieremiae (9 d.). Vyšla tiskem v sborníku k poctě Jana Kaňhy, *Iustá funebria* (1599 [Praha UK: 10 J 93 přív. 58]), fol. A 2a—b, A 3a—b, A 5a, A 5a—b.
62. [fol. 373b—374a] Epitafium Tadeáše Hájka z Hájku (14. d.), + 1. IX. 1600, od Jana Chorinna.

Ze 73 básní, obsažených ve výše uvedeném přehledu,³⁵⁾ je 7 anonymních (č. 1—5, 7, 22), u ostatních 66 jsou autoři známi; mezi nimi mají převahu skladby Petra Codicilla (č. 19, 23, 24, 37, 41, 42 a 45), Pavla Kristiána z Koldína (č. 12, 15, 16, 18) a Prokopa Lupáče (č. 10, 11, 17, 26 a 32), vesměs tvorba, která vyšla od přátel Marka Bydžovského.³⁶⁾ K těmto básním je možno přiřadit pro obdobný charakter i epitafia k poctě Petra Codicilla (č. 46), Pavla Kristiána (č. 27) a epitafium k poctě Matěje Dvorského (č. 36). K tomu přistupují skladby, které pocházejí přímo od Marka Bydžovského nebo k němu mají intimní vztah (č. 53 a 54). Báseň č. 53 je epitafium, které Bydžovský složil k poctě svého učitele Matěje Dvorského. Jeho vděčnost vyplývala nejen z pohnutek osobních, nýbrž pravděpodobně i z důvodů hmotných: ještě po letech kollegiáti vytýkali Bydžovskému, že spolu s Petrem Codicillem uchvátil dědictví po Matěji Dvorském.³⁷⁾ Neméně významná je i báseň č. 54 — epitafium, které Marek Bydžovský vlastnoručně napsal do *LI* sám sobě³⁸⁾ a zařadil se tak poněkud předčasně mezi zemřelé dobrodince Karlovy university. V *LI* je to případ zcela ojedinělý. Vysvětlit ho lze pouze tak, že báseň zapsal Bydžovský jako sestavovatel sborníku. Je to další doklad o jeho intimním vztahu k našemu rukopisu. Tuto okolnost dokresluje několik dalších básní, které mají těsný vztah k Markovi Bydžovskému. Tak na příklad skladby č. 28, 29 a 30 jsou oslavné básně k jeho volbě rektorské r. 1589,³⁹⁾ skladby č. 33 a 38 mají zase svým způsobem vzhledem k Markovi příbuzenský charakter: č. 33 je epitafium jeho otce Václava, č. 38 epitafium erbovního strýce Jana Mattaunia. Přehlédneme-li nyní tyto okolnosti, zjistíme, že k 27 skladbám měl Bydžovský přímý osobní vztah.

Zajímavé je také posouzení našich básnických skladeb z hlediska je-

³⁵⁾ Počet 62, který je tam uveden, zvyšujeme o 11, abychom postihli i ty případy, kdy je pod jedním číslem zahrnuto z důvodů tematické příbuznosti několik skladeb, srov. č. 6, 8, 10, 29, 36, 53, 60 a 61.

³⁶⁾ Z čteněji zastoupených autorů zbývá zmínit se o Jiřím Carolidovi, autoru č. 29 (dvě skladby), 56, 58, 59 a 60, a o Tomáši Mitisovi (napsal č. 20, 34, 44, 46, 47 a 48). V obou případech hrála snad úlohu básnická proslulost, v prvním případě asi i osobní přátelství (srov. č. 29). Také osobní styky Jiřího Carolida s Bydžovem, rodištěm Markovým, nelze podceňovat, srov. *Rukověť humanistického básnictví 1*, Praha 1966, str. 326. O bližších stycích Bydžovského s Mitisem nemáme zatím zpráv.

³⁷⁾ O tom Z. Winter, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*, Praha 1899, str. 170 n.

³⁸⁾ Upozornil na to v marginální poznámce správně již T. Putzlacher: *N. hoc Epitaphium sibi in vivis scripsit M. Marcus Bydžovinus, collector huius libri*. — Poněvadž se Bydžovský podepsal jako probošt koleje krále Václava, byla tato báseň napsána po roce 1589, kdy Bydžovský proboštví zmíněné koleje po smrti Petra Codicilla převzal.

³⁹⁾ Z *LI* lze k tomu uvést jako paralelu jen báseň č. 14 (Srnovcova oslavná báseň k rektorské volbě Matěje Dvorského r. 1565).

jich zachování. Ze 73 skladeb⁴⁰⁾ je 35 dochováno kromě *LI* také tiskem, 3 jsou zachovány též rukopisně a 35 známe zatím pouze z *LI*. Nelze pochybovat, že část shod mezi *LI* a starými tisky vznikla tak, že Bydžovský v *LI* opsal texty ze starých tisků, které měl jistě po ruce a které ostatně horlivě sbíral.⁴¹⁾ Z tohoto zdroje se pravděpodobně dostaly do *LI* básně otištěné ve Farraginech Jana staršího Hodějovského, některé básně Kutheovy, Collinovy a snad i báseň Šimona Villatica (č. 6). Také básně, dochované na příležitostných jednolistech, mohly být v *LI* opsány odtud. Bylo by však na druhé straně nesprávné, kdybychom tuto skutečnost přeceňovali. V *LI* je zachován i větší počet básní, pro které zatím staré tisky neposkytují paralelu a jsou případy, kde je málo pravděpodobné, že se tak stane. Srovnáním s rukopisem pražské Universitní knihovny I D 45 lze bezpečně říci, že některé opisy se v *LI* opíraly o rukopisnou předlohu. Přitom je možné, že i řada básní, které dnes známe jen z tisků, byla v *LI* opsána z předlohy rukopisné. Lze tak např. soudit o básních, shrnutých r. 1589 v tištěné sbírce *Exequiae . . . Petri Codicilli*, ale složených jistě dlouho před smrtí Codicillovou.⁴²⁾ V některých případech je nesnadné rozhodnout, zda texty, které čteme v *LI*, byly opsány z rukopisné či tištěné předlohy, i když na druhé straně styl jejich zápisu v *LI* nasvědčuje tomu, že opis byl pořízen z originálu sborníkového charakteru. Tak na příklad jen podle nadpisu (*LI*, fol. 298a): *Epitaphia aliquot illustrium virorum et de academia Pragensi bene meritorum* bychom mohli předpokládat, že řada následujících epitafií (č. 31 a některá další) tvořila určitý celek ještě předtím, nežli je Bydžovský opsal. Také některé básně označené v *LI* nadpisem *Tumulus*, mohly tvořit součást jiného, dnes nedochovaného sborníku *Tumuli*.⁴³⁾ Nelze přitom vyloučit, že šlo o sborník podobného rázu, jako je dnešní rukopisný sborník pražské Universitní knihovny I D 45, takže jednotliví účastníci mohli své skladby podle volného uvážení publikovat ještě tiskem buď formou jednolistů nebo jako příspěvky v rozsáhlejších sbornících. Z této naší úvahy vyplývá, že ještě v druhé polovině 16. století byl v příležitostných literárních projevech (ať už šlo o intimace nebo o příležitostné básně) přechod mezi rukopisy a tisky poměrně plynulý.

Při našem rozboru musíme dále konstatovat, že v *LI* byly zapsány básně, které vlastně nejsou epitafia — z formálních důvodů tedy do sborníku nepatří. Jde kromě některých skladeb vypočtených výše (srov. č. 6, 8, 9)

40) K číslu srov. výše pozn. 35.

41) Doklady uvádí *Rukověť humanistického básnictví* 1, Praha 1966, str. 245.

42) O tom výše, str. 16.

43) Termíny *Epitaphia* a *Tumulus* (*Tumuli*) se často vyskytovaly v názvech humanistických sborníků.

také o básně, které měly přímý osobní vztah k Markovi Bydžovskému (viz výše str. 53n). Podobně jako u intimací neuvádí Bydžovský v *LI* ani všechna epitafia, i když o nich pravděpodobně věděl. Nepřekvapuje nás na příklad, že z první poloviny 16. století neuvádí epitafium jemu asi již dosti vzdáleného profesora pražské university Jana Šentygara,⁴⁴⁾ ale je překvapující, že vynechává epitafium svého současníka, profesora Ondřeje Lucinia (+ 1591),⁴⁵⁾ Khernerovo jednolistové epitafium k poctě Petra Codicilla (Sborník Dobřenského, č. 156 [120]) nebo epitafium Bartoloměje Vodňanského z Löwenberka, který odkázal akademii celý svůj majetek⁴⁶⁾ a jemuž universitní profesori (mezi nimi i sám Marek Bydžovský) vydali r. 1588 tiskem *Epicedia*.⁴⁷⁾ Nejsou uvedena ani tištěná *Epicedia*, která r. 1592 vydala pražská universita k poctě Viléma z Rožmberka; Bydžovský si také nezapsal ani jedinou báseň, složenou pro některého člena vládnoucího habsburského rodu, ačkoli i k jejich poctě vycházely — nejednou přímo z universitního prostředí — četné básnické sbírky. Tato absence básní, složených pro osoby, stojící mimo intimní okruh nejbližších přátel Marka Bydžovského, je pro *LI* příznačná.⁴⁸⁾ Je vidět, že básnické skladby nebyly do *LI* opsány náhodně, nýbrž že prošly poměrně pečlivým a uváženým výběrem. Tento fakt nám na druhé straně dovoluje užít zapsaných skladeb jako materiálu, osvětlujícího smýšlení sestavovatele našeho sborníku. Z hlediska společenského vyniká jeho úzké spojení s erbovníky a měšťany a zdrženlivost vůči oběma vyšším stavům. Bydžovského smýšlení dokresluje ta skutečnost, že vedle rozhodných stoupenců luterské orientace, jako byl Collinus, Hortensius, Aerichalcus a Matěj Dvorský, věnuje místo i rozhodným staroutrakvistům: v *LI* mají epitafia a čestné zmínky i Pavel Bydžovský, Jindřich Dvorský⁴⁹⁾ a Pavel Kristián z Koldína. Nechybí ani epitafium Antonína Brusa z Mohelnice. Je tedy možno říci, že se Bydžovský přidržel orientace Codicillovy, který

44) Bydžovský však přitom sotva neznal Šentygarova epitafia od Martina Kuthena a Viktorina Rhacotoma, srov. J. Hejníc, *Dva humanisté v roce 1547*. Rozpravy ČSAV — společ. vědy — ročník 67 (1957), sešit 7, str. 38, pozn. 65.

45) Srov. sborník *Epitaphia . . . M. Lucinii* z roku 1591 (Praha Strahov: FK V 2 přív. 7).

46) Z. Winter, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*, Praha 1899, str. 184.

47) Tamže i příspěvek od Marka Bydžovského, srov. *Rukověť humanistického básnictví* 1, Praha 1966, str. 246.

48) Další doklady o tom by bylo možno uvést z Campanova spisu *Calendarium beneficiorum* (1616), vydaného a přeloženého pod názvem Mecenáši Karlovy university r. 1949 od Karla Hrdiny. V Campanově dílku je uveden větší počet mužů, jejichž jména v *LI* nejsou. Naproti tomu *LI* uvádí řadu „dobrodinců“, které neznal Campanus. Výběr byl u Bydžovského asi dost subjektivní.

49) Je příznačné pro novoutrakvistické smýšlení Lupáčovo, že v Ephemeridě oba tyto muže přešel mlčením.

byl sice novoutrakvista, ale nepřál si přitom rozkolu se stoupenci jiných směrů.⁵⁰⁾ K této orientaci vedlo pravděpodobně Bydžovského nejen přátelství s Codicillem, nýbrž i životní zkušenosti od školních let, kdy na něho vedle Matěje Dvorského působil i Pavel Kristián z Koldína.

III. POMĚR K MONUMENTÁLNÍM PAMÁTKÁM

Na rozdíl od předcházejících rozborů jsou v tomto odstavci shrnuty úvahy o monumentálních památkách v *LI* do jediného celku. Je to odůvodněno tím, že přímý důkaz o tom, že Bydžovský opisoval a sbíral i texty monumentálních památek, můžeme uvést právě z úvodní části *LI*. Nejlepší svědectví o tom podává epitaf Rokycanův (srov. úvod č. 14a). Jde o básnické epitafion, které bylo napsáno na dnes nedochovaném Rokycanově náhrobku v kostele P. Marie před Týnem. Kromě *LI* podává text také Josef Teige (Základy starého místopisu pražského I 1, Praha 1910, str. 478, č. 21), který se v poslední instanci (přes Zapa a Dobrovského) opírá o cestopis Kryštofa Rönholze z roku 1607; představuje tedy pro nás odlišnou, i když mladší tradici, než je *LI*.⁵¹⁾ Srovnání obou textů je poučné.

LI

*Celeber en calicis tutor praesulque Pragensis
occubuit nobilis Ioannes Rokyczanensis.
Sub capite verno speravit in Domino.
Hic placuit multis, placeat tibi, factor Olympi.*

Teige

*En calicis celebris tutor praesulque Pragensis
nobilis occubuit Johannes Rokyczanensis.
Supremum semper speravit is in Dominum, sed
hic placuit multis, placeat tibi, rector Olympi.*

Nejzávažnější rozdíly jsou ve třetí verši, kde četl Bydžovský nesprávně (text byl asi v jeho době porušen) *sub capite verno* místo *Supremū sēper* [porušené *p* v prvním slově doplnil tedy nesprávně na *b*, následující *r* četl jako *c*, *e* zaměnil za *a* a minuskulní *m* doplnil na dvojhlásku *pi*. A konečně koncové *u* s nadepsanou vodorovnou hastou místo *m* interpretoval jako *te*. Také v druhém slově se dá zcela pohodlně vyložit čtení M. Bydžovského jako nesprávné čtení porušeného adverbia *semper*. Rovněž

⁵⁰⁾ O tom *Rukověť humanistického básnictví* 1, Praha 1966, str. 390.

⁵¹⁾ Z *LI* opsal náš nápis Jan Jeník z Bratřic, *Bohemica*, rukopis v knihovně pražského Národního musea: XVIII B 61, str. 163; srov. též rukopisy IV G 13/III 1, str. 432 a IV G 13/III 3, str. 228.

ukazovacího zájmena *is* a závěrečné spojky *sed* (bez nichž je celý verš metricky porušený) padá asi na vrub nezřetelného textu. Z uvedených chyb v textu *LI* současně vyplývá, že nápis na Rokycanově náhrobku byl napsán gotickou minuskulí. V posledním verši je jistě obratnější čtení Rönholzovo *rector* než *factor (LI)*, ale toto je třeba podržet, poněvadž jde o *lectio difficilior*. Spojení *rector Olympi* příliš připomíná humanistickou orientaci (je doloženo např. u Vergilia, Eccl. VI, 86 nebo u Ovidia, Metam. I 212), která byla autoru našich veršů cizí; bližší mu bylo asi *factor = creator*, užívané běžně v křesťanské literatuře (srov. Thesaurus linguae Latinae VI 1, Lipsiae 1912—1920, sl. 140n.). Z téhož důvodu je třeba podržet čtení *LI* na počátku prvního a druhého verše. Nelze totiž vyloučit, že Bydžovský četl podle originálu (i když asi porušeného), kdežto Rönholz podle obnoveného (a snad i humanisticky vylepšeného) textu, srov. J. Teige, str. 496, č. 202 a str. 501, č. 220 (zprávy o řadě úprav v interiéru týnského chrámu v letech 1603 a 1606). Jestliže tedy podává text Rokycanova epitafia v *LI* nepříliš lichotivé svědectví o epigrafických schopnostech Marka Bydžovského, je pro nás zase na druhé straně cenným důkazem, že Bydžovský viděl Rokycanův náhrobek v originálu a podle něho zapsal svůj text.

Z téhož pramene jako nápisný text v č. 14 na str. 9 pocházel asi také epitaf Křišťana z Prachatic (výše str. 43, č. 11) a Petra z Mladoňovic (výše str. 43, č. 12). V obou případech jde o hexametrické básně, které by pro stylistickou neobratnost a pro kvantitu slabik, opírající se ještě o středověkou výslovnost latiny, mohly sotva pocházet z pozdější doby než z druhé poloviny 15. století. Tak na příklad v epitafiu k počtě Křišťana z Prachatic zní verš sedmý: *Pater erat inopum, sed vicarius generalis* (měří tedy proti klasické výslovnosti *pater* a *vicarius*); v epitafiu Petra z Mladoňovic čteme zase ve verši pátém: *Ipse Magister erat, plebanus sancti Michaëlis*, měří tedy *plebanus* anapesticky. Zcela se tam vymyká z běžného schématu verš druhý: *annus Verbigene, die Solis Idus quoque sept. Febr.*, který dává po doplnění *sept(im)o Febr(ui)* metrické schéma o jednu stopu delší, nemáme-li pokládat *Febr.* buď za marginální glosu nebo akceptovat nedoplněné čtení *sept. Febr.* V obou případech jde o anomálii v každém humanistickém metrickém textu nemožnou.⁵²⁾ Obě epitafia jsou dále doložena jen v *LI*, takže lze s velkou pravděpodobností předpokládat, že je Bydžovský opsal z dnes nedochovaných originálů. Snad tomu tak bylo také u epitafií, uvedených výše na str. 50

⁵²⁾ Tyto zdánlivé odchylky metrické jsou však na druhé straně dobře podloženy běžnou středověkou praxí. Srov. A. Widmanová-Schmidtová, *Husovy hexametry*. LF 88 (1965), str. 159—175; J. Nováková, *Ještě k Husovým hexametrum*. LF 88 (1965), str. 176—181.

pod čísly 1—5, i když nám v těchto případech pro přímý důkaz chybí jakákoli skutečná opora. Jde o texty z první poloviny 16. století, kdy se skládání náhrobních básní (epitafií) stalo součástí literatury⁵³⁾ a kdy jen malá část takto vzniklých textů byla součástí skutečných monumentálních památek. Tyto okolnosti nás vedou k zvýšené opatrnosti.

IV. POMĚR K ZPRÁVÁM Z UNIVERSITNÍHO ARCHIVU

Po předchozích rozbořech můžeme nyní říci, že kromě textů, jejichž původ je třeba hledat ve starých tiscích a v monumentálních památkách, pocházel ostatní materiál přímo z universitní půdy. Zcela nesporné je to u děkanských a rektorských intimací, u ohlášení beaní, zkoušek, přednášek, disputací, úmrtí profesorů a jiných událostí z universitního života. Platí to však také o zápisech universitních privilegií a statut, které na dvou místech⁵⁴⁾ přerušují jinak dosti schematický sled universitních vyhlásek a epitafií.

V prvním případě (*LI*, fol. 56b—58a) jde o opisy dvou privilegií, vízických se k pražské universitě (1. *Copia privilegii studii Bononiensis* = MHUP III, str. 74—78. — 2. *Copia aureae bullae Caroli imperatoris* = MHUP II 1, str. 223—225).

V případě druhém (*LI*, fol. 64a—76a) obsahuje text především zkušební řád, udává postup při udělování universitních hodností, zaznamenává způsob přijímání členů cizích universit a jiná universitní statuta, a to vesměs v propracovanější podobě, nežli je znění opravených statut z dvacátých let 16. století.⁵⁵⁾ Text v *LI* je nepřímě datován na fol. 67a, kde se v promoční formuli bakalářské vyskytuje jméno císaře Maxmiliána II. Opis byl tedy pravděpodobně pořízen z originálu, který pocházel z období vlády Maxmiliána II. Mohli bychom sice uvažovat zvláště o roce 1567, kdy se dostala universitní otázka na pořad sněmovního jednání,⁵⁶⁾

⁵³⁾ V padesátých letech 16. století vznikaly u nás již celé sbírky takovýchto skladeb. Srov. např. Kuthenovu sbírku *Epitaphia* z roku 1557.

⁵⁴⁾ *LI*, fol. 56b—58a (fol. 58—63b zůstala prázdná, při čemž ff. 60 a 61 byla vytržena a dnes v rukopisu chybí) a fol. 64a až 76a (ff. 76b—79b zůstala prázdná, při čemž ff. 78 a 79 jsou číslována dvakrát).

⁵⁵⁾ MHUP I 1, str. 124 nn.: *Summarium statutorum* z roku 1528. — Srov. *Processus examinandi* (*LI*, fol. 64a—67b) a obdobný odstavec v MHUP I 1, str. 125; *LI*, fol. 67b—68a: *Modus recipiendi baccalaurei alterius universitatis* a odstavec v MHUP I 1, str. 130. Odstavec *Statuta universitatis* (*LI*, fol. 74b—75a) se doslovně shoduje s odstavcem *Haec leguntur publice in commendatione rectoris pedello vel alio ita praemonente* v rukopisu Marka Bydžovského *Statuta collegiorum acad(emiae) Prage(nsis)*, uloženém v pražské UK (XXIII F 63), fol. 37b—40a.

⁵⁶⁾ Srov. Sněmy české 3, Praha 1884, str. 336, 339, 344 a 383; Z. Winter, *Děje vysokých škol pražských*, Praha 1897, str. 62. — K této příležitosti sepsali zvláštní memorandum Petr Codicillus a Prokop Lupáč, srov. MHUP III, str. 170—175.

ale tehdy se uvažovalo hlavně o hmotném zajištění university,⁵⁷⁾ nikoli o studijním řádu. Ten nezajímal císaře — ve své odpovědi na stavovský požadavek o vyzdvižení akademie ostatně císař nežádal o studijní řád, nýbrž o přesný výčet důchodů, na které si universita mohla činit nároky a obdobná formulace se objevila i v sněmovním snešení z 3. března 1567⁵⁸⁾ —, nýbrž mohl zajímat především universitního hodnostáře, který se statuty přišel do styku a potřeboval je přímo k své praxi. V našem případě je tato eventualita zajištěna jak osobou Marka Bydžovského, tak i datovací formulí, která se hodí do počátečních let jeho universitní činnosti.

V. ZÁVĚR

V této závěrečné kapitole shrneme výsledky, k nimž jsme dospěli při zkoumání *LI*. Na prvním místě je třeba zmínit se o otázce autorské a o době vzniku našeho rukopisu. Tradiční názor, podle něhož byl pořadatelem sborníku M. Marek Bydžovský, náš rozbor potvrdil. Kromě poněkud formálního a vnějšího znaku, totiž dvojlistu k poctě M. Bydžovského, který je umístěn v čele rukopisu hned za předsádkou, pořízenou při novodobé převazbě, svědčí pro Markovo autorství i několik závažných důvodů vnitřních. Důležité je zjištění, že nejvíce vyhlásek pochází přímo od Bydžovského a od jeho osobních přátel. K tomu přistupují básně, které si Bydžovský do rukopisu zapsal a které mají k jeho osobě také bližší vztah, než by se na první pohled zdálo.

Doba, v které náš sborník vznikl, je určena těmito údaji: terminus post quem představuje rok 1584, v kterém vyšlo druhé vydání Lupáčovy *Ephemeridy*, z níž Bydžovský v *LI* systematicky čerpal.⁵⁹⁾ Terminus ante quem je dán dobou nepříliš vzdálenou po roce 1601. Svědčí o tom nejen abruptní konec rukopisného textu, nýbrž i to, že r. 1601 vyšly tiskem některé básně, s nimiž se v *LI* setkáváme. To znamená, že *LI* vznikl v blíže neurčeném, ale pravděpodobně spíše delším než kratším období. Zajímavé svědectví o tom podává písmo, jehož charakter se několikrát mění. Zjména musíme konstatovat, že ruka, kterou je psána počáteční část *LI* (fol. 1—56), je shodná s rukou na fol. 74—76, 114a—119b a na fol. 307a

⁵⁷⁾ Do této historické souvislosti zapadají především obě privilegia, uvedená v *LI* na fol. 56b—58a, srov. relací Codicillovu a Lupáčovu (výše, pozn. 56), kteří zakládací listinu Karlovy university výslovně citují (MHUP III, str. 170 n.).

⁵⁸⁾ Sněmy české 3, str. 344 a 383 n.

⁵⁹⁾ Je zajímavé, že není užito Veleslavínova Kalendáře historického z roku 1590, ačkoli v jiných svých rukopisných sbornících (např. v rukopisu *Ferdinandus rex*, srov. *Rukověť humanistického básnictví* 1, Praha 1966, str. 244 n.) z něho Bydžovský bohatě vypisoval.

až 338b. Charakter písma na fol. 64a—73b je zase totožný s písmem na fol. 138a—205b, ruka na fol. 80a—113b se shoduje s rukou na fol. 130a—138a.

Všimněme si nyní těchto na první pohled podivných anomálií z hlediska vazby.⁶⁰⁾ Ruka (A) na fol. 1—56 líčí události z let 1348—1549, totéž písmo na fol. 74—76 podává universitní statuta, na fol. 114—119 zachycuje intimace z let 1556—1557 a konečně na fol. 307—338 jsou touž rukou zaznamenány universitní paměti z let 1590—1595. V prvním případě končí (A) ve složce šesti listů (fol. 52—57) na listu pátém (fol. 56b). Další text dvou privilegií (*Copia privilegi studii Bononiensis* a *Copia aureae bullae Caroli imperatoris*) pokračuje v následující složce (fol. 58—63, při čemž folia 60 a 61 byla vytržena a dnes jsou ztracena) na fol. 58 tímž rukopisem, ale tmavším inkoustem. Zbytek složky (fol. 59—63) zůstal nepopsaný. Táž situace se opakuje i ve složce osmi listů na fol. 74—79bis: (A) píše na fol. 74a—b, za nimiž pokračuje tmavším inkoustem na fol. 74b—76a. Zbytek složky zůstal nepopsán. Zcela obdobná situace je i na posledním úseku, psaném rukou (A), totiž na fol. 307—338. Zde navazuje text tmavším inkoustem na fol. 328b (k roku 1593/94). Na fol. 338b pokračuje pak odlišný rukopis. V tomto posledním případě pokračuje rukopisný text in continuo bez ohledu na složky. Znamená to, že na tomto místě byl opisován text současný nebo nepříliš vzdálený, takže nebylo nutno vynechávat volné listy na konci složky pro případné dodatky. Text v obou předchozích úsecích (fol. 1—56 a 74—76) pochází tedy asi přibližně z téže doby (tj. z doby okolo roku 1593). Lze dále soudit, že text nebyl psán do vázaného kodexu, nýbrž do nevázaných složek. Tento závěr bezpečně potvrzuje čtvrtý případ, kde je psáno rukou (A). Jde o složku obsahující folia 114—119;⁶¹⁾ jsou zde zapsány vyhlášky z let 1556—1557, které zcela neorganicky porušují chronologii textu, zapsaného rukou (B), odchylnou od (A), na fol. 80—113 (z let 1550—1564) a na fol. 130—138 (z let 1564—1566).⁶²⁾ V prvním případě končí rukopis B s koncem složky, v případě druhém se mění charakter písma uprostřed složky (fol. 136—141) na fol. 138. Je tomu tak právě u roku 1567, kdy Bydžovský zahájil universitní činnost.

Tyto doklady svědčí o tom, že části *LI*, které obsahují zprávy o nejstarších událostech z let 1348—1549 a 1556—1557, patří dobou sepsání

⁶⁰⁾ Za přátelskou pomoc při řešení této otázky děkuji Dr. Daliboru Balcarovi, knihovníku Universitní knihovny v Praze.

⁶¹⁾ Je třeba ji spojit v jediný celek s dalšími nepopsanými složkami (folia 120—129).

⁶²⁾ K tomuto dodatečnému vložení složky, na níž psala ruka (A), došlo zřejmě z toho důvodu, že je na ní zapsán materiál z let 1556—57, který v předcházejícím úseku není rukou (B) zaznamenán. Chronologie byla tedy v tomto případě porušena úmyslně pro hledisko věcné.

k nejmladším. Pocházejí až z devadesátých let 16. století. Nezávisle to potvrzuje ta skutečnost, že právě v těchto částech je obsažena většina zpráv, převzatých vesměs doslovně z Lupáčovy Ephemeridy (viz výše str. 48, č. 1—12 a č. 14). Zdánlivou výjimku tvoří č. 13 a 15, která jsou vepsána do textu, psaného rukou (B), ale právě tyto případy plně prokazují správnost našich závěrů, neboť v obou případech jde o dodatečně připsané rukou (A).⁶³⁾ Nejstarší části, vzniklé a napsané ještě před vyjitím Lupáčovy Ephemeridy, tj. před rokem 1584, jsou texty na fol. 80—113 (1550—1564), fol. 130—138 (1564—1566) a na téže složce hned další text (který na rozdíl od ruky B označujeme zde jako C) na fol. 138b—205 (1567—1578). Od folia 138 již nehraje dělení na složky žádnou úlohu, text byl psán nadále in continuo, i když charakter písma se mění.⁶⁴⁾ Teprve někdy v devadesátých letech byl náš rukopis asi poměrně rychle doplněn o část úvodní (paměti do roku 1549), která je pro nás dnes po materiálové stránce zvláště cenná, poněvadž obsahuje opisy rukopisných a monumenálních textů, jejichž originály již dávno zahynuly.⁶⁵⁾

Rukopisný sborník Marka Bydžovského byl v naší literatuře hodnocen od Josefa Jirečka jako „jedinečný pramen pro dějiny Karlovy university“ a Jirečkův soud převzal a rozšířil Antonín Truhlář (viz str. 40, pozn. 5). Bez bližších rozborů tohoto rukopisu hojně užíval i Zikmund Winter. Novější literatura je poněkud zdrženlivější,⁶⁶⁾ ale teprve na základě výše provedeného rozboru je možno *LI* kriticky hodnotit podle jeho skutečných předností i nedostatků. Naše rozbor ukázaly, že značnou část textů, které jsou opsány v *LI*, lze dobře doložit i jinak; *LI* tedy v těchto případech ztrácí hodnotu originálního pramene. Také subjektivní výběr opsaných kusů snižuje cenu našeho sborníku. Nejde také o pramen, který by byl svým způsobem jedinečný celou svou podstatou a dobou vzniku. Právě v době, ze které pochází (poslední dvacetiletí 16. století) se u nás i v okolních zemích běžně setkáváme se snahami pořádit soubory kulturních památek. Tyto tendence, tak charakteristické tehdy pro císařský dvůr a šlechtická sídla, působily i v širších vrstvách. Stranou nezůstaly ani vysoké školy: r. 1597 vyšel na příklad tiskem soubor vyhlášek a disputací,

⁶³⁾ Ostatní čísla (17—21) nejsou důsažná, poněvadž jsou mezi textem z doby po roce 1584. — Později dopsáno bylo také č. 16 na fol. 175a, a to rukou B.

⁶⁴⁾ Po stránce paleografické by si *LI* žádal zvláštního rozboru; na tomto místě se spokojují zjištěním, že ruka B je s určitostí ruka Marka Bydžovského.

⁶⁵⁾ Je zajímavé, že v *LI* začínají intimace v poněkud souvislejší řadě až od devadesátých let 15. století. Znamená to, že starší vyhlášky neznal již ani Bydžovský?

⁶⁶⁾ Srov. *Rukověť humanistického básnictví* 1, Praha 1966, str. 245. Na tomto místě nemohl být *LI* podrobně rozebrán, poněvadž byl v době zpracování příslušného hesla nepřístupný.

konaných na universitě altdorfské⁶⁷⁾ a obdobný sborník byl vydán i na universitě vitenberské.⁶⁸⁾ U nás byl později pokračovatelem sběratelského zájmu Marka Bydžovského Bohuslav Jičínský, který vydal soubor univerzitních intimací z let 1609—1616 pod názvem *Fasciculus... programmatum*. Ale ani v své době nebyl na pražské universitě Bydžovský osamocným zástupcem sběratelského směru. Spolu s ním a zčásti asi již před ním se obdobnými zájmy zanášeli Petr Codicillus, Prokop Lupáč, Daniel Adam z Veleslavína a Jan Adami Bystřický.⁶⁹⁾

Všechny uvedené aspekty staví náš rukopis do poněkud jiného světla, než v jakém jej viděl Jireček, Truhlář a jejich vrstevníci. Ale přes všechny nedostatky, poplatné jak osobním vlastnostem Marka Bydžovského, tak i dobovým hlediskům, zůstává pro nás *LI* stále významným pramenem pro dějiny Karlovy university v 16. století.

Der handschriftliche Sammelband Liber intimationum von Markus Bydžovský und sein historischer Wert

JOSEF HEJNIC

Zusammenfassung

In der älteren Literatur wurde der handschriftliche Sammelband des Professors der Karlsuniversität Markus Bydžovský (1540—1612), der unter dem Namen Liber intimationum oder Collectanea bekannt ist, allgemein als einzigartige Quelle der Erkenntnis der älteren Geschichte der Karlsuniversität sehr hoch eingeschätzt. Der Sammelband enthält nämlich neben einer grossen Menge von Intimationen auch eine Reihe von Epitaphien zur Ehre der Universitätsgönner ebenso wie historische Berichte, welche die Geschichte der Universität in der Zeit vom 15. Jahrhundert bis zum Jahre 1601 betreffen. Diese Abhandlung soll einen Versuch darstellen den Inhalt des Sammelbandes zu klassifizieren und einen kritischen Überblick zu geben. In dem einleitenden Kapitel wird nachgewiesen, daß Markus Bydžovský ziemlich von der gedruckten Publikation Lupáč's Ephemeris sive Kalendarium historicum aus dem Jahre 1584 und von einigen anderen Schriften dieses Autors abhängig war. Weiters wird Bydžovský's wissenschaftlicher Akribie in bezug auf Chronologie und materielle Vollständigkeit Aufmerksamkeit geschenkt. Das Material, und zwar auch jenes aus dem letzten Drittel des 16. Jahrhunderts, wo Bydžovský selbst direkt an der Universität wirkte, ist nicht vollständig. Das größte Interesse hegte Bydžovský für seine eigenen Intimationen sowie für die Ankündigungen seiner Lehrer und Freunde, Peter Codicillus, Mathias Dvorský und Prokop Lupáč. Die chronologische Anordnung dieses Materials ist jedoch reichlich ungenau. Ein ähnliches

⁶⁷⁾ *Emblemata anniversaria academiae Altdorfinae...*; druhý díl, shrnující materiál z let 1577—1616, vyšel v Norimberku r. 1617, srov. H. Kunstmann, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, Köln-Graz 1963, str. 228.

⁶⁸⁾ Byl mimo jiné v pozůstalosti M. Jana Adami Bystřického; srov. Praha AUK: Oec. B 14, fol. 235a: *Vittebergicae intimationes*.

⁶⁹⁾ O tom *Rukověť humanistického básnictví* 1, Praha 1966, str. 38 n., 44 a 400.

Bild gewinnen wir bei der Untersuchung der poetischen Epitaphien. Verhältnismäßig viele der Epitaphien und Ankündigungen sind dabei auch aus gedruckten Schriften bekannt. Wertvoll sind für uns einige Gedichte aus dem 15. Jahrhundert, welche Bydžovský direkt nach den heute schon verlorenen Grabinschriften abgeschrieben hat. Die gesamte Handschrift wurde in einer Zeitspanne von ungefähr vierzig Jahren vor 1604 abgefaßt.

Der historische Wert unseres handschriftlichen Sammelbandes ist also nicht so groß, wie die älteren Forscher dachten. Es handelt sich außerdem nicht um ein einzigartiges Denkmal vom Standpunkt der Sammlertendenzen, welche sich gegen Ende des 16. und anfangs des 17. Jahrhunderts bei uns und den umliegenden Ländern bemerkbar machten. Trotz aller dieser Beschränkungen bleibt der handschriftliche Sammelband von Bydžovský ein wertvolles und in einigen Teilen sogar ein einzigartiges Quellendokument für die Geschichte der Karlsuniversität im 15. und 16. Jahrhundert.

O. W.

**NĚMEČTÍ STUDENTI V PRAZE
VE SVĚTLE ROMÁNŮ A VZPOMÍNEK KARLA HANSE STROBLA**

**Die deutschen Studenten in Prag
im Lichte der Romane und Erinnerungen von Karl Hans Strobl**

JAROSLAV WERSTADT

**I. JIHLAVAN KARL HANS STROBL JAKO PRAŽSKÝ
STUDENT A NĚMECKÝ SPISOVATEL**

Situaci německé Prahy, to jest Němců v Praze, na rozhraní století, kolem roku 1900, načrtává vrstevník a biograf Kischův Emil Utitz.¹⁾ Přirovnává německou enklávu v české Praze k ledovci, který znenáhla roztává v moři, či jinak: k osamělému ostrovu, který se snaží horlivě o spojení s celým světem, avšak nejméně s 95 procenty Čechů, kteří jej v městě obklopovali. Uzavřeným světem pro sebe byla tu německá velkoburžoazie finanční a podnikatelská, která dovolovala přístup ještě jen profesorům, vyššímu důstojnictvu a úřednictvu. Vedle ní nebylo vlastně lidového živlu, německý proletariát skoro neexistoval. Zato proudily do Prahy rok co rok z venkova tisíce německých studentů, hlavně vysokoškolských, většinou bojovně nacionálních, kteří však neměli téměř kontaktu s onou patricijskou a zámožnou společností pražskou.

S takovým mladým proudem z německých krajů Čech a Moravy přišel do Prahy na podzim r. 1894 na právnická studia i absolvent gymnasia z Jihlavy Karl Strobl. Jméno Hans po dědečkovi přibylo teprve v jeho firmě literární. Seznámit se důvěrněji s osobností a osudy právníka a spisovatele Karla Hanse Strobla umožňují dva svazky jeho pamětí objímající jeho život od dětství po začátek první války světové, tedy plných 37 let, a v nich právě důležitá pro nás léta studentská.²⁾ Zde přehledně nejprve aspoň letmo životní cestu a literární činnost K. H. Strobla.

Narozen 18. ledna 1877 cítil se už doma na gymnasiu jaksi předurčen pro onen hrdinský styl života německého studenta, jaký se pěstoval v tak zvaných „Burschenschaften“. Proto hned když přišel do Prahy, vstoupil

1) Emil Utitz, *Klasický žurnalista Egon Ervin Kisch*, Praha 1958, s. 28.

2) *Verlorene Heimat*, Jugenderinnerungen aus deutschem Ostland. Stuttgart 1920, 2. vydání s titulem *Heimat im frühen Licht*. Budějovice-Lipsko 1942. — *Glückhafte Wanderschaft*. Heitere Lebensmitte. Der Erinnerungen zweiter Band. Budějovice-Lipsko 1942.

do jednoho z těchto sdružení se jménem „Austrie“, které existovalo už od r. 1861 a jehož členové nosili černou čepičku a černo-bílo-oranžovou stuhu. Byla to ona „Austrie“, v jejíchž análech byl zapsán jako černý den 28. červen r. 1881, kdy oslava jejího dvacítiletí byla prováděna tak zvanou chuchelskou řeží.³⁾ Zde tedy mladý „fuchs“ a potom „fuchsmajor“ Strobl prodělával všechny předepsané pitky a bitky, šermířské souboje a příležitostné parády. Když jednou přijel domů po jakési „čestné“ seči dokonale zřízen, matka omdlěla a otec — malý soukenický obchodník — nechtěl už syna vidět. Ale všechno se urovnalo dobrosrdečnou diplomacíí babiččinou a jihlavský Burschenschaftsheld stačil nakonec při všech obětech, přinesených svému „couleuru“, složit po osmi semestrech zkoušky nutné pro vstup na dráhu konceptního úředníka státního; doktorát práv dodělal po dvou letech. Začal na podzim 1898 ve službě soudní, kterou vyměnil brzy za finanční. Počátkem století byl přeložen z rodné Jihlavy do Brna. Zde působil 13 let i jako divadelní referent deníku „Tagesbote“ až do r. 1913, kdy se rozhodl opustit rakouskou státní službu a žít se literární prací. Přijal tehdy nabídku lipského nakladatelství Staackmannova, aby spoluřídil časopis „Turnhahn“ a vydával své věci u něho. Přestěhoval se tedy na podzim 1913 se ženou a hošíkem do Lipska a pěkně tam zdomáchoval, když vypukla veliká válka. Za ní působil v rakouském „Kriegspresssequartier“ jako válečný zpravodaj na východní i jižní frontě, po prohrané válce si vybudoval vlastní dům v Perchtoldsdorfu u Vídně a zůstal spisovatelem z profese. Uvítal s nadšením vládu „hakenkreuze“ ve Vídni i v Praze, ale dočkal se ještě pádu těchto i všech ostatních výbojů Hitlerových, neboť zemřel 69letý 10. března 1946. Tolik zatím o vnějších osudech a stanicích jeho života, o nichž ještě v různých souvislostech uslyšíme.

Jeho vnitřní cestu spisovatele, jeho literární tvorbu nelze ovšem přehledně a zachytit tak snadno. Neboť Strobl byl spisovatel hodně mnohostranný a velmi plodný nebo — jak soudili posuzovatelé méně vlídní — velmi psavý. Což ovšem odpovídalo vždy zájmu literárního profesionála, ale ne vždycky zájmu umění, pro které často méně znamená více. Nemám úplnou bibliografii Stroblova díla, ale z té, kterou mám po ruce a která sahá k r. 1936,⁴⁾ lze zjistit, že tento autor do té doby napsal a vydal přes 60 kniž. svazků, z nichž je 33 románů, 20 svazků novelistických a povídkových a ostatní obsahují básně i hry, prosaické črty, paměti, cestopisy, re-

3) O ní novější zpráva: E. E. Kisch, *Prager Pitaval*, Berlin 1931, s. 315 n. — W. W. von Wolmar, *Prag und das Reich*, Dresden 1943, s. 358 n. — K. Kazbunda, *Stolice dějin na pražské universitě II*, Praha 1965, s. 263 n.

4) U Adalberta Schmidta, *Die sudetendeutsche Dichtung der Gegenwart*, Reichenberg 1938, s. 157 n. a v monografii Ant. Altrichtra, *K. H. Strobl*, Leipzig 1927, s. 119 n.

portáže a jiné. Z toho všeho jsem se snažil přímo poznat a přečíst jen práce, které souvisí se zvoleným tématem a které osvětlují vcelku myšlenkový vývoj autorův ve směru národně politickém; mluvím o nich na příslušném místě. Jinak nezbylo než se spokojit poučením a úsudkem několika literárních dějepisců.

Ti si utřídují Stroblovo dílo do několika vnitřně sourodých skupin, z nichž nejpočetnější je ta, která se označuje jako fantastický román, v němž lze spatřovat vlastní pole autorovo. Jde o realisticky podloženou fantastiku, jíž se jeví strašidelně tajuplné zjevy neméně skutečné než věci všedního dne, kde je pestře promíšena historie s legendou a romantikou různého druhu. Autor sám staví tuto svou fabulistiku do blízkosti a pod duševní patronanci E. A. Poe-a a zvláště E. T. A. Hoffmanna, jehož vliv prý na něho působil nejmocněji vedle druhého jeho oblíbence a vychovatele Heinricha Heine-a. U Strobla však ne všechno dosahuje básnické úrovně a je tu dosti pouhého zábavného zboží.

Proti sklonu k fantastice se projevuje v jiných částech Stroblovy produkce autorův zájem a smysl pro pravou skutečnost dějinnou i současnou, zvláště tam, kde se dotýká jeho ostře a bojovně vyhraněného cítění německy nacionálního. Strobl tedy psal historické romány i romány z nedávno prožitě současnosti. K oněm patří vedle několika obrazů z germánských dějin staro- a středověkých zvláště románová trilogie o Bismarckovi, kterou Strobl většinou psal a vydal za první války světové. Do přítomnosti naproti tomu hledí a zkušenosti spisovatelovy odrážejí především studentské romány pražské, které svým časem se těšily značnému zájmu a úspěchu u současných čtenářů. Je v nich hodně živlu osobně vzpomínkového a svěživotopisného, tak jako i v některých pracích pozdějších, například v románu „Die alten Türme“, evokujícím scenerii a život staré rodné Jihlavy. A protože Strobl napsal — jak už zmíněno — i dvě knihy skutečných memoárů, je možno též zajímavě srovnávat dílo beletristovo se svědeckým pamětníkovým. Ve mnoha těchto knihách poznáváme jako by dvojí tvář autorovu: jednak idylka obráceného láskyplně k důvěrnému kouzlu domova se smyslem pro přírodu, humor a pohodu životní, jednak ne právě osvětleného bojovníka za německy nacionální představy a cíle, pokud jde o uspořádání věcí v domovině i ve světě. Tuto tvář K. H. Strobla poznáme blíže v zrcadle jeho studentských románů a vzpomínek i jiných, pozdějších projevů jeho pera.

Uzavřeme tuto vstupní kapitolu připomenutím, že o významu a hodnotě literárního díla Stroblova mluví ovšem literární historie s nestejnou mírou uznání a kritiky. Vedle kriticky vyváženějšího obrazu vídeňského Adalberta Schmidta⁵⁾ podává Rudolf Wolkan, dříve pražský a později

⁵⁾ Viz v pozn. 4: A. Schmidt, s. 49 n.

vídeňský profesor německé literatury, bezvýhradnou chvalořeč na literární umění i národně politické poslání Stroblovo,⁶⁾ kdežto pražský znatel Pavel Eisner naopak se staví k Stroblovu zjevu a dílu převážně odmítavě.⁷⁾ Že pak malá knižní monografie z pera Ant. Altrichtra, kterou k padesátinám K. H. Strobla vydalo jeho nakladatelství, hodnotí velmi pozitivně a přímo fedruje svého autora, rozumí se samo sebou.⁸⁾

II. STROBLOVY STUDENTSKÉ ROMÁNY A VZPOMÍNKY

Jmenovaný už prof. Wolkan označuje Strobla přímo za zakladatele moderního studentského románu pražského a zdůrazňuje, že pražský německý student, zvláště ten, jenž nosil barvy různých „buršňšaftů“, lišil se podstatně od studenta říšskoněmeckého svou stálou a nebezpečnou angažovaností ve veřejném zápase s českým národním odpůrcem, jak je zřejmé i z románů Stroblových. Jde při tom o tři knihy vydané mezi autorovým 25. a 36. rokem. První je „Die Vaclavbude. Ein Prager Studenten-Roman“ z r. 1902, druhá „Der Schipkapass“, román z r. 1908 a třetí „Das Wirtshaus zum König Przemysl. Eine Prager Geschichte“ z r. 1913. Všecky tři práce nám dávají nahlédnout do života německého studentstva pražského, ale jen v jednom jeho útvaru, projevu a prostředí: v tom, co představovaly tzv. Burschenschaften a jejich členové nazývaní Burschen, Burschenschafter nebo Couleur-Studenten, po česku obvykle buršáci či kuléroví studenti. Tato studentská sdružení — Verbindungen — mají, jak známo, starou tradici. Počínají na sklonku éry napoleonské a v prvních letech po ní a jsou výrazem nadšené účasti studentské mládeže v boji za německé osvobození a sjednocení nejprve proti francouzskému usurpátoru a poté proti domácím představitelům přežilého absolutismu, feudalismu a partikularismu v německé oblasti. Vývojem německých věcí v 19. století ztratila ovšem tato sdružení většinou své hlubší poslání a utkvěla setrvačně na starých formách a mravech, po případě nemravech, jež spojovala s více méně vylučným a omezeným nacionalismem ať lokálního, ať velkoněmeckého ražení. Brzy však vznikla také podobná sdružení křesťanská a pokroková, která odmítala starou buršáckou praxi a zálibu v mensurách a soubojích a snažila se dát studentskému životu obsah zdravější a vážnější.

⁶⁾ *Geschichte der deutschen Literatur in Böhmen und in den Sudetenländern*, Augsburg 1925, s. 127 n., 140 n., 154 n., 165 n.

⁷⁾ *Německá literatura na půdě Československé republiky. — Od r. 1848 do našich dnů*, v Československé vlastivědě. Díl VII. Pisemnictví. Praha 1933, s. 358 n.

⁸⁾ Dr. Anton Altrichter, *Karl Hans Strobl. Ein Lebens- und Schaffensbild*, Leipzig 1927. — Nebyla mi přístupna knížka R. A. Thalhammera vydaná k šedesátce Stroblově r. 1937.

Většina buršáckých sdružení v Praze znovuvznikala a rozšířila se od počátku 60tých let minulého století, ale vedle nich existovaly také velké studentské spolky — Vereine — ve službě činnosti kulturní a sebevzdělávací, z nichž nejstarší a nejvýznamnější byla „Lese- und Redehalle der deutschen Studenten“, která od počátku tvořila jakýsi německý protějšek k českému studentskému středisku „Akademickému čtenářskému spolku“. Vznikly v témže roce 1849. Kdežto však německé středisko žilo nepřerušeně, bylo české úředně rozpuštěno pro politický delikt v r. 1889 a za jeho nástupce byl vyhlédnut „Literární a řečnický spolek Slavia“. Také ten však byl v pohnuté éře pokrokového hnutí a procesu s tzv. Omladinou rozpuštěn a zase obnoven, zatím co stará „Lese- und Redehalle“ se dočkala toho, že proti ní jako středisku liberálnímu a pokrokovému s výraznou účastí židovskou byla r. 1892 založena „Germania“ jako nové středisko německo-nacionální a antisemitské.⁹⁾ — Připomněli jsme si tu širší a rozmanitější terén německého studentského života v Praze jen proto, abychom si uvědomili, že studentský román Stroblovův je vlastně román speciálně buršácký a že život a ovzduší jiných studentských formací nezanechaly v něm stopy. Jen ve vzpomínkách se jich trochu dotkl.

První studentský román Stroblovův „Die Vaclavbude“ třeba pokládat za obsahově a dobově nejvýznamnější. To proto, že líčí osudy jednoho z buršáckých sdružení a život kulérového studentstva německého v Praze ve chvíli opravdu historické, to jest za prosincových bouří r. 1897. Po té stránce lze v knize spatřovat německý protějšek k románu Viktora Dyka „Prosinec“, jenž vyšel o 4 roky později, a této souvislosti, tomuto dvojímu pohledu — německému a českému — na dramatickou epizodu pražskou věnujeme zvláštní kapitolu svého výkladu. Nehledíme-li zatím k tomuto pozoruhodnému časovému rámci a dokumentárnímu významu románového vypravování, nemáme o něm mnoho co říci.

Autor začíná líčením, jak jeho sdružení, nazývané v románu „Frankonia“ a ve skutečnosti „Austria“, hledá nový útulek, který bylo tehdy obtížné nalézt na horké půdě pražské. Stěhuje se tedy do nevalného lokálu krčmy Václava Zimmermanna — odtud její jméno „Václavka“, „Vaclavbude“ — v zapadlém koutě židovského města pražského, v Dušní ulici č. 126. „Saugegend“ — tím slovem shrnuje svůj dojem jeden z vedoucích funkcionářů „Frankonie“. Čteme potom, jak se tam buršové za-

⁹⁾ O tomto a dalším vývoji věcí v německém táboře vysokoškolském najdeme dosti informací v poměrně nedávném a jistě nejobsáhlejších spisech o historii německého studentstva u nás *Prag und das Reich. 600 Jahre Kampf deutscher Studenten*, kterou uprostřed Hitlerovy války a okupace českých zemí vydal r. 1943 v Drážďanech mladý nacionalistický harcovník a hodnostář v Praze Wolfgang Wolfram von Wolmar. Český čtenář jeho 700stránkového tištěného špaluku dovede se zajisté ubránit sugesci a tendenci jeho velkoněmecky zabarveného i zakaleného obrazu minulosti.

řídili, jak se sblížili s domorodým hospodským lidem českým a jaké neblahé následky mělo příliš důvěrné sblížení burše Viktora Horaka, právníka, se sklepníci Marií, přitažlivou svou živočišnou tělesností. Tato důvěrnost mu totiž vynesla tajnou nemoc, a narážka na tu věc z úst jiného burše, rovněž právníka, Hormayra, vedla s obvyklou pohotovostí k souboji, při němž zdatný partner zle pobil Horaka. Vyličení této málo povznášející scény v kapitole „Auf Mensur“ chce být jedním z vrcholů knihy. Nešťastný hrdina románu s českým dědečkem a s českým jménem bez čárky zastřelí potom za jedné z blízkých prosincových nocí v sebeobraně českého studenta.¹⁰⁾ Je porotou osvobozen, ale umírá zanedlouho kdesi na jihu chrlením krve, tedy stejným způsobem, jako umíral pár let předtím v pražské nemocnici moravský student Jiří Jordán, hrdina Mrštíkovy „Santy Lucie“, která tehdy mladé české studenty velmi dojímalá. O buršovi Horakovi ještě uslyšíme v souvislosti se zkušenostmi prosince.

Jako v případě „Václavky“ je také titulním hrdinou románu „Der Schipkapass“ buršácká hospoda, knajpa, a také zde se předvádí naturalistický obraz společnosti německého studentstva pražského, zvláště kulérového, na jehož pozadí se opět rýsuje osobní příběh a případ buršáckého hrdiny, právníka Hanse Schütze, jenž zdvojnásobil svá studijní léta bez studia a po 16 semestrech stojí rozpačitě před druhou státní zkouškou. Hlavní scenerií románu je výletní hostinec nad šáreckým údolím u Prahy, který vznikl koncem let 70tých a byl pokřtěn jménem balkánského průmysku Šipky, proslulého bojiště tehdejší rusko-turecké války, protože se mu prý zdejší krajina podobala. A podobně byl v hromotluckém hospodském s fezem na hlavě shledán dvojník obránce Plevna Osmana Paši, a tak on i jeho domácí lidé dostali známá orientální jména.

V románě o Šipkapasu asistujeme často nevázaným buršáckým zábavám, ale jsme také svědky vnitřních krizí a životních ztroskotání těch, kdo utápěli mladá léta v neplodné atmosféře a ztráceli posléze jakoukoli kladnou perspektivu životní. Největší sensací na scéně Šipkapasu byly dozvuky série soubojů na pistole pro šest políčeků, soubojů, které se konaly v šáreckém údolí a při nichž zatoulanou střelou byla zabita kráva. Následovalo všeobecné sbratření při džbancích, pohřeb čtyřnohé oběti a obřadná promoce jednoho nového „obrflamendra“, při níž vystupoval hospodský Osman Paša jako rektor balkánské „bieruniversity“ a věčný

¹⁰⁾ A. Altrichter v knížce o Stroblově uvádí, že i tato nešťastná příhoda je vzata ze skutečnosti a zaměstnávala pražské soudy. Zdá se však, že jde o románové použití příběhu z doby poněkud pozdější, to jest noční srážky vinohradské z 16. ledna 1899, v níž německý student Bieberle — rovněž v sebeobraně — postřelil smrtelně českého studenta Linharta. Případ měl pohnutou odezvu v tisku obou národních táborů a zvláště v českém životě studentském. Viz k tomu: Richard Wolf, *České studentstvo v době prvního třicetiletí české university*, Praha 1912, s. 120 n.

právník Hans Schütz jako promotor. Avšak to byla poslední kočička le-
titého burše, po níž se dostavila nemenší jeho kocovina, zvláště když ho
zastihla na místě neočekávaná návštěva šedivých a ustaraných rodičů,
které dávno neviděl a kteří se pro něho obětovali a zakrváceli.

V té chvíli dozrává obrácení ztraceného syna a studenta, k čemuž
přispěl i ztroskotaný germanista Gregorides, přesvědčující Schütze, že ho
může spasit jen práce, které sám už není schopen, jen životní úkol a cíl,
kterým musí být pro přítomný okamžik aspoň universitní examina. Víc
však než slova působila přítelova sebevražda, a Hans Schütz adresoval
zlé výčitky celé společnosti burššaftů, že nemá zájem o to, co se děje
v jejích lidech, že jí jde jen o povrch, o to, aby buršové či fuchsové byli
„stramm“. Je pozoruhodné, že podobnou neskojenost a kritiku vyslovoval
již ve „Vaclavbude“ první funkcionář (der Erstchargierte) „Frankonie“
Binder, v jehož postavě se projevuje nejvíc autor sám. Také ten uvažoval
o nechutnosti a ošklivosti přežilých forem v životě sdružení, o vynuce-
ném veselí na komando, nabubřelé frázovitosti a jiných nectnostech a ma-
lichernostech tzv. kulérové politiky.

Autor, který dal po letech zazníť takovým kritickým a kacírským hla-
sům o vnitřním životě barevných sdružení, nemohl však zakončit takovou
disonancí svůj román o Šipkapasu a jeho Hans Schütz se nakonec přece
jen usmívá na svou vlastní minulost se zadumanou vážností. Pomáhá mu
při tom ovšem vzplanutí k ženě, v němž je šťastnější než Horak z „Vác-
lavky“. Helena Findeisová, poštovní úřednice z nedaleké menší obce,
vnáší však do románu nejen záchrannou moc lásky, ale také záporný
živel německo-českého napětí a nepřátelství. Vyrostla v české škole
a společnosti, ale pocházela z rodičů německého původu, z nichž vlažný
a přízpůsobivý otec se stal aklimatizovaným Čechem, kdežto uvědomě-
lejší matka měla aktivní podíl na tom, že se dívka nyní rozhodně přiklání
k německému a brání se nápadníkům a vlivům z českého okolí. Líčení to-
hoto českého prostředí a působení na osudy rodiny Findeisovy dává auto-
ru románu příležitost k nejednomu protičeskému výpadu, satirickému
šlehu, zlehčujícímu výsměchu, kterým mnohdy chybí skutečný nebo aspoň
pravděpodobný základ. Na příklady a ukázky nezbývá místa. Lze vůbec
pozorovat, že tehdejší Strobl i jinde a jindy dovedl mluvit o Čechách hodně
nevybíravě. Úhrnem vzato druhý studentský román Stroblův je jediný,
jemuž byl přese vše určen dokonalý „happy end.“ Neboť jeho hlavní hrdi-
na se konečně přece dává do studia a hodlá se vrátit jako vítěz nad svými
úkoly i nad sebou samým domů, kde na něho bude čekat s andělsky trpě-
livými rodiči i odevzdané srdce německé dívky.

Zcela jinak a opačně vyznívá poslední Stroblův záběr ze studentského
života, nazvaný „Das Wirtshaus zum König Przemysl“. Přes opětovný hos-
podský štít v titulu povídky nejde tu tentokrát tolik o kus kolektivního

života burššaftu jako spíš o intimní historii jednoho burše a dcery hos-
tinského „u krále Přemysla Otakara“ na Starém Městě pražském, jde
o mladé milostné duo německo-české, tak nezvyklé a překvapující v atmo-
sféře Prahy z časů podzimní bouře r. 1897. Neboť do té doby se autor
„Václavky“ opět vrací a tam umisťuje selanku tragicky končící. Student-
ský hrdina sám svůj příběh vypráví a je v něm oslovován Fritz. Jeho part-
nerkou je Ludmila Mandová, nad níž bdí otec Boleslav a její milý Jaroslav,
typograf a Sokol se lví hřívou. Burš s fialovým kulérem, který bydlí
v témže domě u vdovy po německém učiteli, sklízí zprvu projevy nejen
zjevné lhostejnosti, ale prý i nenávisti dívčiny. Když se však tato za pro-
sincové honičky na buršáky doví, že hrstka členů sokolské společnosti,
která se schází v hostinci jejího otce, číhá v čele s Jaroslavem na mla-
děho burše v jeho bytě, varuje ho, skryje a pomůže mu k útěku, zatím co
pronásledovatelé zruinují aspoň jeho byt. To by mohl být jen projev lidské
účasti a šlechtnosti, ale autor líčí záchranný čin najednou jako akt Lud-
miliny lásky, při čemž si odpouští jakkoli osvětlit vnitřní proces, který ji
mohl přivést náhle do náruče studentovy. Je tu jen kus vnější rezie, ne-
přesvědčivé, protože operující spíš s příslušně ustrojenými loutkami než
vnitřně žijícími lidmi. Takovou loutkou zůstává i Ludmila, a proto tragický
konec, který jí autor přisoudil, nemůže vskutku působit do hloubky. Otec
ji totiž posléze skrývá a když si německý milenec vynutí vstup do jejího
vězení, dojde k bitce s přivolanou četou Jaroslavovou, v níž tento smrtelně
zraní Ludmilu, a těžké rány se snesou i na jejího německého rytíře. Za
několik dnů se potom dozví v nemocnici od přátel, že Ludmila byla právě
pohřbena.

Příběh s takto tklivým koncem má pozoruhodný epilog. Fritz po ně-
kolika letech přišel znovu do Prahy. Tehdy už neexistoval hostinec
„u krále Přemysla“, jenž padl za obět pražské asanaci, a toho roku právě
vyšel z vězení buršův český sok, jehož obětí se stala Ludmila. Fritz po-
ložil na dívčin hrob kytici dubových listů a chrp, která však do druhého
dne zmizela. A proto prý už neopakoval pokus ozdobit hrob Ludmily —
jak říká — „snítkami a květy národa, k němuž se skrze mne přimkla“.
— Jak je z těchto slov zřejmo, nešlo tedy v té milostné historii jen
o záležitost lidského srdce, jehož řeč dovede přehlušit všechny rozdílné
či nepřátelské jazyky světa. Šlo i zde o národní výboj, o dobytí jedné
české ženské duše pro německý „Volk“, o přerod slovanské Ludmily
v germánskou Brunhildu. Proto ne růže či pomněnky, ale dub a chrpy
mohly a měly vyjádřit city pozůstalého německého milence.

Taková je zhruba románová fikce Stroblova. Avšak skutečnost, zachy-
cená v jeho vzpomínkách, je trochu jiná. Poznáváme ovšem i tam, že
někdejší burš K. H. Strobl byl velký obdivovatel půvabů českých žen
a dívek pražských, aniž dokonce mezi nimi rozlišoval anthropologicky

nižší typ mongoloidní a vyšší germanoidní, jak to činil jeden burš v přítomné povídce, přiřazuje ovšem hned Ludmilu Mandovou k té vybranější rase. Soudíc podle Strobla, bojovní synové Germánie byli by se ochotně smířili a sprátelili s ženskou polovinou nepřátelského národa. Avšak autor vzpomínek také s důrazem ujišťuje, jak to bylo ve skutečnosti těžké a beznadějně, šlo-li vskutku o žádoucí zisk. Líčí např., jak sám jednou nezkušeně pronásledoval českou krásku a když si dodal odvahy k oslovení, mladá dáma ho změřila pohrdavým pohledem a řekla: „Dienstmann! Bumm!“ A zanechávala za sebou ztrnulého pokušeitele. Dienstmann nebo expres byl tehdy veřejný posluha, který nosil červenou čepici jako někteří buršové, a zvukoslovce „bum!“ naznačovalo patrně ránu. A Strobl mluví opětovně o prudké prý nenávisti českých dívek k německým buršům a ujišťuje doslova: „Zde se nevyskytla žádná zrádkyně svého národa pro svou lásku, a kdyby se byla taková snad i našla, byla by to bývala zcela jistě Judita a člověk by se byl vystavoval nebezpečí, že se druhého rána probudí s uříznutou hlavou.“¹¹⁾ Tímto ujištěním — tak určitým přes humornou pointu — usvědčuje, jak vidíme, autor sama sebe, že co předvádí ve své povídce, není pravděpodobná realita, nýbrž jen smělá licentia poetica et politica, spíš obraz čehosi touženého než skutečného.¹²⁾

III. PROSINEC 1897 V NĚMECKÉM A ČESKÉM OSVĚTLENÍ: K. H. STROBL A VIKTOR DYK

Seznámili jsme se zhruba se studentskými romány Stroblovými a vracíme se k prvnímu z nich, abychom si zvláště povšimli jeho obrazu a pochopení bouřlivého podzimu r. 1897. O té době nejprve několik slov.

11) Verlorene Heimat, s. 364 n.

12) Pavel Eisner se zabýval v knížce *Milenky (Německý básník a česká žena)* z r. 1930 šíře a poutavě tím, co nazýval „erotickou symbiosou“ německo-českou, to jest milostnými vztahy synů a dcer obou národů, jak se jevíly v německé literatuře. u nás. Avšak zde právě kapitolka o „Ludmile, beránku obětním“ z povídky Stroblové (s. 60 n.) je málo zdařilá — ne tak pro různé nepřesnosti povídkových fakt, jako spíše pro pochybené pochopení a hodnocení celého případu, zcela protichůdně našemu. Eisner totiž mylně chápe vypravování v Ich-formě jako zkušenost a svědectví samého autora a přijímá je zcela za bernou míncí. A nezná zřejmě Stroblové paměti, které nám pomohly konfrontovat právě v otázce „erotické symbiosy“ skutečnost s fantasií beletristovou. — Zde si ještě připomeneme, že v traktovaném motivu předešel Strobla jiný erotický sensualista, Max Brod v románu *Ein tschechisches Dienstmädchen* z r. 1909. A ve své autobiografii *Streitbares Leben* [Mnichov, 1960] zaznamenává (s. 208), jak jeho kniha byla tehdy nejen živě pozdravena, ale také silně napadána, a to hned ze tří stran: české, německé i židovské. A byl to tehdy mladý národně-židovský, sionistický kritik, který na jeho adresu napsal: „Mladý autor se zdá domnívat, že nacionální otázky se mohou rozhodovat v posteli“ (s. 210). Brod se takové zlomyslnosti brání, ale nakonec dodává, že něco správného v té námitce přece zaznělo.

Všecko napětí a výbušnost tehdejšího česko-německého poměru a spolužití se ukázaly opět v roce 1897, kdy vláda polského hraběte Kazimíra Badeniho, opírající se o většinu slovanskou, konservativně německou a velkostatkářskou, vydala nařízení rozšiřující rovnoprávnost české a německé řeči v úřadování v Čechách a na Moravě. To byl signál k vzpouře nacionálních Němců vedených všenněmeckými fanatiky, jako byli poslanci Georg Schönerer a Karl Hermann Wolf, již neodolali ani ostatní Němci, konservativní jako liberální, ba zčásti ani sociálně demokratičtí. Divoká obstrukce a pusté scény ve vídeňském parlamentě, popuzená veřejnost v sousední říši, zpracovávaná všenněmeckou propagandou, jež svedla k tvrdému protičeskému projevu i velkého historika Theodora Mommsena, a nakonec hlučně demonstrující ulice vídeňská vedly ke kapitulaci Badeniho i postrašeného císaře, jenž dosud stál za ním. Pád Badeniho 28. listopadu 1897 byl cítěn jako velký úspěch Německa a jako velká porážka Čechů a podle toho byla i jeho ozvěna: jásot na jedné, pokoření a hněv na druhé straně. Zde pak bylo roztrpčení ještě stupňováno zprávami o násilnostech proti českým menšinám v německém území pohraničním, zvláště v Žatci, Chebu, Aši a jinde.

A tváří v tvář takto rozboleštněné a pobouřené české Praze německé studentstvo a zvláště buršáctvo sehrálo okázalou a pochybnou úlohu. V pondělí 29. listopadu dopoledne oslavovalo v Karolinu německý triumf a okny budovy pronikal k českému uchu zpěv „Wacht am Rhein“. A krátce potom přitahoval zachmuřené zraky Pražanů průvod německých studentů a buršů z Karolína do spolkového domu „Schlaraffie“ ve Štěpánské ulici a odtud do „Německého (dnes Slovanského) domu“ na Příkopě za ochrany policie, ale také za stoupajícího českého pohoršení a odporu. Tak začalo tehdejší povstání pražské ulice. Rostlo každým dnem, vzdorovalo zákrokům policie pěší i na koních, vyvolalo nasazení vojenské infanterie i kavalerie, před nimiž ustoupilo na jednom místě, aby znovu vyrazilo na jiném. Provádělo tak zvanou očistu české Prahy od německých nápisů a firem, vytloukalo okna německým ústavům a podnikům a zvrhalo se přičiněním temných žívlů z velkoměstské periferie v drancování německých a židovských, ale také jiných krámů. Teprve vyhlášení stanného práva 2. prosince učinilo čtyřdennímu bouření a řádění konec.

K. H. Strobl ve své „Vaclavbude“ a v celku shodně i ve svých vzpomínkách líčí svého druhu hrdinství i mučednictví německých barevných studentů a speciálně svého sdružení v pražské bouři, kterou svým vystoupením pomohli přivolat. Jejich posléze málo záviděnlivé postavení bylo též ovšem potvrzením zkušenosti, že kdo sije vítr, klidí bouři a kdo provokuje srážku, bývá také bit. Strobl se ve svých vzpomínkách nejednou pozastavuje s pohoršením nebo výsměchem nad tím, že kulérovi studenti byli české Praze stálou provokací. A přece sám v těchto vzpo-

mínkách mluví na různých místech o německých burších v Praze vojenskými termíny jako o „akademische Wehrmacht“, „nationale Schutztruppe“ a stále se střídající „völkische Garnison“, jejíž někdy zpupné nebo lehkomyšlné kousky i v německé společnosti vzbuzovaly obavu. A jindy opět doznává, že pražští buršové zůstávají odkázáni jen na svůj kruh, na knajpu, šermírnou, Šipkapas, mensuru a buml, zdivočovali při tom způsobem lancknechtským. Bylo-li tomu tak, není přirozené, že to pozorovala a nelibě pocítovala také a zvláště společnost česká? Že spatřovala v barevných studentech to, čím chtěli být, to jest: vorposty, úderníky, práčata bojovného nacionalismu ne už jen německého, ale všenněmckého?

Jak viděl tehdy německé buršáctví český student, ukazuje článek otištěný právě v roce 1897 v pražském studentském časopise. Jeho autor — medik studující v Halle nad Sálou — shrnuje svá pozorování v závěr, že buršňafta, které nejsou na nic tak hrdé jako na své barvy a svou čepici, žijí čirým formalismem, vzbuzují svými pojmy o cti a jinými věcmi dojem studentského militarismu a vedou život na mladé lidi neobyčejně tradiční a konzervativní. A český kritik připomíná, že jiné živly v německé mládeži, zvláště socialistické, trpce nesou nízké niveau kulturního studenta, který je naprosto neschopen pochopit svou dobu a působí jako brzda v celém vývoji.¹³⁾

Právě k tomuto poslednímu, nejzávažnějšímu úsudku a soudu poskytuje dost pádných dokladů i Stroblovo představení německo-českého konfliktu z podzimu roku 1897. Všimneme si toho nyní, nechávající již stranou líčení vnějšího průběhu událostí, až na jednu příznačnou maličkost, která je hodna zaznamenání: Strobl líčí, jak jeho parta ohrožených buršů byla na Václavském náměstí po dvakrát zachráněna před nejhorším. Jednou policejním inspektorem a jeho četou, po druhé způsobem, který je vyličen nejprve v románě jako jakýsi tajemný zásah a potom po čtvrtstoletí ve vzpomínkách vysvětlen zcela přirozeným způsobem a podle pravdy. V románě se mluví o zachránci jako o cizinci, který připomíná buršovi Bindrovi Tycha de Brahe z jeho nedávného snu, v pamětech se z něho vyklubal český poslanec a pozdější rakouský ministr (nejmenovaný). Ten se ovšem neměl objevit v roce 1902 v šlechtěné roli toho, kdo velkodušně zachraňuje kůži ohrožených nepřátel.¹⁴⁾

Nejslabší stránkou Stroblova románu je nepochybně historicko-politické myšlení a filosofování jeho figur a skrze ně i autora. Je to zřejmá ozvěna názorů a nálad, předsudků a pověr, které v německém světě

šířily tehdy, na rozhraní dvou století, propaganda a tisk všenněmckého hnutí.¹⁵⁾ Hnutí organizované v říši mělo účinné spojence ve všenněmckých z Rakouska a zvláště z německých krajů Čech a Moravy, jako byli Schönerer, Wolf a jiní, jejichž divokému hlasu ráda naslouchala mládež, zvláště buršácká.

Základní postoj všenněmců vůči ostatnímu, zvláště slovanskému, světu tkvěl v domnělé rasové a kulturní nadřazenosti, ba vyvolenosti, která opravňuje Němce, tento Herrenvolk, k vládě nad národy méněcennými. Pokud šlo o nás, pokládali prostě přirozený růst a vzestup českého živlu k modernímu národnímu společenství a životu za útok na existenci němectví v jeho dosavadních državách a za hlavní překážku další expanse. Rakouské a české země Němci ovládané, ať už z Vídně nebo z Berlína, měly se tedy stát a zůstat základem německého panství ve Střední Evropě a nástupištěm nového „Drangu nach Osten“, namířené též přes Balkán do Malé Asie. Z tohoto hlediska bylo každé smíření se skutečností české většiny v českých zemích a každé uznání samostatnosti těchto zemí v rámci habsburského soustátí zradou na německých zájmech a cílech.

Jen na pozadí takových myšlenek a citů můžeme pochopit ducha politického rezonování v Stroblově románě. Pro burše Bindra, který je vtělením autorovým, jsou prosincové dny r. 1897 mementem „věčného boje všeho Slovanstva proti německé kulturní práci“, boje, „který nikdy neutihne, pokud trvají nerovnosti mezi národy. A pokud — dodává se velevýznamně — německý národ v sobě cítí sílu ovládat svět...“. K stejné moudrosti dospívá nakonec také nám už známý hrdina z „Václavky“ Viktor Horak. Měl jednou v nemocnici jasnou chvíli, kdy spoluburšům z „Frankonie“ domlouval: „Prahu neudržíme. Vzdejme se této ztracené strážce a hajme raději bezpečnější a pevnější hranice vši silou.“ A na námitku, že Praha je přece „staré německé město atd.“ odpovídá střízlivě: „To bylo, to už není a musíme se konečně naučit počítat se skutečností.“ Avšak tohoto pochybovače obrátila prý nakonec právě prosincová zkušenost k nové, ale ne lepší víře. Soudí nyní, že jak člověk, tak národ si může konečně vynutit, co chce, a ptá se: „Proč ustupovat? ... Máme v sobě ještě sílu z doby stěhování národů, s níž jsme již jednou učinili Evropu germánskou...“ A Horak je prý nyní bojovnější a nesmiřitelnější než ostatní. Ale — jak už víme — jeho měsíce byly sečteny. A tak podle posledních slov románu: Über seine Leiche weg tobte der Kampf der stärker Wollenden weiter, der Kampf der Rassen und der Kulturen, das Leben in seiner ganzen jauchzend schönen, glühenden, blutrünstigen

13) MUC. A. Hála, *Z university v Halle nad Sálou*; Studentský sborník 1897, III. roč., 2. sv., s. 117 n.

14) Srovnej *Die Vaclavbude*, s. 212 n. a *Verlorene Heimat*, s. 374 n.

15) Oživil nám je po válce r. 1946 Karel Hoch v knize *Pangermanismus* a nedávno znovu Jiří Kořalka v pozoruhodné a záslužné studii: *Všenněmcký svaz a česká otázka koncem 19. století*, Praha 1963. Rozpravy Čs. akademie věd. Řada společ. věd, roč. 73, seš. 12.

Grausamkeit.“ — Takovou skoro divokou fanfárou ovšem nevyzní, jak uslyšíme, český román o prosinci 1897.¹⁶⁾

Položíme si tedy nyní na chvíli vedle Stroblový „Vaclavbude“ *Dykův „Prosinec“*, vedle německého české prožití a představení pohnuté epizody z těžkého soužití obou národů a jejich mladé studentské generace. Autoři obou románů, narození v týž rok, stáli ovšem v prosincové srážce z r. 1897 na opačné straně barikády. Jak k tomu došlo v případě mladého Viktora Dyka? Ten přišel studovat práva na podzim 1896 a hned se vrhl do víru studentského života, jehož bolesti a zápasy se vybíjely na půdě obnoveného akademického střediska „Slavie“. Jestliže počátkem 90. let studentská mládež česká byla nejsilněji ovlivňována a stmelována tzv. pokrokovým hnutím, jehož stoupenci si říkali „pokrokáři“, nyní, kdy hnutí osláblo a rozpadávalo se také účinkem politické persekuce, střetávaly se ve studentstvu živěji různé směry a skupiny a ve „Slavii“ se proti vedení pokrokařských epigonů vysloveně nacionálních utvořila opozice tzv. internacionální minority, spojující zvláště stoupence Masarykova realismu a humanismu, socialistické vyznavače marxismu a studenty nejmladších ročníků podléhajících zejména vlivům moderní literatury a kritiky, silně individualistické, po případě dekadentní. „Slavie“ jako společné středisko nepřežila spory a srážky, které jí otrásaly, a když z ní odešla většina pokrokařů, představovaných dosud v čele výboru JUC Jaroslavem Preissem, zbyla z tzv. „Velké Slavie“ jen „Slavie“ malá, v níž se uplatňovala bývalá menšina za skromnějších poměrů a možností vnějších. Mladý Dyk byl nejen členem, ale i bojovníkem minority a zaujímal jedno z předních míst v novém vedení spolku. A vnitřní kvas pokračoval. Do takového kvasu pak vpadl rok 1897 se svou podzimní českou prohroutou

16) Připomeneme zde krátce ještě jiný ohlas Prahy z r. 1897 v německé beletrii. Robert Hohlbaum, rodák ze slezského Krnova, o 9 let mladší než Strobl, prožil rovněž část filosofických studií jako kulový student v Praze a zakotvil jako vědecký knihovník ve Vídni. Mezi jeho početnými romány, vytěženými nejednou z historie německých snah o národně státní sjednocení a zvláště z německy bolestného konfliktu rakousko-pruského, najdeme také knížku inspirovanou ne už osobním prožitkem, ale historickou pamětihodností pražského prosince 1897. Pod názvem *Der ewige Lenzkampf* vydal mladý Hohlbaum r. 1913 svazek historicko-beletristických črt z minulosti německého studentstva, počínajíc jeho odchodem z Prahy po vydání Kutnohorského dekretu r. 1409. Tyto epické exkursy do více méně dávné historie svazuje dohromady nezvykle napjatá a horká chvíle přítomnosti. Vyprávějí si je totiž pro rozptýlení i povzbuzení němečtí buršové, kteří jednoho večera za podzimních bouří r. 1897 jsou na stráž v studentském domě Schlaraffii a očekávají každou chvíli jeho napadení českou ulicí. Ohlasy této kritické situace a úvahy o ní, příbuzné tomu, co jsme poznali u Strobla, vyplňují pausy mezi vyprávěními, z nichž podivuhodnou nehorázností vyniká evokace Husovy postavy ze dnů exodu Němců z pražské university. Hohlbaum vydal tuto knihu svého mládí po druhé r. 1936 s názvem *Die Prager* a znovu za Hitlerovy války jako frontovou četbu pro německou Wehrmacht. Tentokrát nesla titul *Die Prager Studenten*, kterým byla také dedikována.

a bouří. Byla otřesem pro nejednoho z mladých, kteří se dosud stavěli přezíravě a skepticky k národním heslům a sporům, jež zaujímaly tolik místa v politickém životě domácím. Nyní spolupocítili trpce protivenství a ponížení národní a připnuvše si slovanskou trikoloru, solidarisovali se s pražskou ulicí. Tak učinil Viktor Dyk i jeho přítel Ladislav Hofman, velký historický talent, který se i po prosinci hlásí ve svém proslulém deníku k etiketě „český kosmopolita“.

Jako Strobl, tak i Dyk cítil brzy potřebu zachytit v literárním díle děje a cesty, kvas a bloudění svého studentského mládí. Avšak zůstával-li myšlenkově primitivnější a zaostalejší Strobl v zajetí úzkého a vnitřně chudého prostředí pražských burššaftů, intelektuálně zvědavý a pronikavě kritický Dyk se pokusil oživit celý duševní, myšlenkový svět mladých lidí své doby, jejich názory a omyly, hledání i zklamání, jež vášnivě spoluprožíval. A nenapsal-li teprve on první studentský román český, lze snad říci, že se pokusil o více: o studentský román generační a román ideologický, jak to podtrhl ve své kritice Otakar Theer. Z konečného projektu románové tetralogie Dyk napsal a publikoval prostřední dva díly a zlomek dílu prvního. Tento zlomek, nazvaný „Episoda Tacitova“, vyšel v časopise rok před a v knize rok po Stroblově „Vaclavbude“. Následoval nejprve r. 1904 předposlední díl „Konec Hackenschmidův“ a potom r. 1906 díl druhý „Prosinec“. Všecky části měly pak společný podtitul „Akta působnosti Čertova Kopyta“. To „Čertovo Kopyto“ byl symbolický název pro onu mladou intelektuální společnost, která se sešla a našla v zmíněné opozici studentského střediska.

Nuže, také v této společnosti jsme svědky častého a opětovného šermu a souboje, ale docela jiného než na buršácké scéně Stroblově. Je to šerm a souboj ducha, myšlenky, vtipu. Jsou i tu nejrůznější postoje, útoky a protiútoky. Avšak pozorujeme-li toto bojiště, nemůžeme si nepřipomenout slovo Palackého o české formě a zbrani v zápase, o tom, že „kdykoli jsme vítězili, dalo se to pokaždé více převahou ducha, nežli mocí fysickou“.¹⁷⁾

Román „Prosinec“ se zdál po letech autorovi samému „spíše historií než románem“. Nazývá ji také „kronikou pěti dní“.¹⁸⁾ Vskutku proti Stroblově nacházíme zde nesrovnatelně věcnější a plnější obraz soudobého dění a hlavně se tu osvětluje z různých hledisek myšlenková a mravní problematika přítomného konfliktu dvou národních živlů a snah v souvislosti s celou duchovní atmosférou doby. Autor si přitom sice

17) Řeč Frant. Palackého ve Svatoboru 27. listopadu 1864. Viz *Spisy drobné* I., 1898, s. 205.

18) V úvaze *Prosinec* z konce r. 1917, přetištěné ve „Vzpomínkách a komentářích“ I., Praha 1927, s. 81 a 83.

výslovně přeje, aby nebyl ztotožňován s tím nebo oním postojem a mluvčím, avšak přesto prozrazuje dosti patrně své osobní zaujetí. Jemu nejbližší hrdina románu právník Kopulent hýčká několik dní velký, ale marný sen, že z pražské bouře vzejde opravdu působivý čin národní vzpoury, a za tu cenu přijímá a ospravedlňuje všechny její excesy a odpuzující zjevy. Očekává poněkud bláhově a takřka fatalisticky, že se posléze jako deus ex machina objeví vůdčí myšlenka a postava této domnělé národní síly v pohybu a nedočká se ovšem. Stanné právo stačí, aby pacifikovalo přes noc vzbouřenou ulici Prahy. Byl hořce zklamán Kopulent a s ním — zdá se — i jeho literární tvůrce. Oba zapomněli, že českou otázkou ve středu Evropy mohly opravdu pohnout tehdy i později jen mohutné síly a konflikty, velké katastrofální události mezinárodní, jako byly pozdější války a revoluce. O tom se přesvědčili a toho se dočkali jak autor „Prosince“, který myslil bolestně vážně na českou nezávislost, tak autor „Vaclavbude“, který mluvil s lehkomyšlnou zpupností o německé světovládě. V nich i jejich cílech a heslech se vyjadřovala bytostně rozdílná duše dvojího nacionalismu, českého a německého, který se srážel opětovně a ještě osudněji po roce 1897, jak nám to připomene další vývojová cesta Stroblova němectví, kterou si načrtne v závěrečné kapitole této úvahy.¹⁹⁾

Bylo by lákavé i důležité ukázat také v této souvislosti, jak podstatně jinak, kladněji a chápavěji než u nacionalistů rázu Stroblova se utvářel poměr k českému světu a snažení u moderních německých spisovatelů pražských, počínajíc Rilkem, k nimž — a zvláště ke Kafkovi — se obrátil v posledním čase studijní zájem u nás a v cizině. Avšak tím bychom příliš překročili rámec vlastního tématu a třeba věc odložit k jiné příležitosti. Všimneme si jen ještě letmo, jak dva z těchto spisovatelů se staví k zjevu Stroblovu.

¹⁹⁾ Dyk a Strobl se ohlíželi po dvou desetiletích zpět na prosinec 1897 a viděli jej v nové perspektivě dané přítomnou národní situací. Dyk uprostřed války, v listopadu a prosinci r. 1917, psal do Nár. listů seriál úvah o *Prosinci* (srov. pozn. 18) a tam výslovně zjišťuje, že bylo třeba národu k politickému vzepětí „mohutnějšího otřesu, větších událostí“ než byl prosinec 1897, a ty přinesla přítomná veliká válka. Tam dokonce také uvažuje o tom, že tehdejší velký neúspěch byl z hlediska budoucnosti prospěšnější než eventuální malý úspěch, který by byl mohl svést českou politiku na cestu polovičatých kompromisů a malých cílů. — Naproti tomu Strobl psal po prohrané válce ve svých vzpomínkách (*Verlorene Heimat*, 1920), že se mu události z podzimu 1897 jeví jako předehra k nesmírnému dramatu, jehož spoluherci jsou všechna žijící pokolení a v němž neúprosný boj proti němectví a povýšení násilí nad právo, které byly prý heslem pražské ulice, se staly heslem všech kulturních národů. Výsledek prý je ještě skryt v temnotách budoucnosti. A toto místo Strobl opravuje r. 1942 (v 2. vydání vzpomínek nazvaném „Heimat im frühen Licht“, s. 376) — v důsledku převratných změn z let 1938 a 39 a po dosavadních vítězstvích Německa v 2. světové válce — v tom smyslu, že výsledek zápasu tehdy (r. 1920) mohl být temný, ale nyní je zářivě jasný. Ovšem jas a záře brzy zase pohasly.

Filosof Utitz v knize o Kischovi připouští sice, že Stroblovy studentské romány se svého času hodně četly, ale připomenuv některé jejich nepřijatelné stránky, uzavírá, že „s takovým duchem či spíše bezduchostí“ neměla pražská skupina vůbec nic společného.²⁰⁾ Je to — zdá se — trochu přímočarý a paušální závěr ex post. Právě mladý Kisch — jak nyní ukazuje podrobnější studium²¹⁾ — měl k Strobloví poměr nejméně záporný. Ještě počátkem r. 1913 píše bratru Paulovi, dříve vášnivému buršovi, že by rád napsal fejeton o pražském románu, kde by hodlal „Die Vaclavbude“ „begeistert feiern“ a kde by pochválil i druhé dva studentské romány Stroblovy, z nichž poslední, právě vydaný, mu byl podnětem k jeho záměru. Záměr neprovedl, ale o „Hostinci u krále Přemysla“ napsal do „Bohemie“ recenzi „více než uznalou“.²²⁾ Je tedy třeba vidět živý vývojový proces v lidech a nezapomínat pro pozdější stadia na postoje dřívější.

To platí zásadně i v případě Maxe Broda, který ještě ve svých pamětech píše,²³⁾ že „Vaclavbude“ podává „ein recht geschicktes Bild“ o tehdejších každodenním i svátečním životě kulérového studentstva na pražské Alma Mater. A o Brodově nacionálním smýšlení z raných i pozdějších let studentských máme svědectví, která ho představují jako tenkrát spíše bližence než úplného protivníka mladého Strobla.²⁴⁾

²⁰⁾ E. Utitz, *E. E. Kisch*, s. 32.

²¹⁾ Josef Poláček, *Der junge Kisch*. Biographisches und Werkgeschichtliches aus seinem Briefwechsel 1902—1914. *Philologica Pragensia*, r. VIII, 1965, č. 1, s. 26—45. — Týž, *Pokus o mladého Kische*. *Novinářský sborník*, r. X, 1965, č. 3, s. 237—47.

²²⁾ Takto právem klasifikuje recenzi, která vyšla 6. března 1913 s názvem *Ein Prager Roman*, Jos. Poláček, který ve svém posledním výkladu o mladém Kischovi (viz pozn. 21) dospívá k strohému závěru, že tento se „opájel romány K. H. Strobla, buršáckými a protičeskými, a ještě v roce 1920 se mu vyznával ze svého nadšení pro jeho díla“.

²³⁾ *Streitbares Leben*. Autobiographie, s. 137.

²⁴⁾ Z těchto dokladů nás může zvláště zajímat ten, který se týká prosince r. 1897. V dopise německé spisovatelce a rodilé Pražance Augustě Hauschnerové z 30. září 1920 Max Brod vzpomíná pod dojmem sebevraždy svého českého přítele, komponisty Adolfa Schreibra, na jejich společné holdování hudbě od jinošských let a píše: „Později nás rozdělovalo cítění národní (das Nationale). Adolf byl totiž fanatický Čech, já stejně fanatický Němec. V roce 97 po prosincových excesech přivedl jsem ho před naše obydlí, jehož okna byla vytlučena a řekl jsem mu, jestliže se nyní přízezně neodřekne češství, že je konec přátelství. On se neodřekl. Potom však nás opět svedla hudba a naše politické názory se změnily.“ (*Briefe an Auguste Hauschner*, vyd. Martin Beradt a Lotte Bloch-Zavřel. Berlín 1929, s. 222.) Jiná osvědčení najdeme v Brodově autobiografii, kde autor doznává (s. 189), že na gymnasiu ještě „šovinismus zatemňoval jeho srdce mladého Němce“ a jindy hovoří o tom, jak vyhlášení války z r. 1914 otřásl dosud značnými zbytky jeho rakouského patriotizmu. „Byl jsem — praví Brod (s. 79) — rakousky vychován, v určitých údobích svého mládí jsem byl přímo fanatickým Rakušanem...“ Je-li toto vyznání zajímavé pro minulost, pro přítomnost je neméně zajímavé, že Max Brod dnes zazlívá Masarykovi jeho „Kleinstaaterei“ (s. 88—9), jeho vítězný boj za náš samostatný stát. — Není podivnou nedůsledností, že velký židovský národovec i huma-

Po čtyřech letech pražských následovalo u Strobla v novém století třináctileté působení na půdě brněnské, působení nejen úředníka a literáta, ale opět také nacionálního bojovníka. V hlavním městě Moravy byla ovšem situace jiná než v metropoli Čech. Brno čítalo k roku 1900 64 % Němců proti 36 % Čechů a ovládala je výhradně privilegovaná vrstva německé většiny podle volebního řádu založeného nikoli na občanské rovnosti, nýbrž na majetnosti a poplatnosti obyvatelů. To bylo Brno, ve kterém se cítil vyhnancem a kde na podzim 1903 předčasně zhasl světlý zjev Ladislava Hofmana, jehož památce připsal přítel Dyk oba své studentské romány. A tento stav potrvál až do konce staré monarchie r. 1918. Přitom však rostla na brněnských předměstích a v přílehlých obcích masa českého živlu lidového, zvláště dělnického, který mohl po nabytí politických práv a zvláště po utvoření Velkého Brna nastolit velikou českou většinu v dosud německy spravovaném městě. Koncem r. 1905 došlo k měření německé a české síly na náměstích a ulicích Brna, když Němci sem svezli k tzv. „Volkstagu“ své soukmenovce z různých krajů Moravy a proti nim mobilizovali své národní šiky Čechové. Policie ani vojsko nemohly zabránit srážce obou táborů a front a tak Strobl zažíval v Brně v prvních dnech října 1905 podobné scény a pocity, jako v prosincových dnech pražských před osmi lety.

A také v tomto případě Strobl vyličil tehdejší výbuch nacionálního souperství v prvním městě moravském in duplo: beletristicky v románě „Der Attentäter“ a svědecky v 2. díle vzpomínek. Román, psaný v letech 1910—13 a otištěný nejdříve v Berliner Tagblattu, ilustruje tentokrát nejen boj proti národnímu nepříteli, ale i rostoucí napětí a konflikt ve vlastním německém táboře mezi nejasným radikalismem mládeže a oficiální politikou oportunistu, kompromisu a střídlivosti. V tom se potácí mladý atentátník, úředníček Gruber, který podnikl diletantský, nepodařený úklad proti přednímu mladočeskému poslanci Dr. Posoldovi, a po trapných zkušenostech, které učinil, podryt ve své dosavadní víře a tváří v tvář novému úřednímu pronásledování volí dobrovolnou smrt jedem.

Naproti tomu ve svých brněnských vzpomínkách vypravuje Strobl také hodně o tom, jak se stal v očích české veřejnosti tím, co sám nazývá „Tschechenfeind Nummer Eins“. Jisto je, že vystupoval tenkrát jak v po-

nista pokládá na jedné straně za dobré, že Židé si vytvořili uprostřed arabského světa samostatný stát v zemi svých otců, a na druhé straně za neobdobné, že uprostřed světa německého a ostatního učinili totéž v zemi svých otců Čechové a Slováci, několikrát početnější než obyvatelstvo Israele?

litice, tak v literatuře a umění jako obránce minulosti a odpůrce nových pořádků a směrů. Byl tedy také bojovníkem za německé Brno a tím i proti demokracii, která byla přirozeným spojencem českého zápasu, neboť vedla v našich poměrech nutně přes rovnoprávnost občanskou i k rovnoprávnosti a spravedlnosti národní. Ostatně tzv. moravský pakt, k němuž došlo brzy po událostech kolem „Volkstagu“, byl jistým krokem k nápravě a uklidnění, a je pravděpodobné, že nové ovzduší stále více se počestující Moravy stávalo se pro Strobla tíže dýchatelným. V říši, to jest v Lipsku, kam odešel, mohl se cítit lépe a nerušeněji mezi svými. Avšak za necelý rok přišla veliká válka a Strobl na posledních stránkách pamětí doličuje, jak byl svědkem nadšeného pozdvižení německého národa a jak neotřesitelně věřil v jeho vítězství.

Strobl očekával — jako většina jeho soukmenovců —, že habsburská monarchie spojí po válce s vítězným Německem co nejtěsněji svůj osud a že Němci v ní nejen podrží, ale ještě zesílí svou nadvládu, zvláště v zemích českých. Dočkal se však toho, že říše Habsburků, která se nedovedla včas odpoutat od cílů a cest pangermánského imperialismu a zachránit se snad v podobě nějaké skromnější dunajské federace, se rozpadla a učinila místo novým státům, které tak či onak realizovaly touhy neněmeckých, zvláště slovanských národů střední Evropy. Úvahy a city, které v jihlavském všeměnci vzbudila skutečnost samostatného Československa, projevíly se v 1. svazku jeho vzpomínek a v knížce o Češích, které vyšly — stejně jako zmíněný už román o brněnském atentátníku — druhý rok po válce: 1920. Vzpomínky, k nimž jsme už nejednou přihlídlí v souvislosti se studentskými romány, byly nadepsány výmluvně a příznačně: „Verlorene Heimat. Jugenderinnerungen aus deutschem Ostland“. Že se sem nemínil vrátit, nemůže u něho překvapit tolik, jako že se po válce neusadil trvale v německé říši, nýbrž v Německém Rakousku. Tam, v Perchtoldsdorfu u Vídně, dopsal v srpnu 1919 své vzpomínky, jejichž celé ladění a zvláště některé stránky nesou pečeť doby a situace, kdy byly psány.

Více než časové zbarvení vzpomínek prozradí nám však Stroblův tehdejší postoj k novému osudu Čechů a Němců v českých zemích stostránkový spis, vydaný r. 1920 v Lipsku s názvem „Tschechen“. V něm chtěl německý spisovatel z Čech osvětlit německému publiku český problém, který podle něho záleží ve třech otázkách: rasové, politické a kulturní. Nemůžeme se tu zabývat kritickým rozbořením Stroblových exkurz do české historie, kultury a politiky a ukazovat, co autor o českých věcech neví nebo ví špatně. Z historických postav českých pochopil nejhůř Jan Hus, v němž slepě zaujatý vykladač vidí především spiklence a štváče proti Německu a jehož v tom smyslu osudné úloze věnoval Strobl ještě v r. 1929 cedý román „Die Fackel des Hus“. Avšak přes různé nepoda-

řenosti knížky o Češích nelze přehlédnout, co všechno se tu nyní Strobl snaží pochopit a uznat, nelze přeslechnout opětovné projevy obdivu k českému životnímu úsilí a výkonu i k poslednímu velkému zápasu za dosažení nejvyššího cíle národně politického. Jako vůči vítězným Francouzům přál by si nový německý postoj i k Čechům, těmto prý Francouzům mezi Slovany. V závěru knížky se čtou např. tato slova o možném budoucím vztahu česko-německém: „Proč bychom s nimi nemohli žít v míru, když Němci jsou nyní zbaveni starosti, aby byli oporou státu, který Čechům nebyl vhod? Snad nyní odpadne přehánění národní horlivosti, když nikdo nechce brát v pochybnost nebo ohrožovat samostatnost Čechů!“ Že takové a podobné tóny mohly nyní také zaznívat z loutny Stroblovy, vysvětlí snad nejspíše jeho odhad budoucnosti, který nedával naděje na brzký obrat osudu. Strobl si totiž sestrojil hodně laicky a od oka stejně odvažné jako pochybné schéma českých dějin, které mělo ukazovat nejen minulost, ale i budoucnost. Podle něho kyvadlo českého historického pohybu kmitá mezi vítězstvím a porážkou, štěstím a nezdarem v intervalu 250 let. A tak prý nejbližší český pokles po nastolení českého státu v r. 1919 (ve Versailles) lze očekávat až kolem roku 2169, čehož už nebude svědkem generace žijící.²⁵⁾ Avšak německý počtář se silně přepočítal k svému neprospěchu, a k jeho hříčce historické aritmetiky by se dalo říci, že tentokrát resignovaně snášenlivý Strobl mínil a útočně nastupující Hitler změnil. Kolo dějin se otočilo a s ním i vysoká a nízká poloha českého života a osudu dvakrát za 40 a nikoli jednou za 250 let. Neboť vyjdeme-li od roku 1897, jehož krise a bouře nás tu zaměstnávala, vidíme, že zhruba po 20 letech, r. 1918 a 1919, vyvstal náš stát na troskách Rakouska-Uherska a za dalších 20 let, r. 1938 a 1939 tento stát zase padl za oběť mnichovské amputaci a jeho česká část zakrátko i nacistické okupaci a Velkoněmecku, do něhož vešla jako tzv. Protektorát. A tempo se ještě stupňovalo: úplný zvrat a pád Hitlerova díla nedal na sebe čekat víc než 7 let. Ovšem bylo k tomu všemu potřebí dvou světových válek, spojených s mocným revolučním zemětřesením zvláště na Východě, a dvou světových koalicí protiněmeckých, jednou proti armádám Viléma II. a po druhé Adolfa Hitlera. Je však při tom všem takřka otřesným poznáním, jak staré byly koncepty a plány, které realizoval nebo chtěl realizovat nacismus, čili jak mnoho nacistického před nacismem bylo již ve všenněmectví z konce minulého století. Tak např. ve všenněmecké brožuře „Deutsche Politik der Zukunft“, vyšlé v Mnichově

²⁵⁾ Stroblovo schéma vzepětí a úpadku češství v dějinách vypadá takto: + Po roce 919. Národní boje proti Němcům za svobodu. Říše Boleslavů. — Po r. 1169. Úpadek Čech pro sváry Přemyslovců. Následující germanisace. + 1419 [tiskovou chybou 1469]. Počátek husitských válek. Hrdinská doba národa. — Po r. 1669. Vrchol násilné katolizace a germanisace. + 1919. Založení českého státu.

r. 1900, se navrhuje pruské obsazení a anektování českých a rakouských zemí, v nichž by měli být jmenováni místodržícími rakouští všenněmci Wolf a Schönerer. Přitom vnitřní režim v české části Čech a Moravy měl být nápadně podobný poměrům z pozdějším Protektorátu.²⁶⁾ A vskutku co neprovedli Hohenzollernové, udělal po 40 letech Hitler přes předchozí 20letou existenci nezávislé Československé republiky a samostatného „Deutschösterreichu“. Přitom vzdal poctu mrtvým Wolfům a Schönereům a učinil místo nich svými místodržícími Henleiny, Franky a Seyss-Inquarty. A k dovršení tragicko-groteskní souvislosti se stalo, že funkci navrhovanou kdysi K. H. Wolfovi zdědil K. H. Frank, který se narodil r. 1898 a dostal prý křestní jméno Karl Hermann právě po Wolfovi jako projev kultu tehdy proslulého čechožrouta v nacionálních německých rodinách.²⁷⁾

Zbývá na závěr slovo o tom, jak se cítil a projevoval K. H. Strobl ve Velkém Německu, jehož se mimo nadání dočkal. V roce 1942 vydal současně jednak 2. díl svých vzpomínek s názvem „*Glückhafte Wanderschaft. Heitere Lebensmitte*“, který objímá hlavně jeho léta brněnská a sahá do počátku války z r. 1914, jednak znovu 1. díl, který odložil tentokrát pohřebně smuteční název „*Verlorene Heimat*“ a vyšel do světa s novým — jak praví autor — hrdým a důvěřivým jménem „*Heimat im frühen Licht*“. Zde v úvodě, datovaném z jara 1942 v Jihlavě, vysvětluje Strobl tuto malou knižní opravu velkou korekturou a proměnou dějin, jejímž původcem a nositelem byl Adolf Hitler. Tento „*Retter Deutschlands*“ vrátil prý opět německým lidem čest, svobodu a vlast. Stalo se, co si prý dříve nikdo nedovedl představit: německé Sudetsko se vrátilo do říše. Ale právě to prý přineslo nejtěžší chvíle autorově nejvlastější domovině, která se zdála být vyloučena z díla osvobození a jaksi podruhé ztracena. Avšak vůdcův genius našel prý jakoby božským vnuknutím něco nepředvídaného a veskrze nového a připojil k ostatním divům ještě jeden, pro nějž našel také pravé slovo a pravou chvíli. Do takových povznesených a zároveň neurčitých, nejasných slov zabaluje Strobl brutální fakt, jako byla okupace českého území pomnichovské republiky a Protektorat Böhmen und Mähren vyhlášený 15. března 1939. Tak jaksi zamaskovává skutečnost, že německý Jihlavan se svým jazykovým ostrůvkem dostal svou svobodu jen za tu cenu, že ji ztratil celý český národ. A také nemělo vadit, že spisovatel Strobl se vracel do země, z níž současně musili utíkat jiní i větší němečtí spisovatelé, tak jako později i z jiných zemí Hitlerem okupované Evropy. Strobl tedy s nadšením vzpomíná, jak právě v den Führerových padesátin, 20. dubna 1939, viděl

²⁶⁾ Jiří Kořalka, *Všenněmecký svaz a česká otázka koncem 19. století*, s. 61.

²⁷⁾ Tamtéž, s. 51.

opět rodnou Jihlavu, zářící, šťastnou a svátečně vyzdobenou do poslední domu a okna. Avšak v druhém vydání jeho první knihy vzpomínek nebyl změněn jen titul. Také text byl na více místech podroben autocensuře, která dosvědčuje, že se autor náležitě po nacistickou zglajchšaltoval, zvláště v otázce židovské. Není místa na různé charakteristické ukázky. Nejtrapněji působí, když zjistíme, že zatím co v r. 1920 byl ještě Heinrich Heine vedle E. T. A. Hoffmanna uváděn a veleben jako druhý velký učitel a vzor Stroblův, v r. 1942 ho vyznavač zapřel a chvalozpěv o něm vymazal ze stránek knihy stejně jako jména současných německých spisovatelů židovského původu. A neméně žalostné je, když v 2. díle vzpomínek autor osvědčuje nyní rasový antisemitismus neinteligentním a nesoudným názorem, že Židovstvo bylo hlavním motorem světové fronty a války proti Němectvu před rokem i po roce 1914.

Z pera Stroblova vyšel konečně také — ve Vídni r. 1941 a znovu v Praze 1943 — jakýsi malý průvodce po pražské historii i přítomnosti s názvem „Prag. Schicksal, Gestalt und Seele einer Stadt“. Zde se bývalý pražský burš zamýšlí naposled nad záhadou a osudem města a zpovídá se ze svých citů k němu. Praha se mu zdá být městem tajemství, magickým městem se stem měnících se tváří. Duše Prahy chová prý v sobě démona, démona nespoutanosti a město stěží dovede rozeznávat své vytoužené sny od skutečnosti. Otázka je, zda nyní procitne z těchto snů, neboť není prý jen českou „matičkou Prahou“, ale i „eine deutsche Schicksalstadt“, jako vůbec Němci a Češi stejně jako Němci a Francouzi jsou si osudem navzájem. Kdo prý Praze, tomuto zvláštnímu a neproniknutelnému městu, jednou pohleděl do očí, je odsouzen, aby ji miloval, ale pro Němce to byla nešťastná láska. Nyní prý jim čin Vůdcův dal jistotu, že bude jinak.

Na jiném místě pak zde autor „Václavky“ a „Šipkapasu“ píše jakoby epilog k burššaftské slávě své doby a generace a obětuje ji jaksi větší úloze a zásluze studentstva nacistického. Prohlašuje, že se i v Praze dokonala velká změna vedoucí „vom alten Farbenstudenten zum Werkstudenten“ a těší se z toho, že nacionálně socialistická myšlenka naplňuje mladé duše. Den pak, kdy Führer vtáhl do Prahy a přehlédl na Hradčanech i nastoupenou studentskou četou, pokládá za „nejpyšnější den německého studenta pražského“.

Tu jsme tedy u poslední stanice politické cesty nejprv studenta a potom spisovatele-bojovníka. A patrně spíše odměnou za ni než za své slovesné umělectví dostal K. H. Strobl Goethovu medaili z rukou Vůdcových. Osud však mu připravil ještě jinou odměnu: Karl Hans Strobl odcházel do germánské Walhally 10. března r. 1946 a měl tedy dost času, aby tak jako veliký divotvorce, jež obdivoval a následoval, viděl i konce velkoněmecké výpravy za mocí, která neznala mezí a jejíž nelidství a podlidství nemohlo a nesmělo vyhrát.

Die deutschen Studenten in Prag im Lichte der Romane und Erinnerungen von Karl Hans Strobl

JAROSLAV WERSTADT

Zusammenfassung

Im ersten Kapitel der Abhandlung wird der Iglauer Landsmann *Karl Hans Strobl* (1877—1946), als *Prager Student und deutscher Schriftsteller* vorgestellt. Er kam im Herbst 1894 nach Prag um Jura zu studieren, mehr als von den Vorlesungssälen des Karolinums, wurde er aber von Kneipen und Trinkgelagen, Messuren und Zweikämpfen, Bummeln und anderen Lebensmanifestationen der deutschen Studenten, besonders in seiner eigenen Burschenschaft „Austria“ angezogen. Trotzdem beendete er rechtzeitig sein Studium, um als Doktor der Rechte im österreichischen Staatsdienst (Finanzdienst) hauptsächlich in Brünn zu wirken, wo er sich gleichfalls mehr für Literatur und Theater, als für die dienstlichen Schriftstücke interessierte. Von der Jahrhundertwende an begann Strobl hauptsächlich belletristische Werke zu veröffentlichen und schrieb Theaterreferate in den „Tagesboten“. Im Jahre 1913 entschied er sich für die professionelle literarische Laufbahn, die er in Leipzig begann und dann nach dem ersten Weltkrieg fast 30 Jahre lang in Perchtoldsdorf bei Wien fortsetzte.

Aus der breiten literarischen Produktion Strobels, die nur kurz übersehen und charakterisiert werden konnte, werden im zweiten Kapitel *die Studentenromane und Erinnerungen* besprochen. Es handelt sich um die Romane „Die Václavbude“ (1902) und „Der Schipkapass“ (1908) und weiter um die Erzählung „Das Wirtshaus zum König Przemysl“ (1913). Zu Titelhelden werden hier durchwegs die Wirtschaftsherbergen des Prager Burschenlebens: im ersten Falle ist es das versteckte und armselige Aufenthaltsort der „Austria“ im Judenviertel, im zweiten das alte Ausflugswirtshaus am Rande des Šarkatales und im dritten ein altstädter Wirtshäuschen, unter dessen Dach sich die unglückliche Liebesbegebenheit zwischen einem deutschen Burschenschaftsstudenten und der Tochter des tschechischen Wirtes abspielt. Wenn Strobl hier eine national gefärbte intime Historie erzählt, so stellt er im Gegenteil in seinen Romanen ein naturalistisches Bild des Zusammenlebens des deutschen Farbenstudententums in Prag dar und zagte nicht mit dem Rückblick der reiferen Jahre auch seine Schattenseiten und seine Leerheit zu sehen.

Zu den aufregendsten Tagen des Prager Burschentums gehört sein demonstratives Auftreten am Novemberende des Jahres 1897 zur Feier des Falles des Wiener Ministeriums Baden und seiner zum Vorteil der Tschechen erlassenen Sprachverordnungen, ein Auftreten, welches zu einem der unmittelbaren Anlässe eines mehrtägigen antideutschen Aufruhrs auf den Prager Strassen wurde, der erst durch die Proklamierung des Standrechtes beendet wurde. Diese Tage dienten als Rahmen und Objekt der Darstellungen des ersten der Studentenromane Strobels und diesem Roman wurde deshalb im dritten Kapitel der Abhandlung unter der Überschrift: „*Der Dezember 1897 in deutscher und tschechischer Darlegung von K. H. Strobl und Viktor Dyk*“, besondere Aufmerksamkeit gewidmet. Hier wird neben Strobels „Václavbude“ der Roman des tschechischen Dichters „*Prosinec*“ („Dezember“, aus dem Jahre 1906) gestellt, dessen Autor die geistige Gärung und die politische Stimmung und Streite intensiv durchlebte und suggestiv schilderte, wie sie im damaligen Mittelpunkt der tschechischen Studenten „*Slavia*“ hervortraten und wie sie sich in der Auffassung der gegenwärtigen nationalpolitischen Krise und Stürme widerspiegelte. Durch eine Konfrontation der Romane und des deutschen und tschechischen Autoren können wir feststellen, dass unterdessen sich beim zuletzt genannten während der Dezemberstürme ein Traum der nationalen Unabhängigkeit und ein Traum des zu dieser Unabhängigkeit führenden Weges der nationalen Revolte abspielte, beim ersten die burschenschaftlichen Korpskämpfer des Dezember 1897 von einer deutschen Expansion und Weltherrschaft im Geiste des damaligen

Alldeutschtums phantasierten, dessen österreichische Vorkämpfer Schönerer und Wolf ihre geistigen Schutzherren waren.

Wie diese Widerwärtigkeit der nationalen Geister, Ziele und Fronten auch in den Generationen der Erwachsenen, besonders in beiden Weltkriegen fortgesetzt wurde, ist aus dem vierten und letzten Kapitel ersichtlich, welches die weitere politische Entwicklung des Autoren der „Vaclavbude“ unter dem Titel: „*Strobls Weg in Hitlers Grossdeutschland*“ verfolgt. Es wird hier dargelegt, wie die Niederlage Wilhelm-Deutschlands und der Habsburger Monarchie im Jahre 1918 eine bestimmte Zeit lang K. H. Strobl zu einer gewissen Versöhnlichkeit und zur Anerkennung der tschechischen Selbstständigkeit und Tatkraft führten (im Buche „Tschechen“ aus dem Jahre 1920), wie ihn aber die Entfaltung und die Erfolge des Hitler-Nazismus mit sich rissen. Inmitten des Zweiten Weltkrieges erschien (1942) zusammen mit dem zweiten Band seiner Erinnerungen auch eine neue Auflage des ersten Bandes, welcher einer Autozensur unterzogen worden war und die vollständige „Gleichschaltung“ des Autoren beweist. Im Vorwort des Buches, früher (1920) „Verlorene Heimat“ und jetzt „Heimat im frühen Licht“ benannt, huldigt der Autor auch Hitler als dem Schöpfer des „Protektorates Böhmen und Mähren“ und somit auch der „Befreiung“ seiner Geburtsstadt Iglau. Ähnlich schrieb er dem „Führer“ (in der Schrift „Prag“, 1943) dafür Verdienste zu, dass Prag, „eine deutsche Schicksalstadt“, für die Deutschen jetzt nicht mehr nur eine unglückliche Liebe sein wird. K. H. Strobl erlebte aber noch, dass die Geschichte im Jahre 1945 zum zweiten Male — und in noch grösserem Masse als im Jahre 1918 — die deutschen Vorstellungen über Grösse und Macht korrigierte, die schon den Prager „Farbenstudenten“ am Ende des letzten Jahrhunderts verführten und irreführten.

K. L.

K HISTORII SLOŽENOSTI BÍLÉHO SVĚTLA

Contribution à l'histoire de la découverte de la composition de lumière blanche

JIRÍ MAREK

Objev složenosti bílého světla ze spektrálních složek byl jedním z nejvýznamnějších objevů fyzikální optiky. Otevřel cestu k metodám, kterými zkoumáme fyzikální a chemický stav látek, pomáhá získávat poznatky o látkách na Zemi i ve vesmíru a umožnil tak vznik nových vědních oborů. Byl prvním krokem k tomu, abychom poznali rozsáhlou stupnici elektromagnetického záření, v níž viditelné spektrum tvoří jen zlomek; umožňuje, abychom nejrozličnějším způsobem zviditelňovali ostatní druhy záření a získávali z nich rozsáhlé poznatky.

Za objevitele složenosti bílého světla ze spektrálních složek je pokládán Izák Newton. Cesta za tímto objevem byla ovšem nastoupena již dávno, v době, kdy si lidé, obdivující se duhovým barvám na obloze i na předmětech kolem sebe, položili otázku jejich vzniku. Ta však čekala na své rozřešení staletí, možná tisíciletí.

Na popisech pokusů některých přírodovědců již před Newtonem je patrné, že experimentovali s mísením barevných paprsků, a překrýváním spektrálních barev, že dokonce pozorovali vznik bílého světla ze spojení spektrálních složek, ale nedopracovali se správného závěru. Ještě před Newtonem získal o vztahu spektrálních barev k bílému světlu významné poznatky Francesco Maria Grimaldi. Hovoří dokonce o tom, že všechny spektrální barvy jsou již dříve, než se stanou vnímatelnými pro oko, obsaženy v bílém světle, a že opětné spojení spektrálních barev dává původní bílé světlo. V článku uvedeme podrobněji Grimaldiové výsledky i výsledky některých přírodovědců, kteří se před Newtonem zabývali studiem vztahu spektrálních barev a bílého světla, a posoudíme možnosti jejich vztahu k myšlenkám Newtonovy teorie.

Na rozhraní 13. a 14. století působil v německé provincii dominikánského řádu mistr Theodorich (kolem 1250 — po 1310), který napsal několik optických spisů: „De luce et eius origine“, „De coloribus“ a „De iride et radialibus impressionibus“.¹⁾

V posledně jmenovaném spise o duze (jsou dosud známy tři zachované rukopisy)²⁾ podal Theodorich na svou (a dlouhou další) dobu vynikající teorii vzniku duhy. Theodorich správně popisuje chod slunečních paprsků v dešťových kapkách³⁾ a správně požaduje ke vzniku hlavní duhy dvojnásobný lom paprsků s jedním odrazem⁴⁾ a pro vznik vedlejší duhy dvojnásobný lom s dvojnásobným odrazem⁵⁾ a vysvětlil u ní obrácené pořadí barev proti pořadí v hlavní duze.⁶⁾

Je to jistě pozoruhodný výkon, když uvážíme, že teprve za více jak tři sta let uvedl tutéž myšlenku ve svém vysvětlení vzniku duhy Descartes. Přitom Theodorich je v tomto směru nezávislý na výsledcích Arabů a převyšuje je. Pro Theodoricha světlo a spektrální barvy byly pojmy, jejichž vztah byl stále ještě dán jen působením vlastností, připisovaných jistým prostředím, na dopadající světelné paprsky, které zde barvou ve světle vyvolávají novou kvalitu, nový stupeň dokonalosti daný latentně v prostředí osvětlovaného tělesa. Tak se zde u Theodoricha ozývá Aristotelův názor o vzniku spektrálních barev mísením světla a temnoty a Theodorich pokládá také za dokonalejší barvy temnější, modrou a zelenou, které při výstupu leží blíže středu kapek, než barvy červená a žlutá, protože blíže středu kapek je barva více přijímána.⁷⁾

Tuto teorii Theodorich vybuodoval, aby vysvětlil své pokusy se vznikem barev na osvětlené průsvitné kouli, které konal pro objasnění vzniku duhy. Při těchto pokusech experimentoval také s průchodem světla šestibokým hranolem. Průchod světla tímto hranolem představoval jednu z drah světelných paprsků, které Theodorich uvedl jako případy, při kterých vznikají barevné jevy.⁸⁾

Tyto pokusy Theodorich uspořádal za tím účelem, aby ukázal pořadí

1) Krebs E., *Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters*, sv. V, seš. 5—6, Münster 1906.

2) Würschmidt J., *tamtéž*, sv. XII, seš. 5—6, Münster 1914, str. XII.

3) Theodoricus de Vriberg, *De iride et radialibus impressionibus*, kniha II, kap. 8, 29; kn. III, kap. 2, 3. *Tamtéž* str. 33 n. (dále jen *De iride*).

4) *Tamtéž*, kn. II, kap. 19, 38.

5) *Tamtéž*, kn. III, kap. 2, 6.

6) *Tamtéž*, kn. III, kap. 7.

7) Pro poměry na kouli a hranolu srv. *tamtéž*, kn. II, kap. 16.

8) *Tamtéž*, kn. I, kap. 8.

vznikajících spektrálních barev při průchodu světla hranolem⁹⁾ a koulí.¹⁰⁾ Šestiboký hranol Theodorich používal k pokusům s rozkladem světla proto, že průřezy tímto hranolem a koulí (šestiúhelník a kruh) jsou si (pro Theodorichovy účely) svou symetrií příbuzné a Theodorich může ukázat při šikmém dopadu svazku slunečních paprsků na stěnu hranolu a na povrch koule stejný vliv obou tvarů prostředí na vznik spektrálních barev.¹¹⁾

Při pokusu s šestibokým hranolem staví Theodorich hranol do takové polohy, aby jeho hrana byla přivrácena ke Slunci. Ze slunečných paprsků (které Theodorich nepokládá za rovnoběžné) vymezuje dva svazky, aby každý z nich dopadl na jednu stěnu hranolu. Po průchodu hranolem lámou se paprsky k ose symetrie a v určité vzdálenosti od hranolu se protínají. Při tom zjišťuje, že vznikající barvy jsou rozloženy tak, že červená barva za průsečíkem paprsků leží v obou svazcích blíže k ose symetrie, tj. že se podle našeho způsobu vyjadřování nejméně láme, a ostatní barvy se ve svém pořadí rozkládají směrem k vnějšímu okraji.

Na jiném místě své knihy o duze Theodorich hovoří také o poměrech vzniku barev po průchodu šestibokým hranolem, ale kreslí zde průchod paprsků jen jednou polovinou hranolu.¹²⁾ Udává, že paprsky prošlé hranolem nejeví barvy hned v bezprostřední blízkosti hranolu, ale až ve vzdálenosti dvou prstů.

Pro vysvětlení vztahu spektrálních barev k bílému světlu však Theodorich neměl žádné výsledky pokusů a pominul i příležitosti, které se mu naskýtaly. Tak nepřipadl např. na myšlenku, aby vyšetřoval, co se děje v průsečíku svazků barevných paprsků, které prošly šestibokým hranolem v takovém postavení, že se překrývala spektra vznikající na dvou trojbokových hranolech se vzájemně rovnoběžnými k sobě přivrácenými základnami. Odtud již mohla vést cesta k myšlence spojení celého spektra.

Tímto směrem se Theodorichovo myšlení neubíralo, i když znal výsledky překrývání barev. Theodorich píše také o tom, že paprsky dvou spektrálních barev mohou současně dopadat do oka a sbíhají se do jediného záření nebo paprsku.¹³⁾ K tomuto zjištění žel neudává žádné podrobnosti, nezmiňuje se ani o druzích barev, s kterými experimentoval.

Popis tohoto pozorování, které se týkalo spektrálních barev, spojuje Theodorich v téže kapitole své knihy s popisem podobného barevného jevu, který nastává při průchodu bílého světla průsvitnými prostředními

9) *Tamtéž*, kn. II, kap. 23.

10) *Tamtéž*, kn. II, kap. 22.

11) *Tamtéž*, kn. II, kap. 8.

12) *Tamtéž*, kn. II, kap. 16, 17.

13) *Tamtéž*, kn. II, kap. 7.

různých barev. Položil-li na sebe dvě průhledná skla různých barev, skla se jevila v jedné barvě a v této barvě také viděl předměty, na které přes skla pohlížel.¹⁴⁾ Tato barva jako výsledek složení se lišila od barev obou použitých skel. Rozdíl v obou těchto způsobech mísení barev vidí Theodorich v tom, že při mísení spektrálních barev získává zase jednu ze spektrálních barev, ale při kombinaci skel může získat nejrůznější barvy.

Skutečnost, že při průchodu světla vodou nebo sklem určitého tvaru vznikají spektrální barvy vždy v témž počtu a v témže pořadí, připisuje Theodorich tomu, že *působení jednotlivých paprsků se navzájem mísí*. Toto mísení snad naznačuje Theodorich na svých obrázcích, které kreslí ke znázornění průchodu paprsků hranolem a koulí. Svazky paprsků, které se po průchodu daným prostředím jeví barevnými, překrývá proplétajícími se vlnovkami či lomenými čarami. Toto mísení nastává jen při šikmém dopadu paprsků na stěnu hranolu nebo na povrch koule. Jestliže paprsky dopadají na stěnu hranolu kolmo nebo procházejí u koule jejím středem, pak daným prostředím procházejí bez mísení a nebarví se.¹⁵⁾

Rozdíl mezi barvami vznikajícími v obou případech (tj. při překrývání spektrálních barev a při postupném průchodu světla prostředím různých barev), vidí Theodorich podle svých omezených možností. Z mísení při průchodu světla prostředím hranolu či koule vychází podle Theodoricha každá spektrální barva jako jediná (jednoduchá) barva vzhledem k svému druhu, ale barva, vznikající při průchodu světla překrytými barevnými skly, je jedinou barvou jen podle různých vzájemných proměn.¹⁶⁾ V tomto Theodorichově nejasném rozlišení by bylo možno spatřovat jeho tušení různě uplatňovaných společných vlastností barev, získávaných v různých případech.

Tak se jeví u mistra Theodoricha vztah mezi bílým světlem a spektrálními barvami. Představuje se nám spíše jako filosof než jako fyzik, i když jeho pokusy mají svoji cenu a mohly být využity ještě plodněji. Není však zatím jasné, ovlivnily-li Theodorichovy výsledky nějak vývoj názorů v pozdější době. Znalost jeho učení se sice udržovala asi po dvě století, podle jeho spisů se přednášelo na erfurtské universitě, dílo o duze znal Regiomontanus, který je chtěl vydat. Zdá se, že později Theodorichovo učení zapadlo; není však vyloučeno, že opisy jeho práce mohly nejrůznějšími cestami procházet knihovnamí učenců, aniž se znalost jeho díla projevila navenek.

¹⁴⁾ Quod autem hic dictum est de concursu duarum formarum in una radiatione seu radio, aliquo modo, libet non perfecte, simile est eo modo, quo duo colores, prout duo vitra diversorum colorum, superponerentur ad invicem et per unum radium seu per unam lineam radialem res per eas vel etiam ipsa vitra viderentur; . . . . , kn. II, kap. 7.

¹⁵⁾ *Tamtéž*, kn. II, kap. 8.

¹⁶⁾ *Tamtéž*, kn. II, kap. 7.

V 17. století učil na klementinské koleji v Praze v tehdejší době v Evropě známý učenec Baltasar Konrád (1599—1660). Zajímal se také o výzkum fyzikálních otázek a několik studentů u něho obhajovalo práce na fyzikální témata. Tak r. 1646 Baltasar Melchior Haněl (1627—1689) u něho obhajoval práci o duze, „De natura iridis“. Podle pojetí této disertace v době jejího vzniku výsledky Descartova studia duhy u nás ještě nebyly známy. Autoři disertace v ní studují vznik a vlastnosti duhy a řeší přitom v pokusech několik úloh o rozkladu světla ve spektrum. Podstata vyvolání barevných jevů jim však zůstala neznámá.

O vztahu mezi bílým světlem a spektrálními barvami autoři mnoho neuvádějí. K vysvětlení vlastností duhy odmítají studovat spektrální barvy vznikající při průchodu světla hranolem. Hranol podle jejich mínění dává „nečisté duhy“ a barvy v něm vznikají jen průchodem světla. K vysvětlení vzniku duhy na obloze je zapotřebí také předpokládaného odrazu světelných paprsků dopadajících do prostředí, ve kterém vznikají barvy.¹⁷⁾

Ale i přes tento odmítavý postoj k hranolu pro vysvětlení vzniku a vlastností duhy s ním autoři experimentují a na konci své disertace mezi jedenácti připojenými popisy pokusů uvádějí sedm pokusů s rozkladem bílého světla hranolem, a to hranolem přímým a „kruhovým“, který vznikne podle autorů stočením přímého hranolu. Tvar kruhového hranolu je zřejmě tvarem, příbuzným Markovu náramkovému hranolu.¹⁸⁾

Zdá se možné, že při svých pokusech s rozkladem bílého světla autoři také pozorovali vznik bílého světla při opětném spojení spektrálních barev. V desáté úloze disertace totiž předpokládají otázku, jak vyvolat světelný kotouč Slunce, i když se dopadající sluneční paprsky lámou a odrážejí. Získaný světelný kotouč má být zřejmě barvy slunečního světla, protože jinak podle zkušenosti autorů sluneční paprsky, které se lámou a odrážejí, mají vytvářet barevné spektrum.

K pokusu, při kterém se objevila světlá skvrna, autoři použili kruhového hranolu určitých (blíže ale neurčených) rozměrů a při pozorování umístili oko do osy hranolu. Mimo tyto okolnosti autoři žel nepřipojují další podrobnosti. Nepochybují ani vzdálenosti oka od hranolu při pozorování světlé skvrny a barevného jevu. Připojují však, že tímto způsobem je možno získat „duhu“, tj. rozložit bílé světlo do barevného spektra, a to tehdy, použije-li se „hustšího prostředí“, tedy snad hranolu s jiným indexem lomu.

¹⁷⁾ Haněl B. M. - Conrad B., De natura iridis, Pragae 1646, předmluva. O autorství disertace srv. Marek J., Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 8, Praha 1963, str. 30.

¹⁸⁾ I. Marcus Marci, *Thaumantias* . . . , Pragae 1648, str. 250.

K pokusům s rozkladem světla se tehdy používalo také dutých hranolů, které se plnily různými kapalinami.¹⁹⁾ Snad i v případě popisovaného pokusu se mohlo jednat o takovýto dutý hranol, ve kterém autoři vyměňovali tekutiny různé lámavosti. Autoři sami používali k pokusům s průchodem světla skleněnými koulemi nádob, naplněných vodou.²⁰⁾ Při svém popisu „kruhového“ hranolu autoři udávají také návod, jak hranol tohoto tvaru získat. Protože je pro ně obtížné, aby připravovali kruhový hranol ze skla ohýbáním, používají dvou dutých skleněných kuželů, které spojují přitisknutím na rovnou plochu tak, aby získali potřebné uspořádání k nahlazení kruhového hranolu, a kužele naplňují vodou.²¹⁾ Autoři měli k dispozici kruhové hranoly (nebo spíše uspořádání kuželů, o kterém jsme právě hovořili) i větších rozměrů, protože konali pokusy s kruhovými hranoly, které zasunovali do sebe.²²⁾ Vedle kruhových používali také „mnohoúhelníkové“ hranoly, které získávali tak, že přímé trojboké hranoly pospojovali jejich základnami po obvodu zvoleného mnohoúhelníka.²³⁾

Pozorování vzniku bílé skvrny po průchodu světla kruhovým hranolem nebylo pro autory příliš překvapujícím zjevem, protože to nebylo při jejich pokusech jediným pozorováním neočekávaného objevení se bílé barvy. Pro měření zdánlivého průměru Slunce používali totiž dlouhou dírkovou komoru, kterou se snažili záměrně učinit co nejlépe světlotěsnou. Při svých měřeních touto komorou pozorovali projevy ohybu světla na otvoru. Mimo barevných jevů spektrálních barev (kdy pozorovali také interferenci světla i vyšších řádů²⁴⁾) popisují také zjev, při kterém pozorovali kolem slunečního disku bílou korunu oddělenou od obrazu Slunce temným mezikružím.²⁵⁾ Při popisu těchto pozorování se autoři nepokoušejí o vysvětlení, ale spokojují se jen s konstatováním pozorování těchto jevů.

Uvádíme zde popis zmíněného pozorování bílé skvrny po průchodu světla kruhovým hranolem s tím, že se zde jednalo o provedení podobného pokusu, jaký popsal později také Marci.²⁶⁾ Autoři dizertace na rozdíl od Marka použili pravděpodobně k pokusům hranoly s různým indexem lomu. Jejich výsledky možno vysvětlit tak, že při svých pokusech v jednom případě pozorovali prošlé světlo kruhovým hranolem v místě, kde se

barevné složky spektra spojovaly do pozorované skvrny bílého světla, kdežto v druhém případě pozorovali v místech, kde barevné složky procházely rozložené. Rozpaky autorů nad výsledkem tohoto pokusu jsou patrné na jeho popisu.²⁷⁾

JAN MAREK MARCI Z KRONLANDU

Dalším přírodovědcem, jehož pokusy již snadno mohly vést k objevu složení bílého světla, byl Jan Marek Marci z Kronlandu (1595—1667). K zájmu o studium spektrálních barev [napsal o nich čtyři práce²⁸⁾] vedla Marka snaha o vysvětlení vzniku a vlastností duhy, jak je patrné již z titulu jeho prací. Markova nejrozsáhlejší kniha z tohoto oboru, „*Thaumatias...*“, je věnována nejen studiu duhy, ale také výslovně otázkám spektrálních (zdánlivých) barev. Pojednání o samotné duze tu zaujímá malou část. Více místa věnuje Marek studiu spektrálních barev a otázek, které podle jeho názoru s nimi souvisely (ředění, zhušťování, trvalé barvy, plamen atp.).

Při studiu vlastností spektrálních barev konal Marek také pokusy, které ho mohly již přivést na myšlenku složenosti bílého světla ze spektrálních složek. Sama myšlenka složenosti bílého světla nebyla Markovi tak docela cizí, ovšem složenosti v jiném smyslu než složenosti ze spektrálních složek. Marek se domníval, že bílé světlo je složeno z paprsků, které nesou schopnost barvu vyvolat (radii colorigeni), a z paprsků, které nesou obraz (radii simulachrum deferentes). Myšlenka složenosti bílého světla z barevných složek zůstala však Markovi cizí. Pro Marka bílé světlo zůstalo nejvíce spřízněné s čistým, neviditelným elementem světla, který vše proniká, a jiné barvy světla pak Marek pokládal za jeho pokažení, defekt.²⁹⁾ Různé barvy působí podle Markova názoru toto pokažení v různém stupni.

²⁵⁾ I. Marcus Marci, *Thaumatias*, liber de arcu coelesti deque colorum apparentium natura, ortu et causis, Pragae 1648, str. 251 n.

²⁷⁾ Solem refractoreflexum in circulum lucidum vertere possum per trigonum circulare, certae quantitatis, et oculo in eiusdem axe posito. Hoc ideo excogitavi, ut in Iridem verterem solem; sed lux nimia solis non suscipit tincturam. Hinc tamen occasionem accipias, etiam solem, per tale vitrum, in Iridem transformandi, ut hic petitur, nempe si densius medium adhibeas. De natura iridis, úloha 10.

Bylo by možno namítnout, že při nevhodně uspořádaném pokusu intenzivní rozptýlené světlo („nimia lux solis“) nedovolilo pozorování barevných jevů. Autoři však, aniž by se zmínili o nějaké změně v uspořádání pokusu (mimo použití hustšího prostředí), uvádějí, že tímto způsobem je možno získat také spektrální barvy. Mimoto autoři vědí o vlivu osvětlení stínítka na zřetelnost promítaného jevu (věta 23).

²⁸⁾ Studnička F. J., *Ioannes Marcus Marci a Cronland, sein Leben und gelehrtes Wirken*, Praha 1891, str. XV n.

²⁹⁾ Respondeo, cum ex luce fiant colores per refractionem. Quo magis lucem refringit contingit, eo magis recedere a sua puritate ac proinde in ratione coloris magis perfici.

¹⁹⁾ Grimaldi F. M., *De lumine, coloribus et iride*, Bononiae 1665, str. 240.

²⁰⁾ *De natura iridis*, věta 5.

²¹⁾ *Tamtéž*, úloha 4.

²²⁾ *Tamtéž*, úloha 7.

²³⁾ *Tamtéž*, úloha 8.

²⁴⁾ *Tamtéž*, úloha 11.

²⁵⁾ *Tamtéž*. Srv. také Marek J., *Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky* 8, 1963, str. 33 n.

Marek však také sám zkoumal, co nastává tehdy, když se vzájemně překrývají spektrální barvy (a zkoumá také i výsledky překrytí trvalých barev těles barvami spektrálními.³⁰⁾ Pokus provádí tak, že na dvou hranolech dává vznikat spektrům, která na stínítku přes sebe překrývá. Pokus popisuje tak, že červený okraj jednoho spektra postupně překrývá barvami spektra druhého: některé barvy při překrývání mizí, jiné se zase nemění. Při překrývání trvalých barev na předmětech barvami spektrálními Marek pozoruje, že při zmizení barev zůstávají jejich zřetelné obrysy.

Pro studium spektrálních barev při průchodu světla hranolem používal Marek dvou druhů hranolu: přímého trojbokého hranolu a hranolu, který nazývá „náramkovým“. Náramkový hranol vzniká podle Marka z přímého trojbokého hranolu jeho stočením tak, že základna tvoří kruhové mezikruží.³¹⁾

Při studiu vlastností spekter, která vznikají při průchodu světla náramkovým hranolem, uvádí Marek opět uspořádání pokusů, představující mísení spektrálních barev.

Ve větě 102 své knihy „Thaumantias“ Marek ukazuje, že spektrum, které v blízkosti náramkového hranolu má barvy v pořadí barev hlavní duhy, změní se v jisté vzdálenosti od náramkového hranolu ve spektrum s pořadím barev vedlejší duhy.³²⁾ Tuto změnu pořadí barev Marek odůvodňuje tím, že paprsky, které vytvářejí po výstupu z hranolu spektrum s pořadím barev hlavní duhy, se sbíhají, takže se v jisté vzdálenosti od hranolu protínají. Ve větší vzdálenosti od hranolu, než ve které leží zmíněný průsečík paprsků, jeví se barvy ve spektru v opačném pořadí než v oblasti mezi hranolem a průsečíkem. Ve změněném pořadí se jeví i barvy ve vedlejší duze na obloze. Z tohoto pozorování Marek uzavírá, že „hlavní duha se mění ve větší vzdálenosti od náramkového hranolu v duhu vedlejší“.³³⁾

Itaque color albus luci proximus, talis enim videtur lux pura. Succedit roseus, inde flavus, viridis, coeruleus, demum purpureus. Hic igitur in ratione coloria magis quam reliqui perfectus. Thaumantias, str. 136.

³⁰⁾ *Itaque colores iridis ex luce admissa et sensim aucta non simul disparent, sed prius luci sinceræ magis cognati, qualis puniceus, inde flavus, ac viridis, postremo coeruleus. Hanc coloris energiam et unius ab alio prærogativam facile deprehendet, qui duas irides simul committet a duplici trigino causatas. Limbum enim purpureum unius per alterius colores tractum alios sepelire, alios immutare, ipsum a nullo ex toto superari videbit.*

Sed et cum veris coloribus fieri inaequalem mixturæ modum, signum evidens iris picturæ inducta: evanescentibus enim coloribus, lineamenta duntaxat supersunt. Tamtéž, str. 136.

³¹⁾ *Tamtéž, s. 250.*

³²⁾ *Tamtéž, s. 251 n.*

³³⁾ *Theorema CII. Iris primaria, si magis producatur a trigono armillari, mutatur in secundarium. Tamtéž, str. 251.*

V prvním korolariu k této větě Marek udává poměr vzdálenosti, ve které leží průsečík paprsků barevného spektra od hranolu, k velikosti poloměru lámajícího náramkového hranolu, ale o pozorování jevu v samotném průsečíku paprsků na tomto místě nehovoří. S velkou pravděpodobností však můžeme říci, že Marek vznik bílého světla při opětném spojení barev spektra pozoroval. Svědčí o tom druhé korolarium, kde uvádí, že barvy spektra v pořadí barev hlavní duhy můžeme pozorovat v blízkosti náramkového hranolu jen tehdy, je-li poloměr hranolu dostatečně velký. Marek pro tento případ uvádí velikost poloměru tři až čtyř stop (tj. kolem jednoho metru). Tehdy průsečík paprsků barev spektra vystupujících z náramkového hranolu padne dostatečně daleko od hranolu a je možno barvy spektra v pořadí barev hlavní duhy zachytit na stínítku umístěném mezi hranolem a zmíněným průsečíkem barev.

Je-li však poloměr menší, nemůžeme v blízkosti hranolu pozorovat barvy spektra v pořadí barev hlavní duhy. V důvodu, který zde Marek uvádí, aby vysvětlil nemožnost tohoto pozorování, je formálně téměř vystižen vznik bílého světla ze spojení barev spektra. Podle Marka „barvy spektra v blízkosti hranolu mizí, protože se zde světlo sbíhá“.³⁴⁾

Marek z výsledku tohoto pozorování nedělá žádné závěry pro vztah mezi bílým světlem a spektrálními barvami nepřivedlo jej ani na stopu myšlenky složenosti bílého světla ze spektrálních složek. Marek nepřipadl na myšlenku, aby cílevědomě zkoumal, co se děje se spektrem získaným po průchodu světla hranolem, jestliže všechny jeho složky opět spojí dohromady. Je vidět, že pouhé příležitostné pozorování jevu (ovšem podle Markova popisu a při jeho možnostech zřejmě nedokonalého), kdy při překrývání spekter jejich barvy mizí, rozplývají se, nebylo Markovi dostatečným podnětem k tomu, aby v něm začalo působit ke zviklání dosavadní představy o světle dopadajícím na hranol a jeho vztahu k barvám získávaným po průchodu, nebo alespoň vzbudilo podezření o pozorování jakési neznámé, netušené dosud vlastnosti, která se zde právě projevuje a zasloužila by pečlivějšího zkoumání.

Tak zde Markovi, tak jako ostatním badatelům před Grimaldim a Newtonem, unikla příležitost objevu složenosti bílého světla ze spektrálních složek. Vztah mezi dopadajícím světlem na hranol a vznikajícími spektrálními barvami po průchodu světla hranolem zůstal Markovi nadále tajemstvím.

Objev složenosti bílého světla zůstal tak vyhrazen podle dosavadního tradování historie tohoto objevu Newtonovi, jehož cesta byla již o to

³⁴⁾ *Atque inde fit, quod iridem primariam a trigono armillari productam non conspiciamus. A luce enim coincidente in vicinia trigoni huius colores diluuntur. Tamtéž, str. 252.*

snazší, že měl k dispozici výsledky Grimaldiovy, Descartesovy³⁵⁾ a zdá se, že také Markovy,³⁶⁾ takže myšlenka dokončení pokusů naznačených u jeho předchůdců mohla mu snadněji vyvstat. Jak však uvidíme v dalším, o složenosti bílého světla ze spektrálních složek věděl již jasně Grimaldi, který konal uvědoměle pokusy se spojením celého spektra.

FRANCESCO MARIA GRIMALDI

K řešení otázky o vztahu bílého světla a spektrálních barev přispěl v 17. století značným podílem Francesco Maria Grimaldi (1618—1663) v posmrtně vydaném díle o světle, barvách a duze.³⁷⁾ Tato kniha je v historii fyzikální optiky známa tím, že v ní Grimaldi popsal pozorování ohybu světla, označil tento jev jako čtvrtý způsob šíření světla (za dosavadní pokládal přímočaré šíření, odraz a lom) a nazval termínem „difrakce“, který se ve fyzikální optice zachoval dodnes.

Grimaldiova kniha je pro studium vývoje poznávání vztahu mezi bílým světlem a spektrálními barvami tím významnější, že Grimaldi je jedním z nemnoha autorů, jejichž jména vzpomíná Newton ve svých optických pracích. Při pojednávání o otázce složenosti světla (jejíž řešení uveřejnil r. 1672 v dopise Královské společnosti v Londýně) sice Newton nepřipomíná Grimaldiovy výsledky, ale jeho představy mohly pro Newtona znamenat významný podnět k formulování jeho teorie světla a barev.

Na otázku o podstatě světla odpovídá Grimaldi dvěma představami, a to představou světla jako spojitě a nespojitě látky. Obě představy neměly u Grimaldiho stejnou váhu. Na jedné straně je světlo jakási velmi jemná fluidová substance, která je schopná vlnění.³⁸⁾ Na druhé straně Grimaldi také předpokládá, že světlo se skládá z částic, ale jsou to částice tak spojené, snad tak malých rozměrů, že spojitost světelné látky převažuje.³⁹⁾ Proto také odmítá Descartesovy představy o složenosti světla z částic, protože sám přisuzuje světlu možnost kondenzace, již nejsou Descartesovy

³⁵⁾ Descartes uveřejnil ve svých *Meteorech* teorii vzniku duhy, ale teorií barev se hlouběji nezabýval. Viz kupř. ruský překlad jeho knihy *Rassužďenje o metodě s přiloženijami dioptrika, meteory, geometria*, M.-L. 1953 a zde článek G. G. Sljusareva, *Dekart i optika XVII veka*, str. 458 n.

³⁶⁾ Znalost Markových knih v okruhu Královské společnosti v Londýně v druhé polovině 17. století plyne z jednání sekretáře Společnosti Oldenburga s Edwardem Brownem za Brownovy cesty do východní Evropy v letech 1668—69 o navázání styku s Markem Marci. Srv. Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 9, Praha 1964, str. 81.

³⁷⁾ Grimaldi F. M., *Physico-mathesis de lumine, coloribus et iride aliisque adnexis*, Bononiae 1665 (dále jen *De lumine*).

³⁸⁾ *Tamtéž*, str. 12, 165, 195, 242, 321.

³⁹⁾ *Tamtéž*, str. 364, str. 12.

částice schopné. Rozdělení světla na částičky pokládá Grimaldi přímo za zbytečné.⁴⁰⁾ Sám však při použití představy, že světlo se skládá z částiček, blíže o jejich vlastnostech nemluví.

Tak u Grimaldiho převládá představa o světle jako tekutině schopné vlnění. Odůvodňuje ji analogií mezi šířením světla a šířením rozruchu na vodní hladině a šířením zvuku z chvějící se struny.⁴¹⁾

Žádné světlo není podle Grimaldiho naprosto čisté, každé má nějakou barvu, protože s vlněním světelné substance je spojen vjem barvy.⁴²⁾ Barvy jsou pro Grimaldiho samo světlo a Grimaldi je definuje zešíroka jako něco, co je schopné působit na smysl zraku.⁴³⁾ Různým barvám připisuje rozdílnost ve vlnění světelné substance, již blíže necharakterizuje.⁴⁴⁾ Zjišťuje jen, že jednotlivým barvám není schopen přiřadit jednotlivá vlnění (*fluitationes*). Závěr podporuje opět odkazem na analogii mezi světlem a zvukem, podle které ve znění chvějícího se tělesa nelze také určit jednotlivé zvuky.

Zajímavá je Grimaldiova představa, že spektrální barvy jsou obsaženy již v bílém světle. Na místě, kde říká, že ve světle není schopen přiřadit jednotlivým barvám jednotlivá vlnění, současně píše, že barvy ve světle od sebe nemůže odlišit.⁴⁵⁾ Myšlenka, že bílé světlo obsahuje již v sobě spektrální barvy, jež se opakuje u Grimaldiho na více místech,⁴⁶⁾ jej vede k tomu, že při popisu svých pokusů a pozorování raději hovoří o vnímání spektrálních barev než o jejich vyvolávání při příležitostech jejich vzniku. Činí tak vědomě, že o barvení světla či jeho přechodu ve spektrální barvy hovoří vzhledem ke zraku, protože je přesvědčen o tom, že vznikající pozorovaná barva už předem v dopadajícím bílém světle byla, aniž byla vnímána.⁴⁷⁾ Při tom však Grimaldi výslovně odmítá domněnku, že by barvy

⁴⁰⁾ *Tamtéž*, str. 363 n.

⁴¹⁾ *Tamtéž*, str. 365, str. 12 n.

⁴²⁾ *Tamtéž*, str. 406.

⁴³⁾ *Tamtéž*, str. 396.

⁴⁴⁾ *Tamtéž*, str. 369.

⁴⁵⁾ Verum quia de illius [tj. světla] summa fluiditate non dubitamus, iuxta probata ad Propos. 2, consequenter aliquas plures in eo admittimus fluitationes diversitates, sufficientes ad omnes colorum varietates, non curantes interim eas distincte discernere et singulis colorum speciebus peculiariter aliquam attribuere, cum neque id nobis possibile sit, neque ullo ex fine absolute expetendum. Et sicut in fluitatione aëris vel tremore corporis sonantis non possumus assignare certam aliquam speciem ac mensuram pro quolibet determinato sono, ita nec pro singulis colorum speciebus volumus esse solliciti in afferenda peculiari luminis fluitatione, visibilitati ipsorum inserviente. *Tamtéž*, str. 369.

⁴⁶⁾ *Tamtéž*, str. 399, 416, 523.

⁴⁷⁾ ... lumen ipsum habet in se omnem rationem coloris et quando dicitur colorari seu transire in aliquem colorem, intelligendum est id fieri in ordine ad visionem nostram, quatenus per talem aliquam ipsius fluitationem illud redditur proxime sensibile

vznikaly z bílého světla snad až v oku pozorovatele.⁴⁸⁾ Tak podle Grimaldiho spektrální barvy vznikají tak, že se z bílého světla vzájemně od-
dělují podle různé schopnosti k rozptýlení (řekli bychom podle různého
stupně lomu), která je jejich vtištěnou vlastností.⁴⁹⁾ Za příčinu toho jevu
Grimaldi udává jistou vlastnost světla, kterou nazývá zavinutost (convo-
lutio).

Další zajímavostí v Grimaldiově knize je popis jeho pozorování vzniku
bílého světla ze spojení spektrálních barev. Grimaldi líčí, že tak, jako jis-
tým pochodem z bílého světla vznikají spektrální barvy, tak že také opač-
ným pochodem opět spektrální barvy zanikají a dále se pak šíří původní
bílé světlo. Z pozorování tohoto jevu vyvrací Grimaldi domněnku, že by
snad spektrální barvy mohly vznikat tím, že by se k procházejícímu bí-
lému světlu v daném prostředí něco přidalo, či se vytvořilo v bílém světle
něco nového.⁵⁰⁾

V odstavci, ve kterém ukazuje, že spektrální barvy nejsou nic jiného
než světlo, protože mají vlastnosti světla, že se totiž lámou, odrážejí se,
osvěcují temné předměty a činí je viditelnými, píše dále o tom, že barvy
spojené čočkou do jednoho bodu vyvolávají v něm větší teplo, a vnik-
nou-li do oka, je patrné, že nejsou nic jiného než světlo.

Není zcela jisté, popisuje-li Grimaldi v tomto odstavci pozorování bílé-
ho světla ze spojených spektrálních barev. Na tomto místě Grimaldi ne-
připojuje ke slovu „lumen“ žádný přívlastek. Bylo by možno namítnout,
že zde nepozoroval spojení spektrálních barev do bílého světla, ale jen
jednotlivé barevné složky spektra. Ovšem Grimaldi právě zde chce doká-
zat, že barevné složky spektra jsou světlem, a mezi jinými vlastnostmi
uvádí, že je jako „světlo“ vidí.

Pro Grimaldiho „lumen“ znamená většinou bílé světlo a mělo by tomu
tak být zvláště na tomto místě, kde se mu jedná o důkaz toho, že spektrál-
ní barvy mají vlastnosti právě bílého světla. Popis pozorování, že barvy
jsou světlem, je také bezprostředně spojen s předcházejícím zjištěním,
že spojené spektrální barvy, a to do jednoho místa, vyvolávají pocit vět-
šího tepla, jak je patrné z Grimaldiová textu.⁵¹⁾

secundum aliquam determinatam visibilitatem seu rationem coloris, quae in illo tamen
iam praeerat, sed non poterat sentiri nisi per talem fluitationem applicantem lumen
et determinantem potentiam visivam ad talem perceptionem coloris in lumine. *Tamtéž*,
str. 399.

⁴⁸⁾ *Tamtéž*, str. 524.

⁴⁹⁾ ... lumen apparenter, ut vocant, colorari tunc solum, quando eius diffusio sic tur-
batur, ut radii cogantur ab invicem separari aut discindi, cum dissipatione inaequaliter
illis impressa. *Tamtéž*, str. 524.

⁵⁰⁾ *Tamtéž*, str. 244.

⁵¹⁾ Constat vero haec luminis perseverentia, vel ex eo, quod dum fiunt colores appa-
rentes, exempli gratia lumine traiecto per vitreum prisma trigonale, radiationes sic

Přesto však nelze beze zbytku, jak se zdá, vyvrátit námitku, že na tom-
to místě Grimaldi konstatuje, že vnímání jednotlivých barevných složek
spektra je tímtež působením světla na oko pozorovatele, jakým je vní-
mání bílého světla.

Na dalším místě v témže odstavci své knihy však Grimaldi roztpyluje
i tyto případné pochybnosti o tom, zda vznik bílého světla ze spojení spek-
trálních složek pozoroval, a říká výslovně, že světlo (na tomto místě ve
významu spektrálních složek), které se odbarvuje, se jeví jako samo „čisté
světlo“, tj. původní bílé světlo. Že si byl Grimaldi vědom závažnosti tohoto
svého zjištění, dotvrzuje jeho věta, že o této vlastnosti světla dosud nikdo
nereferoval.⁵²⁾

Je tedy patrné, že Grimaldi záměrně experimentoval se spojením spek-
trálních barev a při svých pokusech zjistil, že toto spojení dává opět bílé
světlo. A toto bílé světlo je pro Grimaldiho světlem, které se před tím při
vhodné příležitosti do barevných složek rozkládalo. Podle Grimaldiových
představ světlo, když se odbarvuje, získává nový druh kmitání (fluitatio-
nem), který je protichůdný tomu, který světlo získalo při svém zbarvení.
A toto nově při spojení spektrálních složek získávané kmitání je podobné
tomu, které světlo mělo při svém předchozím šíření, dříve než se zbarvilo.
Toto mínění Grimaldi pokládá za bezpečně zjištěnou pravdu. Při tom mu
však zůstává nejasným, jakou funkci má tato změna kmitání ve světle při
vytváření barvy.⁵³⁾

Nejistota této poslední věty neznamená Grimaldiho váhání nad myšlen-

coloratae refringuntur ac reflectuntur modo proprio luminis, illustrant caetera obiecta
alioquin obscura redduntque illa visibilia.

Itemque per vitream lentem coactae in unum locum valent excitare maiorem calorem,
ac denique in oculum incurrentes produnt se nihil aliud esse, quam lumen. Uno verbo,
colores apparentes habent omnes proprietates luminis, ergo non sunt aliud a lumine.
Tamtéž, str. 404.

⁵²⁾ Ad haec quando lumen per fluitationem suam denuo recuperatam decoloratur
modo iam dicto et apparet purum lumen, vel haec producit ipsum lumen purum et hoc
nemo dixerit. *Tamtéž*, str. 405.

⁵³⁾ ... modus ipse, quo lumen transit in colorem, immo est modus, quo idem de iam
colorato redditur non coloratum, evidentem ostendit nihil de novo produci in lumine,
sed illud per solam aliquam novam agitationem diffundi cum nova aliqua undulate
fluitatione, iuxta alibi explicata...

Quodsi dicatur nobiscum, lumen dum modo dicto decoloratur acquirere novam fluita-
tionem, contrariam illi, quam in coloratione acquisiverat, et similem ei, quam habebat
antequam coloraretur. Id quidem verissimum est, sed non video, quid faciat illa mutatio
fluitationis in lumine ad producendam aliquam entitatem novam, quae dicatur color,
... *Tamtéž*, str. 405.

O protichůdném působení při barvení světla a jeho odbarvování viz také 18. odstavec
ve 43. kapitole citované knihy.

kou složenosti bílého světla, kterou vyjadřuje přesvědčivěji jinde.⁵⁴⁾ Je to spíše nejistota v důsledném použití jeho představ vlnové teorie světla ve spojení různé vlnové délky s různými barvami spektrálních složek a pro Grimaldiho i samotného bílého světla.

O těchto potížích, které pocituje v tušení nedostatečného propracování vlnové teorie světla, které odstranit sám zatím není schopen, hovoří Grimaldi také jinde.⁵⁵⁾ Je pro něho obtížné, aby vysvětlil, které a jaké vlnění je schopno představovat tu či onu barvu. I při konstatování těchto obtíží odvolává se Grimaldi na podobné potíže při analýze zvuků z chvějící se struny.

Poznamenejme na tomto místě, že Grimaldi na základě analogie s vnímáním akordů posuzuje s opatrností vnímání barev. Přiřazuje jednotlivým barvám vlastnost, kterou nazývá „undulatio“ a kterou bychom snad mohli ztotožnit s pojmem vlnové délky. Pro Grimaldiho je to vlastnost, která barvu charakterizuje.⁵⁶⁾ Při tom však Grimaldi upozorňuje, že vjem jedné barvy nemusí být zprostředkován působením paprsků s jistou jednou „undulatione“, řekněme tedy s jistou vlnovou délkou. Grimaldi říká, že se totiž může stát, že tentýž vjem, který vyvolávají tyto paprsky s jednou vlnovou délkou, mohou právě tak způsobit paprsky s rozdílnými vhodnými vlnovými délkami spojením svých účinků. Při tomto uvedení principu superpozice se Grimaldi opět odvolává na analogii s vnímáním harmonie tónu.⁵⁷⁾

54) Siquidem non admittimus, colorem esse aliquid lumini superadditum et ab eo acquisitum, dum coloratur, sed dicimus esse rationem aliquam in eo semper existentem, et colorari lumen nihil aliud esse, quam perfici aliquo modo in ordine ad apparendum sub tali ratione peculiaris sensibilitatis, ut explicabitur praecipue ad Propos. 45. *Tamtéž*, str. 340. Viz také str. 369, 399, 416 a další.

55) Postremo videtur hic explicandum, quae et qualis fluitatio luminis apta sit praesentare hunc, vel illum colorem, loquendo saltem de praecipuis ac maxime notis. Sed hoc non minus est difficile, quam assignare quinam et qualis sit tremor in chorda tenta, qui facit hunc, vel illum sonum determinate. *Tamtéž*, str. 361.

56) ... lumen ipsum super guttulas illas fractum atque inde reflexum cum speciali aliqua undulatione ad fractionem illam consequente ... *Tamtéž*, str. 340.

... idcirco probabilius etiam dicendum esset, colorum diversitates reddi specialiter sensibiles per certas aliquas undulationes luminis, ortas ex multiplici agitatione particularum luminis, quamvis illae concenderentur reipsa globosae et secundum atomam, aut valde minutam divisionem discretas. *Tamtéž*, str. 365.

57) ... attamen haec ipsa duo lumina minutissime permixta et in quamminimis oculis particularis recepta, valent eam ipsam in oculo motionem facere, quam facit lumen cum una speciali aliqua undulatione, reflexum a corpore aliquo, quod putatur viride.

Quia licet aliquid luminis ab indico reflexi et in certam aliquam retinae particulam incidens, facit in ea suam impressionem ex uno latere. Ex alio tamen latere eiusdem particulae aliquid luminis ab auripigmento reflexi, facit ipsum suam specialem impressionem et ex concursu utriusque impressionis particula illa visorii organi necessario debet affici modo aliquo diverso ab eo, quo afficeretur a singulis seorsim luminibus.

... Sicut harmonia ex sola vocum mixtura in aure. De lumine, str. 359.

Můžeme tedy shrnout pro nás nejdůležitější Grimaldiový výsledek takto:

Všechny spektrální barvy jsou obsaženy v bílém světle a liší se v něm vlastnostmi, které od sebe rozlišují různé druhy vln a které Grimaldi nazývá „fluitatio“ či „undulatio“.

Při různých příležitostech vnímáme spektrální barvy, jejichž vznik Grimaldi vysvětluje tak, že paprsky těchto barev se oddělují z bílého světla.

Tak jako spektrální paprsky vznikají rozkladem bílého světla, tak je na druhé straně možno zpětně spojit spektrální složky, aby dopadaly do jednoho místa, přičemž vznikne bílé světlo těch vlastností, které mělo dopadající světlo před rozkladem.

Uvedené poznatky jsou však také významnými body Newtonovy nové teorie světla a barev. Měl zde tedy Newton v Grimaldioví svého předchůdce. Že Grimaldiový výsledek nezbudily značnější ohlas, plyne snad z toho, že jsou nenápadně roztroušeny v objemné knize, kde o nich Grimaldi pojednává více méně se stejnou důležitostí, jako o ostatních, již dříve známých vlastnostech světla. Newton však své výsledky předložil ve svém sdělení ve stručnější formě a lépe ukázal závažnost objevu těchto vlastností světla. Newtonova formulace byla také jasnější než formulace Grimaldiová.

Z Á V Ě R

V článku je popsáno několik pokusů různých autorů, které případně mohly již před Newtonem vést k odkrytí složenosti bílého světla ze spektrálních barev. Teprve však cílevědomý pokus Grimaldiho se složením všech spektrálních složek rozřešil otázku o vztahu spektrálních složek k bílému světlu tak, že bílé světlo se skládá ze spektrálních složek, které se při vzniku spektra z bílého světla oddělují.

Pro nás je zajímavá skutečnost, že při studiích o spektrálních barvách v tomto období se objevují jména profesorů pražské university, Balthasara Konráda a Jana Marka Marci z Kronlandu. Práce, které uveřejnili, obsahují popisy pozorování některých základních jevů fyzikální optiky a (jak je patrné z některých okolností) mohly mít vliv i na rozvoj fyzikální optiky v zahraničí.⁵⁸⁾ V otázce složenosti bílého světla však tyto autoři zůstali na úrovni překrývání jednotlivých spektrálních barev a příležitostného pozorování křížení spekter při pokusech s hranoly ve tvaru náramku.

58) Marek J. Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 9, Praha 1964, str. 81.

JIRÍ MAREK

Résumé

L'auteur de l'article décrit quelques essais de différents auteurs, que pouvaient conduire éventuellement à une découverte de la composition de la lumière blanche, déjà avant Newton: Theodoricus de Friberg (1250—1310), Balthasar Melchior Haněl (1627—1689), Balthasar Conrad (1599—1660), Ioanes Marcus Marci de Cronland (1595—1667), Francesco Maria Grimaldi (1618—1663).

C'était Grimaldi, qui a réalisé l'essai, ayant pour but de confirmer la composition de la lumière blanche, composée des couleurs de spectre, qui se détachent de la lumière blanche au moment de la naissance du spectre. Ce découvert de la composition de la lumière blanche est attribué à Newton.

Néanmoins, Newton ne mentionne pas dans son rapport les auteurs, de travaux desquels il pouvait peut-être puiser. Mais, dans un autre travail, Newton fait mention de Grimaldi et par conséquence il devait connaître son livre. Même il pouvait avoir connaissance du livre de Grimaldi bien avant l'apparition de son rapport, car le compte-rendu du livre de Grimaldi fut publiée par les Philosophical Transactions encore avant la publication du rapport de Newton, donc, que le livre de Grimaldi était à ce temps connu parmi les membres de Royal Society.

Il est vraisemblable, que Newton connaissait aussi les travaux de Marci, qui étaient aussi bien connus dans la Royal Society, car H. Oldenbourg, le secrétaire de la Royal Society, a essayé de prendre contact avec Marci dans les années 1668—69.

À ce moment, on ne sait pas, si à ce temps critique, le travail de Theodoricus était encore connu, et en quant était aussi connu la dissertation de Haněl, qui celui-ci a défendu chez le professeur Conrad.

Adresse de l'auteur:
Fyzikální ústav ČSAV,
Praha 9.

MATERIÁLY

PŘEHLED GRATULACNÍCH SBORNÍKŮ K PROMOCIM V LETECH 1583—1620

Übersicht über die Gratulationsgedichte zu den Promotionen 1583—1620

JAN MARTINEK

V minulém ročníku (Historia univ. Carolinae, 1966, fasc. 1, str. 118n.) jsem pojednal o gratulacích k bakalářským a magisterským promocím v 16. a 17. stol. Odkazoval jsem k Truhlářově Rukověti k humanistickému písemnictví, protože nová Rukověť humanistického básnictví byla tehdy ještě v tisku. Po jejím vyjití (Praha 1966) je možno na jejím základě uveřejnit dodatek ke zmíněnému článku. Podstatnou část tohoto dodatku bude tvořit přehled gratulačních sborníků. V prvním sloupci je citace strany Rukověti, kde je o jednotlivých sbornících pojednáno. V druhém sloupci je datum promoce. To se shoduje zásadně s datem, uvedeným v Rukověti, až na jedinou výjimku. Gratulační básně k zářijovým bakalářským promocím r. 1615 jsou označeny datem 18. 9. a nikoli 20. 9., které je v Rukověti. Údaj v Rukověti vznikl převedením data podle římského kalendáře: *Calend. 12. Octobris anno 1615*, které nelze vykládat jinak, než A. d. 12. Kal. Octobres (=20. 9.), ale vyhláška ze dne 12. 9. 1615, kterou čteme na začátku sborníku, stanoví konání promoce *proximo die Veneris* (fol. A 3b), tedy na pátek 18. 9. Datum 20. 9. připadlo toho roku na neděli, kdy se promoce zpravidla nekonaly. Ve všech případech, kdy je datum v titulech sborníků vyjádřeno podle římského kalendáře, je to uvedeno v poznámce, na kterou se odkazuje číslem v posledním sloupci; u ostatních je datum vyjádřeno podle našeho kalendáře. Ve třetím sloupci je uveden druh promoce (B=bakalářská, M=magisterská) a ve čtvrtém počet promovaných. V předposledním sloupci je vyznačeno, jaké údaje o promovaných sborník podává. Zkratka „disp.“ značí, že sborník obsahuje seznam jmen promovaných bakalářů a mistrů a že u každého jména je titul disputace, na jejímž základě bylo dosaženo akademické hodnosti. Údaj „jména“ značí, že sborník obsahuje pouze výčet jmen pro-

movaných bakalářů nebo mistrů, ale nikoli tituly jejich disputací. Není-li ve sloupci žádný z těchto údajů, znamená to, že sborník nepodává přehled jmen ani disputací. I v takových případech bývá ovšem možné některé údaje vyčíst z blahopřejných příspěvků. V posledním sloupci jsou čísla, odkazující k *poznámkám*, uvedeným za přehledem. V těchto poznámkách jsou zachyceny zvláštnosti některých sborníků, které nebylo možno vyznačit v předchozích sloupcích.

Citované stránky Rukověti přinášejí tyto údaje o jednotlivých sbornících: datum promoce, titul sborníku, ústavy a signatury zjištěných exemplářů, citace bibliografií (zvl. Zíbrt), jména příspěvatelů, event. také literaturu o sborníku. Všechny uvedené sborníky jsou dostupné v Praze kromě blahopřání k promoci 22. 9. 1593. Exemplář tohoto tisku má Pre-diger-Seminar-Bibliothek ve Wittenberku.

Strana	Datum	Druh	Počet	Údaje	Pozn.
307	25. 9. 1583	B	10	jména	—
307	22. 5. 1585	B	11	jména	1
308	26. 6. 1585	B	10	jména	2
308	17. 7. 1585	B	9	—	3
308	16. 7. 1586	B	10	jména	—
308	20. 8. 1586	B	10	jména	4
308	4. 7. 1589	B	10	jména	5
308	28. 8. 1591	B	9	jména	6
309	2. 6. 1593	B	12	jména	—
309	30. 6. 1593	B	12	jména	—
309	22. 9. 1593	B	11	jména	7
309	14. 6. 1595	B	12	jména	8
309	12. 7. 1595	B	14	jména	9
309	17. 8. 1595	B	13	jména	10
310	13. 9. 1595	B	13	jména	—
310	7. 10. 1596	M	12	jména	—
310	21. 5. 1597	B	12	jména	—
310	9. 7. 1597	B	12	jména	—
310	11. 8. 1597	B	12	jména	11
311	16. 9. 1597	B	11	jména	—
311	27. 7. 1599	B	10	jména	—
311	20. 8. 1599	B	10	jména	12
311	4. 7. 1600	M	8	jména	13
311	5. 6. 1601	B	12	jména	—
312	9. 7. 1601	B	12	jména	14
312	13. 8. 1601	B	—	—	15
312	13. 8. 1601	B	11	jména	16

Strana	Datum	Druh	Počet	Údaje	Pozn.
313	29. 4. 1603	B	12	jména	17
313	10. 6. 1603	B	12	jména	—
313	16. 7. 1603	B	11	jména	—
313	23. 9. 1603	B	11	jména	18
313	17. 8. 1604	M	13	jména	—
313	25. 5. 1605	B	13	jména	—
314	21. 6. 1605	B	13	jména	—
314	19. 7. 1605	B	12	jména	—
314	16. 8. 1605	B	12	jména	—
314	13. 9. 1605	B	10/11	jména	19
315	17. 8. 1606	M	11	jména	—
315	29. 5. 1607	B	12	jména	—
315	26. 6. 1607	B	12	disp.	—
316	17. 7. 1607	B	12	disp.	—
316	7. 8. 1607	B	10	—	—
317	11. 8. 1608	M	12	disp.	—
317	19. 5. 1609	B	12	disp.	—
317	30. 6. 1609	B	11	jména	20
317	30. 7. 1609	B	11	disp.	21
317	25. 8. 1609	B	10	—	22
317	22. 9. 1609	B	11	disp.	—
318	27. 4. 1610	M	12	disp.	—
318	23. 8. 1611	B	12	jména	—
318	6. 9. 1611	B	12	disp.	23
318	4. 10. 1611	B	12	disp.	—
319	29. 3. 1612	M	11	disp.	—
319	27. 4. 1612	B	12	—	—
319	18. 5. 1612	B	12	disp.	—
319	27. 9. 1612	B	13	—	24
319	8. 3. 1613	B	9	disp.	—
320	14. 3. 1613	M	8	disp.	—
320	19. 4. 1613	B	8	disp.	—
320	6. 3. 1614	B	22	disp.	25
320	17. 4. 1614	M	7	disp.	26
321	1. 8. 1614	B	11	disp.	—
321	26. 9. 1614	M	6	disp.	—
321	17. 2. 1615	B	17	jména	—
321	26. 3. 1615	M	6	disp.	—
321	4. 8. 1615	B	14	disp.	—
322	18. 9. 1615	M	9	disp.	27
322	10. 3. 1616	B	17	disp.	—
322	21. 4. 1616	M	7	disp.	28
322	8. 8. 1616	B	12	disp.	—
322	6. 10. 1616	M	8	disp.	—

Strana	Datum	Druh	Počet	Údaje	Pozn.
323	2. 3. 1617	B	18	disp.	—
323	4. 8. 1617	B	11	disp.	—
323	26. 9. 1617	M	4	disp.	—
323	22. 3. 1618	B	22	disp.	—
324	9. 8. 1618	B	17	disp.	—
324	7. 3. 1619	B	37	disp.	29
324	18. 4. 1619	M	13	disp.	30
324	22. 8. 1619	B	15	disp.	—
325	3. 10. 1619	M	6	disp.	31
325	5. 3. 1620	B	28	disp.	—
325	1. 9. 1620	B	29	disp.	32

Poznámky: 1) 11. Cal. Iunii. 2) VI. Cal. Iul.; jednolist. 3) XVI. Cal. Aug. 4) 13. Cal. Sept. 5) IV. Nonas Iulii. 6) 5. Calend. Sept. 7) 10. Calend. Octobrium. 8) Rukop. přípisky ve strahov. exempl. FK V 10. 9) XIII; Rukověť nesprávně XIII. 10) 16. Cal. Septemb.; rukop. přípisky ve strahov. exempl. FK V 10. 11) Rukop. přípisky ve strahov. exempl. FK V 10. 12) 13. Calend. Septemb. 13) 4. Nonas Iulii. 14) 7. Idus Iulii. 15) Idib. August. K téže promoci jako následující sborník. Uvádějí se pouze jména dvou promovaných. 16) K téže promoci jako předchozí sborník. 17) a 18) Druh promoce není uveden. 19) V titulu řečeno *iuvenibus X*, ale jmen uvedeno 11. 20) *Pridie Cal. Iul.* 21) 3. Cal. Sextilis. 22) 8. Calend. Septembris. 23) 8. Idib. Septemb. 24) V titulu *iuenib(us)* nikoli *iuenis* (Rukověť). 25) *Pridie Nonis Martii.* 26) 15. Kalend. Maii. 27) K datu viz výše. 28) 2 varianty; jména a disputace v obou. 29) Disputace nejsou u jmen, ale samostatně; celkem 15 titulů. 30) 14. Calend. Maii. 31) Pouze neúplný opis tisku. 32) Obsah je zpracován v mém článku v předchozím svazku tohoto sborníku.

Další přehled zachycuje počet bakalářských a magisterských promocií, jak jsou doloženy v gratulačních sbornících, podle jednotlivých let. V prvním sloupci je uveden rok, v druhém a třetím sloupci počet bakalářských a magisterských promocií a v dalších dvou sloupcích počet promovaných bakalářů a mistrů. Pro srovnání je v posledních dvou sloupcích uveden počet promovaných, jak jej pro jednotlivá léta podle universitních dokladů zachytili F. Šmahel a M. Truc ve svém článku „Studie k dějinám University Karlovy v letech 1433—1622“ (Historia universitatis Carolinae Pragensis 4 (1963) 2, str. 47). Kde je počet promovaných, zjištěný na základě sborníků, nižší než počet, uvedený Šmahelem a Trucem na základě universitního materiálu, znamená to, že všechny promoce toho roku nebyly oslaveny sborníkem nebo, že sborníky byly sice napsány, ale nedochovaly se pro tento rok v úplnosti. Je-li u některých let naopak počet promovaných, zachycený podle sborníků, vyšší než počet, vyplývající z universitních dokladů, znamená to, že sborníky poskytují pro tato léta proti doposud zpracovanému materiálu některé informace navíc. Ani v těch případech, kde je naprostá shoda mezi počtem, čerpaným z universitních dokladů a ze sborníků, nebo kde je počet, zjištěný ze sborníků,

větší, nelze předpokládat, že máme zachycený počet promovaných v úplnosti; ani u sborníků ani u universitního materiálu není totiž, jak jsme viděli, záruka, že zaznamenává veškeré promoce.

Rok	Promoce		Promovaní Univ. doklady		Rok	Promoce		Promovaní Univ. doklady			
	bak.	mag.	bak.	mag.		bak.	mag.	bak.	mag.		
1583	1	—	10	—	28	—	1602	—	—	—	—
1584	—	—	—	—	11	1603	4	—	46	—	—
1585	3	—	30	—	31	1604	—	1	—	13	—
1586	2	—	20	—	—	1605	5	—	60/61	—	62
1587	—	—	—	—	—	1606	—	1	—	11	—
1588	—	—	—	—	10	1607	4	—	46	—	57
1589	1	—	10	—	37	1608	—	1	—	12	—
1590	—	—	—	—	—	1609	5	—	55	—	54
1591	1	—	9	—	38	1610	—	1	—	12	—
1592	—	—	—	—	—	1611	3	—	36	—	61
1593	3	—	35	—	47	1612	3	1	37	11	38
1594	—	—	—	—	—	1613	2	1	17	8	17
1595	4	—	52	—	52	1614	2	2	33	13	22
1596	—	1	—	12	—	1615	2	2	31	15	32
1597	4	—	47	—	46	1616	2	2	29	15	—
1598	—	—	—	—	—	1617	2	1	19	4	27
1599	2	—	20	—	32	1618	8	—	39	—	22
1600	—	1	—	8	—	7	1619	2	2	52	19
1601	3	—	35	—	46	—	1620	2	—	57	—

Celkový počet promocií je o jednu nižší (81) než celkový počet sborníků (82), protože k jedné promoci (13. 8. 1601) byly vydány dva sborníky.

Pokud jde o vztah k Šmahelově a Trucově studii, platí i pro tyto přehledy to, co jsem konstatoval o svém předchozím článku. Tím, že jsem upozornil na nové prameny, nemám v úmyslu měnit závěry, vyplývající z jejich práce, která se zakládá na materiálu z mnohem rozsáhlejšího časového úseku. Vcelku se nově zjištěné informace dotýkají jejich údajů jen nepatrně. Je také nutno upozornit, že v předchozím článku i v těchto přehledech byla sice zachycena nejvýznamnější literární svědectví o studii na pražské universitě v předbělohorské době, ale nikoli všechny doklady toho druhu. Úplný přehled takových zpráv, pokud jsou obsaženy v humanistické literatuře, bude možno podat až po ukončení Rukověti humanistického básnictví, jejíž obsah je rozvržen do 5 svazků. Vzhledem k tomu, že v ní nebudou zachycena díla autorů, kteří psali výhradně prózou, jsou takové literární památky, zvláště pokud mají vztah k universitě, zachycovány aspoň v kartotéce. Převážná většina materiálu bude ovšem podána v Rukověti, protože skoro každý prozaický spis byl doprovázen verši a poněvadž se v předbělohorském období vyskytl mezi humanisty

jen nepatrný počet autorů, kteří se vůbec nepokusili o básnickou tvorbu. U těch, kteří psali verše, jsou v Rukověti registrována zpravidla všechna jejich díla, tedy i prozaická. Ve spojení s universitními záznamy vytvoří věcné údaje, čerpané ze spisů literární povahy, významný zdroj informací, který v mnohém ohledu vyváží ztrátu historických dokladů, které mají vztah k dějinám university v 16. a 17. stol.

Übersicht über die Gratulationsgedichte zu den Promotionen 1583—1620

JAN MARTÍNEK

Zusammenfassung

Der im vorigen Band der *Historia universitatis Carolinae* veröffentlichte Artikel über die Gratulationsgedichte zu den Promotionen der Baccalaurei und Magistri an der Karls-Universität Prag im 16. und 17. Jahrhundert wird auf Grund des neu herausgegebenen zusammenfassenden Werkes über den böhmischen Humanismus (*Enchiridion renatae poesis Latinae*, Prag 1966) durch zwei Übersichtstabellen ergänzt. Die erste enthält das Verzeichnis der Gratulationsgedichte mit Angaben über ihren Inhalt, in der zweiten werden die aus diesen Gedichten und aus dem Material des Universitätsarchivs geschöpften Nachrichten über die Anzahl der in den einzelnen Jahren promovierten Baccalaurei und Magistri verglichen.

O. W.

REFERÁTY

Enseignement et diffusion des sciences en France au XVIIIe siècle

Paris 1964, str. 780

Pod redakcí předního francouzského historika vědy René Tatona patnáct historiků různého zaměření se pokusilo osvětlit vývoj asi všech institucí, které se v předrevoluční Francii osmnáctého století podílely na výuce přírodních věd. Vzniklo tak rozsáhlé dílo, které je výsledkem svým způsobem kolektivní práce. Každá stať sice nese pečeť individuality svého autora, která se projeví především ve stylu podání, dále také ve výběru i zpracování materiálu i v řešení řady dílčích otázek. Avšak cílevědomá snaha o analýsu co nejbohatšího materiálu a hledání nových třeba velmi speciálních faktů v co největší úplnosti vede autory

k zachycení dynamiky předrevolučního vývoje, jímž se v oblasti vědecko-pedagogických institucí probojovávaly tendence a síly, které se rozvinuly až v revolučním období jak zásadním přetvořením institucí tak rozkvětem původní vědecké práce koncem 18. a začátkem 19. století. Tyto myšlenky vystupují v díle explicitně jen zcela výjimečně. Proto také Taton v předmluvě (str. 11) velmi skromně konstatuje, že přesnější závěry bude možno učinit až po hlubším studiu o revoluční přeměně institucí. Zatím prý jen studie potvrzuje, jaká byla „síla politických a sociálních obtíží, které se stavěly v cestu demokratizace výuky“, avšak studie „současně vyzvedá prozíravost pokusů o modernizaci programů i metod, které naznačují nejzářnější skutky revoluce“.

V tomto myšlenkovém kontextu nachá-

zíme v knize líčení vývoje vědecko-pedagogických institucí, počínaje tradičními školami, jako byly koleje většinou řádové (naše gymnasia či filosofické kursy) a university, různé kabinety a laboratoře, vznikající a rozvíjející se technické a vojenské školy atd. Kapitoly, věnované vždy jednomu druhu škol, mají ve velké většině ráz klidného faktografického vyprávění a jsou doplňované přílohami, které přinášejí charakteristiku nových materiálů či přehledné doplnění faktografie, literatury o různých kolejích atd. Některé kapitoly se zabývají více organizačním vývojem instituce, jiné líčí více podmínky, za nichž škola vzniká a které určovaly jejich podobu a vývoj (např. vojenské školy str. 513 nn). Vlastní vědecké práci a vědeckému významu učitelů, žáků či činnosti je věnováno celkem minimálně pozornosti; tato strohost jakoby očekávala od čtenáře, že hlavní fakta a hodnocení z tohoto hlediska jsou mu známy již předem. Implicitně jsou však hodnocení velmi citlivě rozlišena v jemném odstínění tónů i rozsahu výkladu. Kupodivu se tento ráz podařilo udržet skoro u všech autorů.

Universitní výuce v našem slova smyslu jsou v podstatě věnovány prvé dvě části díla (str. 15—257), kde je postupně probírána vědecká výuka v jezuitském řádu, u oratoriánů a u benediktínů. Pak následuje zvláštní kapitola o universitách od M. Lacoarret-ové a Ter-Menassian-ové (str. 125—168) a zvlášť je probírána výuka medicíny a farmacie. Již z tohoto rozdělení rozsahu je zřejmé, že v kapitole věnované přímo universitám autorky nemohou líčit detaily ve vývoji 22 tehdejších francouzských universit. V tomto smyslu je zde jistá nerovnoměrnost; ta se však zdá být oprávněná skutečnou úlohou, které tehdejší university pro výuku přírodních věd měly. Stačí uvést několik faktů: ještě v r. 1714 bylo i v Paříži (str. 141) kritizováno, že mnozí ještě redukuji výuku fyziky na čistě filosofické úvahy, a v r. 1732 bylo konstatováno, že lepší profesori již uznávají, že matematika nezaslouhuje menší pozornost než ostatní části filosofie, totiž logika a fyzika. Přitom se z matematiky jedná asi o ten rozsah, který vytvářel po padesátých letech u nás elementárnější část matematiky povinného filosofického kur-

su. Srovnání s našimi poměry si vynucuje i skutečnost, že teprve kolem r. 1740 byla přinesena na universitu Newtonova fyzika (u nás koncem čtyřicátých let Step-ling, do výuky asi v 50. letech). Podtrhuje tedy stručná kapitola o francouzských universitách celkem známou skutečnost, že universitní výuka přírodních věd byla v 18. století v hluboké krizi.

Avšak zařazení kapitol o universitách do celkového kontextu díla umožňuje i jiná srovnání, než která v knize jsou vyslovena. Z výkladu totiž plyne, že společenská naléhavost na odborné znalosti a nalézala vyjádření v technických školách a také v některých institucích katolických řádů. Dále se zdá, že ve vývoji se uplatňovala značná živelnost, kdy úlohu i v universitním životě hrály místní podmínky či okamžitě vznikající situace; centrální zásahy byly na rozdíl od nás dosti malé.

Kromě zajímavé a velmi zdařilé formy kolektivní práce, která nadhazuje přesvědčující silou materiálu bez velkých slov řadu závažných zobecnění, si dílo vyžaduje zamyšlení i jiným směrem. Materiál k dějinám různých vysokých škol je vytrvale sbírán a máme již i početnou seriózní literaturu. Většina studí se však týká jen jedné školy. Práce francouzských autorů ukazuje zobecňující význam paralelního líčení, které by mohlo dospět k skutečně srovnávacím studiím. Pochopitelně nejde o to srovnat formu institucí, nýbrž jaké podmínky a v jakém smyslu je formují, jak je vytvářen jejich význam a společenské důsledky jejich činnosti. Francouzský pokus ukazuje možnost, kterou by bylo záhodno rozšířit i mimo národní rámečky a dospět tak k zobecňujícím pohledům na vývoj vědecko-pedagogických institucí.

Luboš Nový

Wacława Szelińska, Biblioteki profesorów uniwersytetu krakowskiego w XV i początkach XVI wieku. Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, str. 332 s angl. a rus. res. Monografie z dziejów nauki i techniki XXXIII

Mají-li kulturněhistorické problémy své pevné místo i v obecných dějinách, je

v dějinách universit jejich postavení nepochybně v samém středu zájmu. Poněkud stranou velkých jubilejních prací k šestistému výročí založení krakovské university stojí výše uvedená práce, má však pro její starší dějiny neobyčejnou důležitost. Autorka si tu totiž položila otázku, jaký je profil a rozsah knihoven krakovských profesorů od r. 1400 (tedy od data definitivního vnitřního konstituování se university) až do r. 1540. Přitom je si vědoma složitosti i různorodosti problematiky dané nejen vývojem myšlení, ale i přerodem knihy psané v knihu tištěnou a dalšími aspekty.

Pro svou práci vykonala autorka rozsáhlá studia snad ve všech v úvahu přicházejících polských knihovnách rukopisů, prvotisků a starých tisků a tak se jí podařilo shromáždit velké množství materiálu. Protože ale až na výjimky se nemůže opřít o původní soupisy těchto knihoven, je už předem třeba říci, že ve většině případů nelze hovořit o možnosti plného vystižení profilu příslušných knihoven. Ale i tak jsou její výsledky dosti symptomatické.

Práce se skládá ze dvou částí. První probírá ve čtyřech kapitolách knihovny celkem 32 krakovských profesorů, převážně theologů a filosofů, ale též jiných oborů, např. právníků i lékařů. Výběr těchto osobností — rádi věříme, že to byla složitá otázka — byl pořizován jednak z hlediska závažnosti příslušných osobností, jednak z hlediska dochovaného materiálu. Každá kapitola se skládá z úvodní partie, charakterisující dobu a obecné rysy příslušných knihoven, pak před námi defilují jednotliví majitelé knihoven, jejich činnost učitelská, případně literární a posléze jednotlivé svazky jejich knihoven, při čemž se hledí i k postavení toho, jak majitelé svých knih využívali. Druhá část má pak už syntetisující charakter: obsah všech těch knihoven je roztríděn věcně, zjišťuje se způsob rozšíření jednotlivých autorů i celých oborů v příslušných epochách, především pod vlivem koncílů a husitství v počátcích a za humanismu a reformace v průběhu této doby. Bere se též v úvahu způsob získávání knih a jejich ceny a posléze se naznačuje souvislost se zeměmi, s nimiž byly nejzřetelnější kontakty.

Z obecných připomínek zasluhuje zvláštního zdůraznění, že autorka se vlastně nikde nedotýká knihoven univerzitních institucí, jejichž rámcová znalost je pro posuzování struktury soukromých knihoven zcela nezbytná již proto, že na ně určitým způsobem navazovaly. To lze považovat za dost závažný nedostatek, i když je jasné, že to je téma na další knihu. Naopak zaslouží pochvalného zdůraznění, že práce nezůstává u výčtu titulů, ale zařazuje je do konkrétních souvislostí příslušných myšlenkových proudů (srv. např. výklady o nominalistické literatuře na st. 267 nn. aj.).

České čtenáře zaujmou pak zmínky o naší problematice. Není jich tu málo, neboť řada profesorů byla výrazně antihusitského zaměření (a měla tedy především protihusitskou literaturu). Jinak ale řada rukopisů, především na počátku sledovaného období, je přímo českého původu. A mohlo jich být ještě podstatně více, když by se totiž mezi majiteli knihoven objevil např. Jan Štěkna, z jehož majetku je v Jagell. knihovně přes dvacet rukopisů dodnes, případně další.

Ivan Hlaváček

Miloslav Moulis: *Mládež proti okupantům Svoboda, Praha 1966.*

Seriózní pokusy o analýsu současného stavu skupiny obyvatelstva vymezené věkovým rozpětím od 15 do 30 let jsou velmi obtížné. Ačkoliv sociologové používají kombinací řady doplňujících se technik a snaží se svým průzkumem obsáhnout dostatečně reprezentativní vzorek dotazovaných, přece jen velmi zdrženlivě si dovolují zobecnit výsledky svých šetření. Uvědomují si totiž jak složitou sociální a psychickou strukturu označujeme pojmem mládež. Tyto obtíže se umocňují, jestliže se pokoušíme charakterizovat vývoj tohoto tak výrazně proměnného celku. Historik přitom postrádá zevrubných sociologických podkladů o sociálních rozvrstvení, politických postojích, vlivu rodiny a školy ap. A v období okupace může vycházet jen z torzovitých pramenů materiálu a ze vzpomínek současníků, které z mnoha důvodů nemusí být nejspolehlivějším vodítkem. A tak, i když se bude úzkostlivě držet zjištěných fakt, musí předpokládat, že se mu nepodaří

plně postihnout onu komplikovanou a proměnnou strukturu mladé generace let 1938—1945.

Tato úskalí se pochopitelně projevila i v knize M. Moulise *Mládež proti okupantům*, která je prvním a bezesporu záslužným pokusem o zmapování rozsáhlé oblasti z dějin našeho antifašistického odboje, dosud historickým bádáním nedotčené. Projevila se především v tom, že autor ve snaze nedopustit se nepodložených zobecňujících soudů, zůstává převážně u jevové stránky událostí. Zachycení, popis pracně rekonstruované a jistě i značně neúplné tříště osudů často velmi krátce existujících skupin mládeže převládá v Moulisově studii natolik, že se stal její hlavní hodnotou. I když autor v úvodu své knihy charakterizuje svou práci jako pokus o faktografický přehled celé šíře odboje mládeže, i když uznáme všechny nesnáze ztěžující úsilí dobrat se zobecňujících závěrů, přesto s tímto odříkáním nemohu souhlasit. Může totiž — byť je subjektivně seberezióznější — vést čtenáře k značně zjednodušenému poznání. Dovolil bych si proto vyslovit zdánlivě kontradikční názor: Právě proto, že je tak obtížné, ne-li nemožné, dospět k historicky podloženým zevšeobecňujícím závěrům, je nutné se alespoň pokusit o hypotetickou formulaci základních problémů, které vyplývají ze zvoleného tématu.

A proto také v Moulisově knize postrádám např. alespoň úvodní úvahu na jaké nesnáze naráželo jeho vymezení tématu a jak se vyrovnal se skutečností, že neustále dochází k několikerému a různorodému prolínání světa mládeže a dospělých. (Mládež přece neustále přerůstá své hranice a také je vždy ovlivňována svými staršími spoluobčany. Zvláště za okupace tyto mezigenerační vazby zesílily. Politické klima Protektorátu, působení rodiny, školy, dílny do značné míry spoluurčovalo výchovný postavení mladých lidí.) Rád bych také znal alespoň autorovu hypotézu o vlivu generačního členění mládeže za okupace. Jistěže měli jiný vztah k jednotě mládeže, k politickému stranictví, k masarykovské tradici apod. ti z mladých, kteří vyrůstali za první republiky, a jiný byl přístup těch, kteří dospívali za Protektorátu.

Myslím, že také nelze opominout okupační deformaci, která dala jiný tvar spe-

cifickým rysům mládeže. Domnívám se, že onen ušlechtilý mesianismus řady mladých bojovníků, který se tak silně odráží např. v jejich posledních dopisech, je především výrazem objektivní potřeby mladých lidí po hrdinství a vzpouře. Zdá se mi být proto symptomatické, že od r. 1943 nově zakládané ilegální skupiny „byly složeny většinou z velmi mladých lidí, často sedmnáctiletých až osmnáctiletých, kteří hlubší politické znalosti a větší zkušenosti z konspirativní práce“. (M. Moulis, recenzovaná práce, str. 193). Myslím, že je na místě uvažovat i o psychologické potřebě mládeže po aktivním odporu vůči existujícímu pořádku, o tlaku, který za okupace nenalezl tradiční ventily, když konstatujeme, že po heydrichiádě je „mládež na cestě do čela národně osvobozeneckého hnutí“. Odkaz na skutečnost, že byly rozbity staré ilegální organizace a že byla pozatýkána garnitura zkušených ilegálních pracovníků, zůstane asi jinak neúplným vysvětlením.

Jiným z naléhavých úkolů dalšího bádání v této oblasti bezesporu bude vyrovnat disproporci v zájmu, který je věnován té části mládeže, jež byla spjata s komunistickým odbojem a ostatními složkami okupační mladé generace. M. Moulis se sice snažil alespoň v hrubých rysech postihnout pozice nekomunistických partnerů, ale nepřekročil tradiční koncepci, která používá stručných zmínek jako kontrastního pozadí k obrazu kladného hrdiny. Je příznačné, že uceleňji se mu podařilo charakterizovat fašistické tendence než „druhou stranu“ českého odboje. Nekomunistické hnutí mládeže je zachyceno v neúměrně zkratkovitě kontuře (Odboj československé mládeže, Hnutí za svobodu, Zpravodajská brigáda, studentské hnutí odporu) a některé jeho složky jsou opomenuty vůbec (skautské organizace, Ymca). A i tam, kde M. Moulis přispívá k objektivnějšímu pohledu na politickou aktivitu mládeže socialistických stran, jako např. v kapitolách věnovaných Národnímu hnutí pracující mládeže, se projevují rezidua apriorního přístupu. Tvzení o vlivu mladých komunistů na vytváření programu NHPM se mi např. nezdá být oprávněné pokud opomíjíme souvislosti s vynikajícím programovým úsilím sociálních demokratů organizovaných v PVVZ, kteří

měli ideový i organizační kontakt s touto jednotnou organizací socialistické mládeže. Rovněž konstatování, že pravíci sociální demokracie, kteří se po dva roky podíleli na vedení NHPM, se chovali hanebně před nacistickým Volksgerichtem, či soud à la „Zbankrotování sociálně demokratických reformistů byli stejní jak doma, tak i v emigraci. Jejich vliv na mládež byl však nepatrný a nepodařilo se jim ho nikdy rozšířit“ (str. 159) nepovažují za dostatečně prokázaná.

I u tematiky spjaté s komunistickým odbojem by Moulisovu poměrně zevrubnou rekonstrukci bylo možné na několika místech doplnit. Postrádám např. rozbor situace v českém hnutí odporu po uzavření sovětsko-německého paktu, alespoň zmínku, že R. Vetiška, který byl ve styku s vedením Předvoje, byl nechtěným informátorem konfidenta gestapa, a kapitoly o české mládeži v SSSR za války.

Místy jednostranný pohled vyplývající z torzovitosti zachovaných materiálů je pochopitelný. Méně již skutečnost, že autor nevyužil možností poměrně snadné a účinné korekce. Stále ještě žijí pamětníci těchto událostí, kteří — pokud by se usilovalo o vyváženost různorodých politických stanovisek — by mohli v mnohém dát podnět k překonání starých „po-

věr a iluzí“. Je např. bezesporu škoda, že M. Moulis v kapitole o mladé československé emigraci v Anglii nevyužil vzpomínek tak prvořadých svědků jako je bývalý předseda Mladého Československa ing. O. Fanta a ing. Paleček, v letech emigrace předseda Světové rady mládeže, Ústředí československé mládeže a Ústředního svazu československého studentstva. Nestalo by se pak asi, že by rozsáhlá činnost našich studentů v Anglii zůstala tak nepatřičně skromně ve stínu, ačkoliv jen každoroční akce pořádané ÚSČS k 17. listopadu měly pro mezinárodní propagaci československé státnosti prvořadý význam. (Jak o tom konečně svědčí obsáhlá zpráva o činnosti ÚSČS v letech 1940—1945, uložená ve fondech archívu Karlovy university.)

Spokojit se pouze kritickými poznámkami by bylo jednostranné. K opodstatnění Moulisovy práce by postačilo i pouhé shromáždění tak rozsáhlého souboru historických údajů, který postihuje činnost levicových organizací mládeže i osudy mladých lidí na nucených pracích v říši, úsilí Kuratoria i odboj za ostatním drátem. Teprve další výzkum však upřesní prvě utřídění, teprve budoucnost přenesse mnohé akcenty a pokusí se nejen o formulaci, ale i o zodpovězení otázek dosud nevyřešených. Z. Siki